

НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ПРАВО

ECONOMIC THEORY AND LAW

Збірник наукових праць

Виходить щоквартально

Заснований у січні 2010 р.

№ 2 (53) / 2023

Харків
«Право»
2023

*Рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет вченою радою
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
(протокол № 11 від 26.05.2023)*

Економічна теорія та право : зб. наук. пр. / редкол.: А. П. Гетьман та ін. – Харків :
Право, 2023. – № 2 (53). – 108 с.

Засновник – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

А. П. Гетьман – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, ректор Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (*голова редакційної колегії*); **Л. С. Шевченко** – докторка економічних наук, професорка (*заступниця голови редакційної колегії*); **О. С. Марченко** – докторка економічних наук, професорка (*відповідальна секретарка*); **Alic Bircă** – доктор економічних наук, професор (Молдова); **Stanislav Buka** – доктор економічних наук, професор (Латвія); **Yuliya Chernykh** – кандидатка юридичних наук (Норвегія); **Raimundas Kalesnykas** – доктор юридичних наук, професор (Литва); **Nikola Milović** – доктор філософії з економіки, професор (Чорногорія); **Lina Novikovičienė** – докторка філософії з права, доцентка (Литва); **Grigore Ioan Piroșcă** – доктор філософії з економіки, професор (Румунія); **Alla Pozdnakova** – докторка юридичних наук, професорка (Норвегія); **Antonín Slaný** – доктор економічних наук, професор (Чехія); **Piotr Szymaniec** – доктор юридичних наук, професор (Польща); **Natela Tsiklashvili** – докторка економічних наук, професорка (Грузія); **Yordan Vasilev** – доктор економічних наук, професор (Болгарія); **О. З. Вагаманюк** – доктор економічних наук, професор; **О. С. Гринькевич** – докторка економічних наук, доцентка; **О. А. Гриценко** – докторка економічних наук, професорка; **В. В. Гуменюк** – доктор економічних наук, професор; **О. Р. Дашковська** – докторка юридичних наук, професорка; **Д. В. Задихайло** – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України; **Ю. К. Зайцев** – доктор економічних наук, професор; **Р. А. Казак** – кандидатка юридичних наук; **Т. М. Камінська** – докторка економічних наук, професорка; **О. М. Колідзев** – доктор економічних наук, професор, академік Академії економічних наук України; **М. В. Мартиненко** – докторка економічних наук, професорка; **В. С. Мілаш** – докторка юридичних наук, професорка; **Л. В. Нечипорук** – докторка економічних наук, професорка; **О. П. Подцерковний** – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України; **Д. В. Санніков** – кандидат юридичних наук, доцент; **О. Я. Трагнюк** – кандидатка юридичних наук, професорка; **Ю. М. Уманців** – доктор економічних наук, професор; **Л. І. Федулова** – докторка економічних наук, професорка; **І. Б. Чичкало-Кондрацька** – докторка економічних наук, професорка; **Р. В. Шаповал** – доктор юридичних наук, професор; **І. В. Шкодін** – докторка економічних наук, професорка; **М. В. Шульга** – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України; **О. Л. Яременко** – доктор економічних наук, професор; **В. Л. Яроцький** – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України

Наказом Міністерства освіти і науки України від 07.05.2019 № 612 збірник наукових праць включено до **Переліку наукових фахових видань України, категорія «Б»**, за спеціальностями: 051 «Економіка», 072 «Фінанси, банківська справа та страхування», 073 «Менеджмент», 075 «Маркетинг», 076 «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність», 081 «Право», 293 «Міжнародне право».

Збірник наукових праць зареєстровано і проіндексовано в таких міжнародних наукометричних базах, каталогах і системах пошуку: Index Copernicus International, Google Scholar, Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Ulrich's Periodicals Directory, Polska Bibliografia Naukowa (PBN), а також базах даних «Наукова періодика України» та «Бібліометрика української науки» Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

*The issue is recommended for publication and for distribution via the Internet
by the Academic Council of Yaroslav Mudryi National Law University
(the protocol No. 11 of 26.05.2023)*

Economic Theory and Law : col. of sci. papers / editorial board: A. P. Hetman, etc. – Kharkiv : Pravo, 2023. – No. 2 (53). – 108 p.

Founder – Yaroslav Mudryi National Law University

EDITORIAL BOARD:

A. P. Hetman – Doctor of Legal Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Rector of the Yaroslav Mudryi National Law University (*editor-in-chief*); **L. S. Shevchenko** – Doctor of Economic Sciences, Professor (*deputy editor-in-chief*); **O. S. Marchenko** – Doctor of Economic Sciences, Professor (*executive secretary*); **Alic Bîrcă** – PhD habilitatus in Economics, Professor (Moldova); **Stanislav Buka** – Doctor of Economic Sciences, Professor (Latvia); **Yuliya Chernykh** – Ph Candidate in Law (Norway); **Raimundas Kalesnykas** – Dr., Law (Social Sciences), Professor of Law (Lithuania); **Nikola Milović** – PhD in Economics, Professor (Montenegro); **Lina Novikovienė** – PhD in Law, Associate Professor (Lithuania); **Grigore Ioan Piroșcă** – PhD in Economics, Conf. univ., Professor (Romania); **Alla Pozdnakova** – Dr. Juris, Professor (Norway); **Antonín Slaný** – Professor, Ing., CSc. in Economics (Czech Republic); **Piotr Szymaniec** – Doctor of Legal Sciences, Professor (Poland); **Natela Tsiklashvili** – Doctor of Economics, Professor (Georgia); **Yordan Vasilev** – PhD in Economics, Professor (Bulgaria); **I. B. Chychkalo Kondratska** – Doctor of Economic Sciences, Professor; **O. R. Dashkovska** – Doctor of Legal Sciences, Professor; **L. I. Fedulova** – Doctor of Economic Sciences, Professor; **O. A. Grytsenko** – Doctor of Economic Sciences, Professor; **O. S. Hrynkevych** – Doctor of Economic Sciences, Associate Professor; **V. V. Humeniuk** – Doctor of Economic Sciences, Professor; **T. M. Kaminska** – Doctor of Economic Sciences, Professor; **R. A. Kazak** – PhD in Law; **O. M. Kolodiziev** – Doctor of Economic Sciences, Professor, Academician of AES of Ukraine; **M. V. Martynenko** – Doctor of Economic Sciences, Professor; **V. S. Milash** – Doctor of Legal Sciences, Professor; **L. V. Nechyporuk** – Doctor of Economic Sciences, Professor; **O. P. Podtserkovnyi** – Doctor of Legal Sciences, Professor, Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine; **D. V. Sannikov** – PhD in Law, Associate Professor; **R. V. Shapoval** – Doctor of Legal Sciences, Professor; **I. V. Shkodina** – Doctor of Economic Sciences, Professor; **M. V. Shulha** – Doctor of Legal Sciences, Professor, Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine; **O. Ya. Tragniuk** – PhD in Law, Professor; **Yu. M. Umantsiv** – Doctor of Economic Sciences, Professor; **O. Z. Vatamanyuk** – Doctor of Economic Sciences, Professor; **O. L. Yaremenko** – Doctor of Economic Sciences, Professor; **V. L. Yarotskyi** – Doctor of Legal Sciences, Professor, Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine; **D. V. Zadykhailo** – Doctor of Legal Sciences, Professor, Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine; **Yu. K. Zaitsev** – Doctor of Economic Sciences, Professor

The Collection of Scientific Papers “Economic Theory and Law” is included in the **List of Scientific Professional Publications of Ukraine** in economic sciences and legal sciences (category “B”) (the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine of 07.05.2019, No. 612).

The collection of scientific papers registered and indexed in the international scientometric databases, catalogs and search engines: Index Copernicus International, Google Scholar, Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Ulrich’s Periodicals Directory, Polska Bibliografia Naukowa (PBN), as well as databases “Scientific Periodicals of Ukraine” and “Bibliometryka Ukrainian science” of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine.

Address of the editorial team: Yaroslav Mudryi National Law University,
77, Pushkinska St., Kharkiv, 61024, Ukraine.

Tel.: +38 (057) 704-11-35; +38 (057) 704-92-58.

E-mail: kafekonon@nlu.edu.ua, econom_theory@ukr.net.

Website: <http://econtlaw.nlu.edu.ua>.

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

БАТАМАНЮК О. З., АНГЕЛКО І. В.

Еволюція розуміння детермінантів вибору підприємницької діяльності
в сучасній економічній науці 6

МАРЧЕНКО О. С., ШЕВЧЕНКО Л. С.

Підприємництво в конкурентному середовищі: ризики,
дисбаланси та безпека 24

ПРАВО

ШЕВЧЕНКО Є. В., ЗІНЧЕНКО І. О.

Змішана вина у кримінальному праві України: її види та вплив
на кваліфікацію кримінальних правопорушень. (Частина друга)..... 48

НАУКОВІ ДИСКУСІЇ ТА ОГЛЯДИ

ОСЕЦЬКИЙ В. Л.

Методологічна функція економічної теорії в системі підготовки фахівців
в умовах сучасних соціально-економічних трансформацій 66

УМАНЦІВ Ю. М.

Трансформаційні процеси в економіці в умовах глобальної конкуренції:
цифровий вимір..... 75

ІВАЩЕНКО М. В.

Економіка, підприємництво та економічна освіта в умовах сучасних
викликів: наукові дослідження молоді з проблем відбудови
та подальшого сталого розвитку України..... 85

Вимоги до оформлення статей, які подаються до збірника наукових праць

«Економічна теорія та право» 102

TABLE OF CONTENTS

ECONOMIC THEORY

VATAMANIUK O. Z., ANHELKO I. V.

The evolution of understanding of entrepreneurship determinants
in modern economics 6

MARCHENKO O. S., SHEVCHENKO L. S.

Entrepreneurship in a competitive environment: risks, imbalances
and security 24

LAW

SHEVCHENKO Ye. V., ZINCHENKO I. O.

Mixed guilt in the criminal law of Ukraine: its types and impact
on the qualification of criminal offenses. (Part two)..... 48

SCIENTIFIC DISCUSSIONS AND REVIEWS

OSETSKYI V. L.

The methodological function of economic theory in the system of training
of specialists in the conditions of modern socio-economic transformations 66

UMANTSIV Yu. M.

Transformation processes in the economy in the context of global
competition: digital dimension 75

IVASHCHENKO M. V.

Economy, entrepreneurship and economic education in the conditions
of modern challenges: scientific research of youth with the problem
of reconstruction and further sustainable development of Ukraine 85

Requirements for the articles in collection of scientific papers

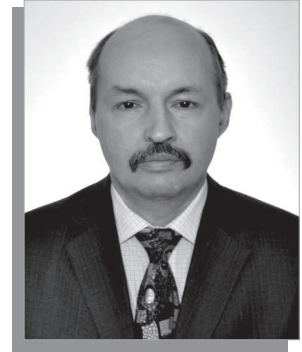
«Economic Theory and Law» 102

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

DOI: <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2023-53-2-6>
УДК 330.83:334.01

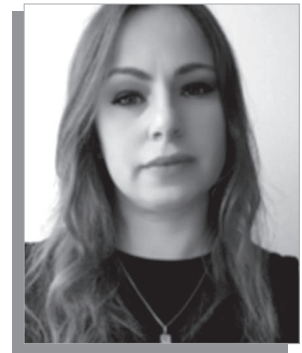
О. З. ВАТАМАНЮК

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри економічної теорії
Львівського національного університету
імені Івана Франка, Україна, м. Львів
e-mail: ostap.vatamaniuk@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8455-6422>

І. В. АНГЕЛКО

кандидатка економічних наук, доцентка,
доцентка кафедри економіки і маркетингу
Інституту підприємництва та перспективних
технологій Національного університету
«Львівська політехніка», Україна, м. Львів
e-mail: iryna.anhelko@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2098-9170>

ЕВОЛЮЦІЯ РОЗУМІННЯ ДЕТЕРМІНАНТІВ ВИБОРУ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В СУЧАСНІЙ ЕКОНОМІЧНІЙ НАУЦІ¹

Взаємодія низки чинників, зокрема мотиваційних аспектів, особливостей рис характеру людей і різноманітних зовнішніх впливів, визначає, зрештою, рішення індивідів вдатися до підприємницької діяльності. Сьогодні кількість наукових праць у цій сфері швидко зростає, проте базові теоретичні підходи, запропоновані визначними економістами минулого, залишаються надійною фундаментальною основою сучасних досліджень.

¹ © Ватаманюк О. З., Ангелко І. В., 2023. Статтю публікується на умовах ліцензії Creative Commons – Attribution 4.0 International (CC BY 4.0).

Статтю розміщено на сайті збірника: <http://econtlaw.nlu.edu.ua>.

Ключові слова: підприємництво, функції підприємця, тягар невизначеності, інновації, детермінанти вибору підприємницької діяльності, підприємницькі здібності.

JEL Classification: L26, J24, M13.

Постановка проблеми. Після вистражданої українським народом перемоги над фашистською Росією на перший план негайно вийде питання повоєнної відбудови вітчизняної економіки. Очевидно, що успішне вирішення цього завдання буде залежати від цілої низки чинників, зокрема: обсягів фінансових коштів, які надійдуть у вигляді допомоги від іноземних країн і міжнародних організацій та приватних інвестицій; ефективного управління цими коштами й унеможливлення їх розкрадання на різних рівнях; формування чіткої програми відродження постраждалих регіонів і відновлення зруйнованих галузей; реалізації послідовної і продуманої програми економічних реформ тощо.

Водночас важливо розуміти, що в період економічної відбудови державі потрібно буде відмовитися від частини сьгоднішніх повноважень в економічній сфері, концентрація яких природна в час війни, але буде виглядати достатньо дивною в країні, що розпочне переговори про вступ до Європейського Союзу. Як переконливо засвідчують результати діяльності десятків і сотень тисяч підприємців і волонтерів, у критичних ситуаціях саме приватна ініціатива дає змогу прискорити розв'язання багатьох складних проблем і успішно компенсувати недостатню ефективність органів державної та місцевої влади. Тому всебічне сприяння розвитку підприємницької ініціативи і реальна підтримка підприємництва мають стати важливими пріоритетами економічної політики в повоєнній Україні.

З огляду на все сказане системний науковий аналіз детермінантів вибору індивідами підприємницької діяльності становить сьогодні значний теоретичний і прикладний інтерес.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітні аспекти мотивації та поведінки підприємців, вивчення чинників, що впливають на вибір індивідами підприємницької діяльності як виду зайнятості, аналіз рис особистості, необхідних для досягнення підприємницького успіху, перебували в центрі уваги класиків економічної науки та багатьох відомих учених [1–5]. Сучасне розуміння підприємництва як економічного феномену базується переважно на гармонійному поєднанні трьох підходів, пов'язаних з іменами Ф. Найта (F. H. Knight) [6; 7], Й. Шумпетера (J. Schumpeter) [8; 9] та І. Кірцнера (I. M. Kirzner) [10]. Новітні напрями дослідження підприємництва пов'язані сьогодні з вивченням впливу формальних та неформальних інституцій на роз-

поділ підприємницької активності між різними сферами [11], аналізом наслідків пандемії Covid-19 для підприємництва та функціонування малого бізнесу [12], особливостей підприємництва в умовах стрімкого розширення економіки цифрових платформ та необхідності переходу до сталого розвитку [13; 14].

Формулювання цілей статті. Мета пропонованої статті – простежити еволюцію поглядів в економічній науці на роль чинників, які визначають рішення індивідів розпочати підприємницьку діяльність.

Виклад основного матеріалу. Упродовж декількох століть представники різних шкіл економічної думки зосереджували увагу на тих чи інших аспектах процесу підприємництва та характеристиках особи підприємця. Перші спроби систематичного осмислення підприємницької діяльності почалися в епоху Нової історії. У цей період підприємництво розглядалося крізь призму ризику, з яким стикається підприємець у процесі підприємницької діяльності. Вагомий внесок у розроблення ключових ідей щодо підприємництва з погляду ризику зробив ірландсько-французький економіст Р. Кантільон (R. Cantillon), якому приписують першість у розкритті сутності підприємництва та визнанні ролі підприємця як важливого економічного фактору [15, р. 4].

Р. Кантільон розглядав підприємницьку діяльність як особливу економічну функцію використання можливостей отримання спекулятивного прибутку за рахунок виникнення розбіжностей між виробництвом товарів та споживанням їх. Водночас вчений зазначав, що за умов невизначеності та непередбачуваності динаміки цін жодних гарантій отримання доходів від цієї діяльності немає. Тому до підприємців Кантільон зараховував лише тих осіб, які готові брати на себе відповідальність і приймати рішення в нетипових умовах – купувати за відомою ціною, а продавати за невідомою [1, р. 80–81]. Головною рисою підприємця вчений уважав готовність до ризику, а саме підприємництво – справою передбачення і бажання ризикувати.

Згодом погляди Кантільона розвинув Ж.-Б. Сей (Jean-Baptiste Say). На відміну від свого попередника, Сей приділяв основну увагу організації виробництва, а не проблемі невизначеності. Для Сея підприємець – це людина, яка організовує інших людей, координує та розподіляє фактори виробництва в межах виробничої одиниці. Тобто фактично у Сея підприємець вперше постає менеджером фірми [15, р. 4], а підприємницька діяльність набуває управлінського характеру.

Загалом, як бачимо, представники класичної французької школи чітко виокремлювали деякі функції підприємців, а підприємницький прибуток трактували як плату за ризик чи організацію виробництва. Натомість англійські класичні економісти, зокрема А. Сміт (A. Smith), Д. Рікардо (D. Ricardo)

та Дж. Ст. Міль (John Stuart Mill), не розмежовували підприємницьку функцію і функцію власника капіталу (цит. за: [2, с. 414]). У їхньому розумінні саме власники фірм (капіталу) виконували функції підприємців – планували та організовували виробництво, розподіляли результати господарської діяльності тощо.

Дослідження еволюції теоретичних підходів до вивчення підприємницької діяльності засвідчує, що перше, близьке до сучасного, визначення функцій підприємця зустрічається у працях представника німецької класичної школи ХІХ ст. Й. фон Тьонена (Johann Heinrich von Thünen). На думку цього вченого, за результатами здійснення підприємницької діяльності підприємець отримує винагороду не лише за підприємницький ризик, а й за підприємницьке мистецтво (цит. за: [2, с. 415]). Фактично Тьонен приписує підприємцеві виконання двох різних функцій: ризику та реалізації нововведень.

Варто зазначити, що наголос на новаторстві підприємців у поєднанні з важливістю елементів ризику та організації виробництва простежується й у працях представників неокласичного напрямку. Зокрема, А. Маршалл (Alfred Marshall) першим запропонував виокремити організацію (згодом – підприємницький хист) як четвертий фактор виробництва. Він вважав підприємцями, з одного боку, висококваліфікованих людей, які працюють для задоволення потреб суспільства і беруть на себе ризик, а з іншого – посередників між людьми фізичної праці та споживачами (цит. за: [16, р. 78–81]). Особливо Маршалл наголошував на активній ролі підприємця та його здатності до інновацій. Водночас вчений дотримувався думки, що найбільш стійким стимулом для підприємця є прибуток – матеріальна винагорода за підприємницьку діяльність (цит. за: [16, р. 88–89]).

Усе ж центральною постаттю в тлумаченні ролі підприємця передусім як новатора став визначний австро-американський економіст, політолог та соціолог Й. Шумпетер. У своїй праці «Теорія економічного розвитку» (1911) він розглянув принципово нові риси підприємця, що стали рушієм економічного і науково-технічного прогресу в ХХ ст. [8]. За Шумпетером, бути підприємцем – означає діяти нетрадиційно, ініціювати та реалізовувати свої ідеї, тобто упроваджувати інновації. Останні, за словами вченого, відмінні від технологічного винаходу, адже охоплюють п'ять випадків («нових комбінацій»): виробництво нового (раніше невідомого) блага або створення нової якості блага; запровадження нового методу виробництва чи нових способів комерційного використання товарів; відкриття та освоєння нового ринку збуту; відкриття нового джерела отримання та/або постачання сировини чи напівфабрикатів; упровадження нових форм організації виробництва чи управління [8, с. 84–85].

Поряд з умінням творити підприємець у Шумпетера повинен володіти певними особистісними характеристиками, серед яких дар передбачення, розвинута інтуїція, особиста відповідальність, віра у власні сили та успіх. Шумпетер наполягає, що підприємець нічим не ризикує; ризик – функція власника капіталу, який забезпечує підприємця коштами чи іншими засобами. Окрім цього, вчений чітко розрізняє функції винахідника, який генерує ідеї (виявляє «нові комбінації») та підприємця, який реалізовує ці ідеї на ринку з комерційною метою [9, с. 171–172]. Варто зазначити, що для Шумпетера, суб'єкт є підприємцем лише тоді, коли здійснює «нові комбінації», і перестає бути таким, коли започаткований ним бізнес починає функціонувати в звичному руслі [8, с. 85–86].

Ідеї Шумпетера переплітаються з поглядами основоположника неолібералізму, засновника австрійської школи економіки Л. фон Мізеса (L. H. E. von Mises). На думку цього вченого, підприємець – не будь-яка невизначена фігура, а певна функція, яка відображає цілеспрямованість людини на пошук та використання нових можливостей у виробництві, суспільстві тощо [3]. Погляди Мізеса розвинув його учень Ф.-А. фон Гаек (Friedrich August von Hayek). Видатний економіст наголошував на особистісних рисах та здібностях підприємця. Гаек уважав, що найвищою цінністю для людини є особиста свобода, яка дозволяє ефективніше використовувати здібності, знання та інформаційно-економічний потенціал. У визначенні ролі підприємця вчений значну увагу приділяв менеджерському хисту і наголошував, що з часом важливість підприємницьких навичок лише зростатиме (цит. за: [17, р. 5–6]).

Варто зазначити, що австрійський підхід до вивчення підприємництва й сьогодні є одним із базових в економічній науці. Найбільш відомим його сучасним представником є американський дослідник І. Кірцнер. Учений акцентує увагу на принципово нових підходах до розуміння ролі підприємця і пов'язує їх з умінням виявляти та використовувати нові можливості. За словами Кірцнера, на будь-якому ринку існують можливості для отримання підприємницького прибутку. Вони зумовлені попередніми «помилками» і ведуть до дефіциту або надлишку товарів чи послуг та неефективного розподілу ресурсів. Окремі сміливі та активні підприємці здатні виявляти такі «помилки» – купувати блага, якщо ціни надто низькі та продавати, якщо вони надто високі, вирішуючи тим самим проблему дефіциту та надлишку товарів чи послуг [10]. Тобто, за Кірцнером, підприємці за певних умов та в певний момент часу можуть знаходити нові рішення для збалансування попиту і пропозиції, а отже, отримувати прибуток.

Здатність виявляти та використовувати нові можливості отримання прибутку Кірцнер називає підприємницьким елементом. Серед загальних здіб-

ностей вчений виділяє головну – здатність до пошуку нової інформації. Процес отримання останньої має принципову ознаку – так зване «підприємницьке відкриття», якому притаманні елементи несподіванки та здивування. Запорукою ж успіху підприємця є постійний пошук нових можливостей та готовність використати несподіване відкриття з метою отримання прибутку (цит. за: [18, с. 45]).

Визначний німецький соціолог та економіст М. Вебер (M. C. E. Weber) у центр своїх досліджень підприємництва поставив особу підприємця. У праці «Протестантська етика і дух капіталізму» (1905) вчений представив «ідеальний тип» підприємця з «яскраво вираженими етичними чеснотами». Для Вебера підприємець «нового типу» – це особа, якій притаманні стриманість, скромність, обачність, пунктуальність, рішучість, уміння, працьовитість, старанність, наполегливість, ощадливість та відданість справі [4, с. 49–51]. Як стверджує вчений, «новий» підприємець володіє надзвичайною силою характеру, здатною вберегти його від економічного та морального краху. Саме ж підприємництво Вебер розглядає як спосіб життя, адже «людина існує для діла», а не навпаки (цит. за: [19, с. 14–15]).

Варто відзначити, що значну увагу Вебер приділяв дослідженню впливу релігії на господарську діяльність. Він був переконаний, що під впливом релігії та інститутів, сформованих відповідно до її норм, відбувається формування підприємницького духу капіталізму, вираженого в організованості та раціональності [4, с. 62]. За результатами досліджень Вебер доходить висновку, що вагому частину кількісного складу підприємців, освічених працівників і власників капіталу становлять протестанти. Такі результати вчений пояснює особливими підвалинами, закладеними в релігійне вчення протестантизму. На відміну від решти релігійних течій, протестантизм проповідує активну життєву позицію людини. Крім того, прагнення до матеріального благополуччя не вважається гріховним, а навпаки – зароблене чесною працею багатство є свідченням прихильності Бога до людини, правильністю обраного шляху до спасіння душі [4, с. 39–41].

Сучасник М. Вебера німецький економіст, соціолог та історик В. Зомбарт (W. Sombart) розвинув його погляди. Вчений був переконаний, що феномен підприємництва притаманний не лише протестантській спільноті. У своїй праці «Буржуа. Етюди з історії духовного розвитку сучасної економічної людини» (1913) Зомбарт детально з'ясував вплив трьох релігій – іудаїзму, католицизму, протестантизму – на господарську діяльність [5]. Згідно з його теорією, основи для розвитку підприємництва було закладено ще в дохристиянський період в іудаїзмі. Зомбарт уважав релігійне вчення іудеїв основою економічного успіху єврейських спільнот. Учений стверджував, що риси,

властиві підприємцям, найбільш виражені в меншинах [5, р. 58–65]. Це пояснюється певною відособленістю членів меншини від решти суспільства, згуртованістю всередині групи та можливістю нехтувати певними загально-прийнятими нормами.

На відміну від іудаїзму, католицизм, за словами Зомбарта, виступає стримувальним фактором для розвитку підприємництва, адже передбачає певні моральні обмеження. Загалом, як підкреслює вчений, вирішальною умовою реалізації підприємницького духу є поєднання жаги грошей з ділом. За визначенням Зомбарта, «бути доброю діловою людиною – це не лише утримувати своє господарство у зразковому стані. Важливо також володіти відповідною діловою етикою – «етикою в ділі» та «етикою для діла»» (цит. за: [19, с. 15]).

Особливе місце в розробленні теорії підприємництва посідає підхід, сформульований відомим американським економістом Ф. Найтом. Його основи вчений виклав у праці «Ризик, невизначеність і прибуток» (1921). За Найтом, ключовим аспектом підприємництва є діяльність в умовах невизначеності (цит. за: 15, р. 6)]. Вчений з'ясовує сутність цього поняття і виокремлює два її види. Перший вид невизначеності він пов'язує із ситуаціями, ризик яких можна оцінити і перекласти на інших за допомогою страхування, другий – з неочікуваними змінами економічного середовища, які в принципі неможливо передбачити чи спрогнозувати. Саму ж невизначеність Найт окреслює як різницю між очікуваними і дійсними показниками попиту та ціни на продукт. Виникнення додатної різниці свідчить про отримання підприємницького прибутку, від'ємної – про збиток.

Значну увагу Ф. Найт приділяє аналізу функцій підприємця, яких він виокремлює три: лідерська функція, або функція економічного піонерства, функція пристосування (адаптації) до змінних умов діяльності та їх передбачення; функція взяття на себе ризиків і тягаря невизначеності [7]. Варто зазначити, що Найт, як і Шумпетер, дотримується думки про необхідність розрізняти функцію підприємця та функцію винахідника (науковця-дослідника). Обґрунтовується цей підхід тим, що в більшості випадків запровадження інновацій вимагає значних витрат, і сам новатор не може спрогнозувати результати заздалегідь чи повністю бути впевненим в успіху. Поряд із тим підприємець, щоб залишатися успішним, змушений постійно адаптуватися до змін економічного середовища, намагатися їх передбачити та приймати всі можливі наслідки, тобто бути готовим до ризику [7, р. 128–129].

Процес вибору індивіда в умовах невизначеності ставить у центр аналізу підприємництва англійський економіст Дж. Шекл (G. L. S. Shackle). Учений переконаний, що невизначеність відкриває простір для творчої уяви та індивідуального відповідального вибору (цит. за: [20, р. 69]). Виходячи з цього,

Шекл визначає підприємця як особу, яка несе тягар невизначеності та приймає відповідні рішення щодо можливостей отримання прибутку. Щоб досягнути успіху, підприємці повинні уявляти собі, як формують ментальні зв'язки їхні потенційні покупці. Усвідомлення того, що може привабити конкретних покупців, вимагає оцінки контексту, у якому вони робитимуть вибір, і розуміння їхнього способу мислення (цит. за: [18, с. 45]).

Дещо інший підхід до аналізу здібностей підприємця пропонує Ш. Гіффорд (S. Gifford) [21]. У підприємця завжди є вибір між продовженням поточної діяльності та упровадженням нової. Реалізація цього вибору ґрунтується на зосередженості підприємця (подібно до роботи жонглера), яка передбачає здійснення останнім правильної оцінки своїх можливостей і ухвалення оптимального рішення: надання переваги одній із діяльностей або ж їхньому раціональному поєднанню. Варто зазначити, що схожі ідеї пропонував дещо раніше і Дж. Дозі (G. Dosi) [22].

Системний підхід до аналізу необхідних для підприємця здібностей та рис характеру і власну цілісну теорію поведінки та функцій підприємця запропонував англійський економіст М. Кесон (M. Casson) [23]. Для Кесона підприємець – конкретна особа, яка займається координацією (перерозподілом) обмежених ресурсів і спеціалізується на ухваленні оцінних рішень. Рішення має оцінний характер, якщо різні індивіди, які переслідують однакові цілі та діють за однакових обставин, зроблять різний вибір [23, р. 21]. Відмінності в рішеннях спричинені різним сприйняттям ситуації внаслідок різниці в доступі до інформації чи різного її трактування. Ключовими якостями успішного підприємця, за Кесоном, є творча уява та дар передбачення [23, р. 30].

Загалом аналіз еволюції поглядів на підприємництво в економічній науці дає змогу виділити чітку тенденцію до зростання інноваційної (творчої) ролі підприємця. У цьому аспекті доцільно згадати про відносно нове явище, що виникає в межах чинного підприємства, – інтрапренерство (внутрішнє підприємництво). Його поява зумовлена активізацією творчого потенціалу працівників, їхньою здатністю генерувати та реалізовувати власні інноваційні проекти, підвищувати ефективність використання ресурсів підприємства, а також оперативно реагувати на зміни в потребах споживачів. Уперше поняття інтрапренерства було запропоноване та обґрунтоване у праці американського підприємця Г. Піншота (G. Pinchot) «Інтрапренерство: чому вам не потрібно залишати корпорацію, щоб стати підприємцем» (1985). В інтерпретації автора, інтрапренерство – це революційна система акселерації інновацій усередині великих фірм шляхом кращого використання підприємницьких здібностей їхніх працівників [24].

Починаючи з останньої чверті попереднього століття, теоретичний аналіз підприємництва все більшою мірою пов'язують із побудовою моделей, які зосереджують увагу на чинниках, що визначають рішення індивідів зайнятися підприємницькою діяльністю. Сучасні теорії підприємництва вирізняються двома ключовими особливостями [25, р. 36]. Перша – домінування парадигми максимізації корисності. Індивіди роблять вибір між різними варіантами зайнятості, зазвичай підприємництвом та оплачуваною працею найманого працівника, з огляду на очікувану корисність тієї чи іншої альтернативи. Друга полягає у використанні низки припущень (ринки товарів і послуг – конкурентні, технології – відомі, підприємці і наймані працівники приймають ціни як задані), які в багатьох випадках не мають суттєвого впливу на отримані результати, але дають змогу відчутно спростити аналіз.

Розгляньмо найпростішу модель ухвалення рішення щодо вибору підприємницької діяльності (див., напр.: [26, р. 14–16]). Нехай деяка галузь виробляє стандартизований продукт, попит на який є спадною функцією $X^d(p)$ ціни p товару. Велика кількість ідентичних індивідів обирають між двома варіантами зайнятості: створити одноосібну фірму і виробляти товар у цій галузі або ж отримувати ставку заробітної плати w де-інде. Усі фірми використовують одну і ту ж технологію виробництва, яка характеризується двічі диференційованою функцією витрат $c(q)$, де q – обсяг виробленої продукції; витрати і граничні витрати зростають зі збільшенням q . Усі підприємці (самозайняті) приймають ціну на товар як дану і максимізують свій прибуток, обираючи відповідний обсяг q :

$$\max [\pi = p \cdot q - c(q)]. \quad (1)$$

Оптимальний обсяг виробництва продукції $q(p)$ та максимальний прибуток $\pi(p)$ зростають зі зростанням ціни товару p . Стан рівноваги на ринку досягається за умови

$$n \cdot q(p) = X^d(p), \quad (2)$$

де n – кількість індивідів, що обрали шлях підприємця.

Збільшення n веде до зростання пропозиції товару на ринку, його ціна знижується, а отже, прибутки самозайнятих працівників $\pi(n)$ є спадною функцією їхньої кількості. У стані рівноваги прибуток одноосібного підприємця якраз дорівнює ставці заробітної плати найманого працівника:

$$\pi = p \cdot q - c(q) = w. \quad (3)$$

Легко бачити, що зі зростанням ставки заробітної плати найманих працівників, за інших однакових умов, рівноважна кількість підприємців знижується. Зі збільшенням попиту на товар його ціна зростає, крива прибутку $\pi(n)$ переміщується вправо, і кількість підприємців збільшується. Дещо складнішим є вплив змін у витратах, проте загальний висновок можна сформулювати в такий спосіб: якщо витрати виробництва і альтернативна вартість вибору самозайнятості (тобто ставка зарплати найманого працівника) зростають однаковою мірою, то кількість підприємців зменшиться [26, р. 16].

Одним із напрямів ускладнення моделі та наближення її до реальності є врахування чинника ризику. Зазвичай використовують припущення, що прибутки підприємців є тією чи іншою мірою ризикованими, тоді як заробітна плата найманих працівників – зовсім певна величина. Попри поширене ставлення до підприємців як до людей, завжди готових ризикувати, обґрунтованішим видається більш зважений підхід: «Підприємці люблять йти на реалістичний ризик, тому що вони прагнуть бути успішними; тобто, вони отримують велике задоволення від виконання складних, але реалістичних завдань із застосуванням власних вмінь і навичок. Відтак ситуацій із низьким і високим рівнями ризику уникають, оскільки вони навряд чи можуть бути джерелом такого задоволення. Словом, підприємець любить складний, але досяжний виклик» [27, р. 25].

Як впливає з розглянутої моделі, зі зміною співвідношення між прибутком підприємця і ставкою заробітної плати найманого працівника частина індивідів негайно реагуватиме на це, і кількість підприємців постійно змінюватиметься. Водночас зміна виду зайнятості може бути пов'язана з більшими чи меншими витратами. Такі витрати можуть бути як економічної (пошук стартового капіталу чи незворотні витрати у випадку виходу з бізнесу або витрати перекваліфікації), так і психологічної (різка зміна усталеного способу життя, стрес від усвідомлення певної невдачі тощо) природи.

Як показав А. Діксіт, в умовах невизначеності індивіди не поспішатимуть з ухваленням рішення про зміну виду зайнятості [28]. Справи повинні йти справді дуже кепсько, щоб підприємець вирішив таки вийти з бізнесу і змиритися з незворотними витратами; чи, навпаки, ситуація має бути надзвичайно сприятливою, щоб спонукати індивіда ризикнути і розпочати власний бізнес¹. А. Діксіт і Р. Роб (R. Rob) розглянули проблему зміни виду зайнятості в межах динамічної моделі загальної рівноваги [29]. За припущень, що:

¹ Технічно йдеться про два порогові значення, які визначають остаточні рішення про входження в бізнес чи вихід із нього. Верхнє порогове значення – величина змінних витрат плюс процент, який можна заробити на суму витрат входження на ринок; нижнє порогове значення – величина змінних витрат мінус процент, який можна заробити на суму витрат виходу з ринку [28, р. 620].

1) економіка підлягає повторюваним випадковим шокам, 2) зміна виду зайнятості потребує витрат, 3) індивіди не схильні до ризику та 4) ринки страхування від коливань доходу відсутні, динамічна рівновага в цій моделі виявляє стан гістерезису [29, р. 68]. Інакше кажучи, індивіди можуть продовжувати підприємницьку діяльність, навіть якщо віддача від неї в цей конкретний час нижча, ніж за альтернативних варіантів зайнятості.

Наступний логічний крок на шляху вдосконалення моделі вибору виду зайнятості – урахування відмінностей у підприємницьких здібностях індивідів. У найпростішому випадку ці здібності описують одновимірним показником x , вважають постійними і достовірно відомими для всіх індивідів [25, р. 41]. Згідно з Р. Лукасом (R. E. Lucas) [30], прибуток підприємців $\pi(x)$ безпосередньо залежить від їхніх підприємницьких здібностей:

$$\pi(x) = x \cdot q - c, \quad (4)$$

де q – обсяг виробленої продукції, а c – витрати використання праці та капіталу на виробництво q .

Індивіди, які володіють підприємницькими здібностями, кращими за деяке порогове значення x^* ($\pi(x^*) = w$), стають підприємцями, а всі інші обирають шлях найманих працівників. Характерна особливість виробничої функції $x \cdot q$ полягає в тому, що попит на працю і капітал з боку фірм є вищим у підприємців із кращими здібностями. Інакше кажучи, талановитіші індивіди керують більшими фірмами, що розширює їхні можливості для самореалізації і дає змогу отримувати вищі доходи.

У межах моделі Лукаса можна отримати відповідь на важливе запитання: як підприємці змінюють свій попит на капітал і працю з перебігом часу, коли запас капіталу з розвитком економіки зростає? Ключову роль тут відіграє коефіцієнт технічної еластичності заміщення σ , який відображає чутливість вибраного підприємцем співвідношення капіталу та праці до змін відносних цін цих ресурсів [25, р. 42]. За припущення про незалежність темпів зростання фірми від її розмірів, якщо $\sigma < 1$ (що повністю узгоджується з емпіричними оцінками), зростання обсягів капіталу на особу в економіці спричиняє зменшення рівноважної кількості підприємців і збільшення середніх розмірів фірм. Механізм цього результату достатньо очевидний. Зі зростанням пропозиції капіталу праця стає продуктивнішою, а ціна капіталу знижується відносно ціни праці (тобто заробітної плати). Перший із цих ефектів збільшує попит на працю, тоді як другий знижує; водночас у разі $\sigma < 1$ другий із цих ефектів є слабким порівняно з першим. Відтак у підсумку попит на працю

зростає, що спричиняє зростання заробітної плати і спонукає частину підприємців з відносно гіршими здібностями ставати найманими працівниками [30, р. 518].

Модель Лукаса відіграла визначну роль у розумінні фундаментальних засад процесу підприємництва, проте зазнала критики з огляду на декілька моментів [25, р. 43–44]. Передусім ідеться про припущення стосовно незалежності темпів зростання фірми від її розмірів, яке, згідно з результатами подальших досліджень, є дещо суперечливим. Вагомішим недоліком моделі вважають той факт, що вона не враховує впливу технологічних змін, які можуть бути важливішим чинником економічного зростання, ніж нагромадження капіталу. У високотехнологічних галузях інновації можуть ставати ефективним джерелом конкурентної переваги нових підприємств, що супроводжуватиметься збільшенням, а не зменшенням, кількості фірм. Дотичною проблемою є нехтування особливостями структури різних галузей. До прикладу, зростання добробуту населення веде до стрімкого збільшення попиту у сфері послуг, що зумовлює концентрацію підприємців у цьому секторі економіки.

Ще один закид у бік моделі Лукаса стосується доречності розгляду підприємницьких здібностей як постійних і екзогенно заданих, оскільки природно припустити, що підприємці навчаються у процесі роботи. Правдивість такого припущення легко перевірити, оцінивши, як змінюється продуктивність підприємців залежно від кількості фірм у певній обмеженій місцевості. За фіксованих здібностей більша кількість фірм означатиме нижчий середній рівень підприємницьких здібностей; якщо ж підприємці навчаються один в одного, то більша кількість фірм у місцевості зумовлює вищий рівень середніх здібностей. Результати досліджень переконливо свідчать на користь гіпотези навчання підприємців.

На початку XXI ст. вивчення чинників вибору виду зайнятості набуло масового характеру, передусім із використанням найсучасніших статистичних методів аналізу. Хоча кількість наукових праць у цій сфері зростає ледь не в геометричній прогресії, теоретичні підходи, запропоновані представниками провідних шкіл економічної думки, залишаються надійною фундаментальною основою сучасних досліджень.

Висновки. Представники різних шкіл економічної думки, аналізуючи феномен підприємництва, зосереджували свою увагу на найрізноманітніших чинниках, які зумовлюють рішення індивідів зайнятися підприємницькою діяльністю. До цих чинників можна віднести передусім особливості мотивації потенційних підприємців, володіння ними певними рисами характеру і особливості економічного та інституційного середовища, у якому провадять-

ся підприємницька діяльність. Загалом вибір на користь підприємницької діяльності роблять з огляду на можливості одержання економічної вигоди та успішної реалізації особистісних рис характеру – готовності брати на себе ризик і діяти в умовах невизначеності, уміння організувати виробництво і мотивувати інших, вміння генерувати креативні ідеї й упроваджувати їх, уміння помічати і використовувати сприятливі можливості для отримання прибутку.

Успішне повоєнне відновлення України і побудова сучасної ефективної економіки неможливі без зменшення обсягів повноважень держави в економічній сфері та формування потужного національного підприємницького сектору. Тому всебічне сприяння розвитку підприємницької ініціативи і реальна підтримка підприємництва мають стати важливими пріоритетами економічної політики в повоєнній Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Ekelund R. B., Jr., Hébert R. F. *A History of Economic Theory and Method*. 3rd ed. McGraw-Hill, Inc., 1990. 688 p.
2. Блауг М. *Економічна теорія в ретроспективі* / пер. з англ. І. Дзюб. Київ : Основи, 2001. 670 с.
3. Mises L. von. *Profit and Loss*. Auburn, Alabama : Ludwig von Mises Institute, 2008. 56 p. https://cdn.mises.org/Profit%20and%20Loss_3.pdf (дата звернення: 10.04.2023).
4. Вебер М. *Протестантська етика і дух капіталізму* / пер. з нім. О. Погорілий. Київ : Основи, 1994. 269 с.
5. Sombart W. *Economic Life in the Modern Age*. New York : Routledge : Taylor & Francis Group, 2017. 328 p.
6. Knight F. H. *Risk, Uncertainty, and Profit*. Boston ; New York : Houghton Mifflin Company, 1921. URL: <https://discoversocialsciences.com/wp-content/uploads/2018/03/knight-uncertainty-and-profit.pdf> (дата звернення: 15.04.2023).
7. Knight F. H. Profit and Entrepreneurial Functions. *The Journal of Economic History*. 1942. Vol. 2, Suppl. P. 126–132. URL: <https://www.jstor.org/stable/2112940> (дата звернення: 16.04.2023).
8. Шумпетер Й. А. *Теорія економічного розвитку: Дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу* / пер. з англ. В. Старка. Київ : Вид. дім «Києво-Могилян. акад.», 2011. 242 с.
9. Шумпетер Й. А. *Капіталізм, соціалізм і демократія* / пер. з англ. В. Ружицького, П. Таращука. Київ : Основи, 1995. 528 с.
10. Kirzner I. M. Entrepreneurial Discovery and the Competitive Market Process: An Austrian Approach. *Journal of Economic Literature*. 1997. XXXV. P. 60–85.
11. Audretsch D. B., Belitski M., Chowdhury F., Desai S. Necessity or opportunity? Government size, tax policy, corruption, and implications for entrepreneurship. *Small Business Economics*. 2022. Vol. 58. P. 2025–2042. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11187-021-00497-2>.

12. Belitski M., Guenther C., Kritikos A. S., Thurik R. Economic effects of the COVID-19 pandemic on entrepreneurship and small businesses. *Small Business Economics*. 2022. Vol. 58. P. 593–609. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11187-021-00544-y>.
13. Acs Z. J., Song A. K., Szerb L., Audretsch D. B., Komlosi E. The Evolution of the Global Digital Platform Economy. *Small Business Economics*. 2021. Vol. 57, No. 2. P. 1–31. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11187-021-00561-x>.
14. Volkmann C., Fichter K., Klofsten M., Audretsch D. B. Sustainable entrepreneurial ecosystems: An emerging field of research. *Small Business Economics*. 2021. Vol. 56. P. 1047–1055. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11187-019-00253-7>.
15. Iversen J., Jørgensen R., Malchow-Møller N. Defining and Measuring Entrepreneurship. *Foundations and Trends® in Entrepreneurship*. 2008. Vol. 4, No. 1. P. 1–63. DOI: <https://doi.org/10.1561/03000000020>.
16. Karayiannis A. D. The Marshallian entrepreneur. *History of Economic Ideas*. 2009. Vol. 17, No. 3, P. 75–102. URL: <https://www.jstor.org/stable/23723450> (дата звернення: 16.04.2023).
17. Ebner A. *Hayek on entrepreneurship: competition, market process and cultural evolution*. Cheltenham, 2004. 17 p. URL: https://www.fb03.uni-frankfurt.de/75199393/Ebner_2004_BackhausHg_HayekEntrepreneurshipSubmitted.pdf (дата звернення: 16.04.2023).
18. Ватаманюк О. З., Ватаманюк М. М. Еволюція та сучасне розуміння категорії «підприємець» в економічній науці. *Науковий вісник НЛТУ України. Серія економічна*. 2017. Т. 27, №2. С. 42–47. DOI: <https://doi.org/10.15421/40270208>.
19. Варналій З. С. *Мале підприємництво: основи теорії і практики*. 4-те вид., стер. Київ : Т-во «Знання», КОО, 2008. 302 с.
20. Ricketts M. *The Economics of Business Enterprise*. Cheltenham, UK ; Northampton, MA, USA : Edward Elgar, 2002. 592 p.
21. Gifford S. *The Entrepreneur in Economic Theory. The Allocation of Limited Entrepreneurial Attention*. Boston, MA : Springer, 1998. P. 1–15. DOI: https://doi.org/10.1007/978-1-4615-5605-3_1.
22. Dosi G. The Nature of the Innovation Process. *Technical Change and Economic Theory* / G. Dosi, C. Freeman, R. Nelson, G. Silverberg, L. Soete (Eds.). London : Pinter, 1988. P. 221–238.
23. Casson M. *The Entrepreneur: An Economic Theory*. Cheltenham, UK ; Northampton, MA, USA : Edward Elgar, 2003. 272 p.
24. Pinchot III G. *Intrapreneuring: Why You Don't Have to Leave the Corporation to Become an Entrepreneur*. New York : Harper & Row, 1985. 368 p.
25. Parker S. C. *The Economics of Entrepreneurship*. Cambridge : Cambridge University Press, 2009. 550 p.
26. Wit G. de. *Determinants of Self-employment*. Heidelberg : Springer, 2012. 194 p.
27. Meredith G. G., Nelson R. E., Neck P. A. *The Practice of Entrepreneurship*. Geneva : International Labor Organization, 1982. 196 p.
28. Dixit A. Entry and exit decisions under uncertainty. *Journal of Political Economy*. 1989. Vol. 97, No. 3. P. 620–638. DOI: <https://doi.org/10.1086/261619>.

29. Dixit A., Rob R. Switching costs and sectoral adjustments in general equilibrium with uninsured risk. *Journal of Economic Theory*. 1994. Vol. 62, Iss. 1. P. 48–69. DOI: <https://doi.org/10.1006/jeth.1994.1003>.
30. Lucas R. E., Jr. On the size distribution of business firms. *The Bell Journal of Economics*. 1978. Vol. 9, No. 2. P. 508–523. DOI: <https://doi.org/10.2307/3003596>.

REFERENCES

1. Ekelund R. B., Jr., & Hébert R. F. (1990). *A history of economic theory and method* (3rd ed.). McGraw-Hill, Inc.
2. Blaug, M. (2001). *Economic theory in retrospect*. I. Dziub (Translator from English). Osnovy [in Ukrainian]. (Original work published 1962).
3. von Mises, L. (2008). *Profit and loss*. Ludwig von Mises Institute. Retrieved April 10, 2023, from https://cdn.mises.org/Profit%20and%20Loss_3.pdf (Original work published in 1951).
4. Weber, M. (1994). *Protestantska etyka i dukh kapitalizmu* [The protestant ethic and the spirit of capitalism]. O. Pohorilyi (Translator from German). Osnovy [in Ukrainian]. (Original work published in 1905).
5. Sombart, W. (2017). *Economic life in the modern age*. Routledge; Taylor & Francis Group.
6. Knight, F. H. (1921). *Risk, uncertainty and profit*. Houghton Mifflin Company. Retrieved April 15, 2023, from <https://discoversocialsciences.com/wp-content/uploads/2018/03/knight-uncertainty-and-profit.pdf>
7. Knight, F. H. (1942). Profit and entrepreneurial functions. *The Journal of Economic History*, 2, Suppl., 126–132. <https://www.jstor.org/stable/2112940>
8. Schumpeter, J. A. (2011). *The theory of economic development*. V. Starka (Translator from English). Vydavnychiy dim «Kyievo-Mohylianska akademiia» [in Ukrainian]. (Original work published in 1934).
9. Schumpeter, J. A. (1995). *Capitalism, socialism and democracy*. V. Ruzhytskyi, P. Tarashchuk (Translators from English). Osnovy [in Ukrainian]. (Original work published 1942).
10. Kirzner, I. M. (1997). Entrepreneurial discovery and the competitive market process: An Austrian approach. *Journal of Economic Literature*, XXXV, 60–85.
11. Audretsch, D. B., Belitski, M., Chowdhury, F., & Desai, S. (2022). Necessity or opportunity? Government size, tax policy, corruption, and implications for entrepreneurship. *Small Business Economics*, 58, 2025–2042. <https://doi.org/10.1007/s11187-021-00497-2>
12. Belitski, M., Guenther, C., Kritikos, A. S., & Thurik, R. (2022). Economic effects of the COVID-19 pandemic on entrepreneurship and small businesses. *Small Business Economics*, 58, 593–609. <https://doi.org/10.1007/s11187-021-00544-y>
13. Acs, Z. J., Song, A. K., Szerb, L., Audretsch, D. B., & Komlosi, E. (2021). The evolution of the global digital platform economy. *Small Business Economics*, 57(2), 1–31. <https://doi.org/10.1007/s11187-021-00561-x>

14. Volkmann, C., Fichter, K., Klofsten, M., & Audretsch, D. B. (2021). Sustainable entrepreneurial ecosystems: An emerging field of research. *Small Business Economics*, 56, 1047–1055. <https://doi.org/10.1007/s11187-019-00253-7>
15. Iversen, J., Jørgensen, R., & Malchow-Møller, N. (2008). Defining and Measuring Entrepreneurship. *Foundations and Trends® in Entrepreneurship*, 4(1), 1–63. <https://doi.org/10.1561/03000000020>
16. Karayiannis, A. D. (2009). The Marshallian entrepreneur. *History of Economic Ideas*, 17(3), 75–102. <https://www.jstor.org/stable/23723450>
17. Ebner, A. (2004). *Hayek on entrepreneurship: Competition, market process and cultural evolution*. Retrieved April 16, 2023, from https://www.fb03.uni-frankfurt.de/75199393/Ebner_2004_BackhausHg_HayekEntrepreneurshipSubmitted.pdf
18. Vatamanyuk, O. Z., & Vatamanyuk, M. M. (2017). Evoliutsiia ta suchasne rozuminnia katehorii «pidpriemets» v ekonomichnii nauksi [The evolution and modern understanding of entrepreneur in economics]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy. Seriia ekonomichna – Scientific Bulletin of UNFU. Economic Series*, 27(2), 42–47. <https://doi.org/10.15421/40270208> [in Ukrainian].
19. Varnalii, Z. S. (2008). *Male pidpriemnytstvo: osnovy teorii i praktyky* [Small entrepreneurship: Basics of theory and practice] (4th ed.). Tovarystvo «Znannia», KOO [in Ukrainian].
20. Ricketts, M. (2002). *The economics of business enterprise*. Edward Elgar.
21. Gifford, S. (1998). The entrepreneur in economic theory. In *The Allocation of Limited Entrepreneurial Attention*. Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4615-5605-3_1
22. Dosi, G. (1988). The Nature of the Innovation Process. In G. Dosi, C. Freeman, R. Nelson, G. Silverberg, L. Soete (Eds.), *Technical Change and Economic Theory* (pp. 221–238). Pinter.
23. Casson, M. (2003). *The entrepreneur: An economic theory*. Edward Elgar.
24. Pinchot III, G. (1985). *Intrapreneuring: Why you don't have to leave the corporation to become an entrepreneur*. Harper & Row.
25. Parker, S. C. (2009). *The economics of entrepreneurship*. Cambridge University Press.
26. de Wit, G. (2012). *Determinants of self-employment*. Springer.
27. Meredith, G. G., Nelson, R. E., & Neck, P. A. (1982). *The practice of entrepreneurship*. International Labor Organization.
28. Dixit, A. (1989). Entry and exit decisions under uncertainty. *Journal of Political Economy*, 97(3), 620–638. <https://doi.org/10.1086/261619>
29. Dixit, A., & Rob, R. (1994). Switching costs and sectoral adjustments in general equilibrium with uninsured risk. *Journal of Economic Theory*, 62(1), 48–69. <https://doi.org/10.1006/jeth.1994.1003>
30. Lucas, R. E., Jr. (1978). On the size distribution of business firms. *The Bell Journal of Economics*, 9(2), 508–523. <https://doi.org/10.2307/3003596>

Стаття надійшла до редакції 22.04.2023

Стаття пройшла рецензування 20.05.2023

Статтю рекомендовано до опублікування 26.05.2023

O. Z. VATAMANIUK

Doctor of Sciences (Economics), Professor, Professor of Economics Department, Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine, Lviv

I. V. ANHELKO

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of Department of Economics and Marketing, Lviv Polytechnic National University, Ukraine, Lviv

**THE EVOLUTION OF UNDERSTANDING
OF ENTREPRENEURSHIP DETERMINANTS IN MODERN
ECONOMICS**

Problem setting. The success of afterwar reconstruction in Ukraine will require a substantial decrease in government intrusion into the economy and robust private sector formation. Therefore, supporting entrepreneurial activities should become one of the critical priorities of economic policy. Hence the systemic analysis of different entrepreneurship facets is of great scientific and practical interest.

Recent research and publications analysis. The current interpretation of entrepreneurship in economics is based on a relatively harmonious combination of approaches proposed by F. Knight, J. Schumpeter, and I. Kirzner. Modern research trends include the study of formal and informal institutions' influence on the entrepreneurial activities' allocation, analysis of the economic effects of the COVID-19 pandemic on entrepreneurship and small businesses, the study of entrepreneurship specifics under digital platform economy, and sustainable development transition.

Paper objective. The article aims to trace the evolution of views on the role of determinants, which caused individuals' decisions to start entrepreneurial activities.

Paper main body. A deep and comprehensive study of entrepreneurship requires a thoughtful analysis of the history of economic theories and methods. For centuries prominent representatives of various economic schools focused on different facets of entrepreneurship and individual traits of entrepreneurs. Still, today, as it turns out to be quite often, there is no single general approach to defining the determinants of the individual's choice in favor of entrepreneurial activities.

Scholars used to consider many of the most diverse factors to explain the phenomenon of entrepreneurship. First, the attention was focused on different individual motivations, specific personality traits of potential and incumbent entrepreneurs, and details of economic and institutional environments in which entrepreneurial activities were provided. In general, the choice in favor of becoming an entrepreneur is made considering the opportunities of earning financial rewards and successful realization of personal traits – the willingness to bear risks and act under uncertainty, the skills to organize production process and motivate others, the abilities to generate creative ideas and implement innovations, to find favorable opportunities to earn profits and exploit them.

During the last decades, the research in entrepreneurship determinants mostly centered on different kinds of occupation choice models. The two most important distinctions of these theories are the dominance of the expected utility maximizing paradigm and providing their simplifying assumptions in explicit form.

The decrease of the government's powers in the national economy and the development of a solid entrepreneurial sector are two essential preconditions for postwar reconstruction in Ukraine to be successful. So, the consistent promotion of the entrepreneurial initiative and strong support for entrepreneurship and small businesses should become key priorities of Ukrainian authorities' economic policies.

Conclusions of the research. The interaction of different factors, including plural aspects of motivations, personal traits, and external effects, can influence individuals' decisions concerning occupational choice and prompt them to start entrepreneurial activities. Today the research in this sphere became avalanche-like but theoretical approaches proposed by prominent economists of the past remain the solid fundamentals of modern studies.

Short abstract for an article

Abstract. The interaction of different factors, including plural aspects of motivations, personal traits, and external effects, can influence individuals' decisions concerning occupational choice and prompt them to start entrepreneurial activities. Today the research in this sphere became avalanche-like but theoretical approaches proposed by prominent economists of the past remain the solid fundamentals of modern studies.

Key words: entrepreneurship, entrepreneurs' functions, burden of uncertainty, innovations, entrepreneurship determinants, entrepreneurial abilities.

Article details:

Received: 22 April 2023

Revised: 20 May 2023

Accepted: 26 May 2023

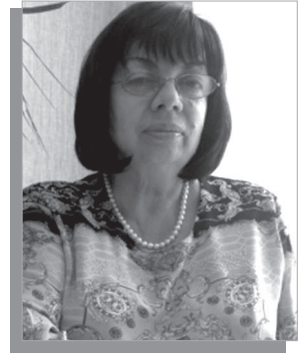
Рекомендоване цитування: Ватаманюк О. З., Ангелко І. В. Еволюція розуміння детермінантів вибору підприємницької діяльності в сучасній економічній науці. *Економічна теорія та право*. 2023. № 2 (53). С. 6–23. DOI: <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2023-53-2-6>.

Suggested citation: Vatamaniuk, O. Z., & Anhelko, I. V. (2023). Evoliutsiia rozuminnia determinantiv vyboru pidpriemnytskoi diialnosti v suchasni ekonomichnii nauksi [The evolution of understanding of entrepreneurship determinants in modern economics]. *Ekonomichna teoriia ta pravo – Economic Theory and Law*, 2(53), 6–23. <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2023-53-2-6> [in Ukrainian].

DOI: <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2023-53-2-24>
УДК 334.722:005.332.4

О. С. МАРЧЕНКО

докторка економічних наук, професорка,
професорка кафедри економічної теорії
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, Україна, м. Харків
e-mail: ol.mar4encko2011@nlu.edu.ua
ORCID ID: [https://
orcid.org/0000-0003-4761-9620](https://orcid.org/0000-0003-4761-9620)
Scopus Author ID: [https://www.scopus.com/
authid/detail.uri?authorId=56835379300](https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56835379300)

Л. С. ШЕВЧЕНКО

докторка економічних наук, професорка,
професорка кафедри економічної теорії
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
Україна, м. Харків
e-mail: shevchenko_ls@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4567-0310>
Web of Science ResearcherID: [https://
www.webofscience.com/wos/author/
record/M-5894-2017](https://www.webofscience.com/wos/author/record/M-5894-2017)
Scopus Author ID: [https://www.scopus.com/
authid/detail.uri?authorId=57147163100](https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57147163100)

ПІДПРИЄМНИЦТВО В КОНКУРЕНТНОМУ СЕРЕДОВИЩІ: РИЗИКИ, ДИСБАЛАНСИ ТА БЕЗПЕКА¹

Авторки статті аналізують розвиток підприємництва в конкурентному середовищі. Доводять, що підприємці зацікавлені одночасно і в отриманні підприємницького

¹ Роботу виконано в межах цільової комплексної програми «Соціально-економічна модернізація України та формування інноваційної моделі розвитку» (номер державної реєстрації 0111u000961).
© Марченко О. С., Шевченко Л. С., 2023. Статтю публікується на умовах ліцензії Creative Commons – Attribution 4.0 International (CC BY 4.0).
Статтю розміщено на сайті збірника: <http://econtlaw.nlu.edu.ua>.

доходу, і в безпеці бізнесу як цілісної господарсько-правової системи. Але базові бізнес-мотиви підприємців є суперечливими. Найбільшу загрозу становлять дисбаланси (неузгодженість) системи бізнес-мотивів підприємницького доходу й безпеки, конкурентоспроможності та економічної безпеки бізнесу. У статті пропонується алгоритм управління дисбалансами бізнесу.

Ключові слова: підприємництво, фірма, базові бізнес-мотиви підприємців, дохід, прибуток, конкуренція, конкурентна «рента», економічний ризик, економічна безпека бізнесу, дисбаланс (неузгодженість) бізнес-мотивів підприємницького доходу і безпеки, дисбаланси конкурентоспроможності, управління дисбалансами бізнесу, матриця «рівень економічної безпеки – рівень конкурентоспроможності бізнесу».

JEL Classification: L21, L26, M11, M21.

Постановка проблеми. Базові бізнес-мотиви підприємців є суперечливими. Метою підприємців є одержання *підприємницького доходу* як плати за економічний ресурс «підприємницькі здібності (підприємництво)», функцією якого є забезпечення оптимальної комбінації та ефективного використання інших економічних ресурсів: «землі», «капіталу», «праці» та упровадження інновацій із метою задоволення суспільних потреб в економічних благах та досягнення певних економічних і соціальних результатів бізнесу. Слід підкреслити, що загальною економічною формою підприємницького доходу є прибуток, що має підприємець у процесі ведення бізнесу, а його похідними економічними формами є валовий дохід, економічний прибуток, бухгалтерський прибуток, чистий прибуток та ін. Але підприємництво як самостійна, ініціативна і систематична діяльність здійснюється на власний *ризик*, у бізнес-середовищі, сповненому *небезпек*, під впливом конкуренції та конкурентів. Тому кожен підприємець зацікавлений в *убезпеченні бізнесу* як цілісної господарсько-правової системи. Такі процеси є взаємопов'язаними; якщо ж їхня реалізація відбувається неузгоджено, виникають *дисбаланси*.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам розвитку підприємництва в умовах конкуренції загалом присвячено багато сучасних наукових публікацій. Науковці досліджують проблеми функціонування підприємства у правовому середовищі [1], надання бізнесу ефективної консалтингової допомоги щодо покращання управління підприємствами [2–5], організації маркетингової діяльності підприємства [6].

У вивченні питань конкуренції переважає аналіз сучасних форм і видів конкуренції [7–10], конкурентних переваг фірми [11; 12], стратегічного конкурентного управління [13], трансформації форм і методів забезпечення конкурентоспроможності бізнесу [14].

Економічній безпеці підприємництва присвячено монографії [15–17], підручники та навчальні посібники [18–20], наукові статті [21–23].

Проте вивчення підприємництва в контексті дисбалансів його розвитку є новим напрямом наукового пошуку.

Формулювання цілей. Метою статті є обґрунтування механізму безпечного розвитку підприємництва в конкурентному середовищі, подолання дисбалансів (неузгодженостей) базових бізнес-мотивів підприємців, конкурентоспроможності та економічної безпеки бізнесу.

Виклад основного матеріалу.

Підприємництво та його сутнісні ознаки.

Дисбаланс (неузгодженість) базових бізнес-мотивів підприємців

Спрямування підприємницької діяльності на одержання різних форм підприємницького доходу відбувається в умовах невизначеності та непередбачуваності бізнес-середовища, коли є велика ймовірність настання подій, що можуть мати як руйнівний вплив на бізнес (створювати небезпеки бізнесу), так і бути стимулами до розвитку, інновацій, пошуків креативних рішень тощо. Йдеться про численні економічні ризики. Останні виникають, наприклад, коли: відбуваються зміни умов діяльності – реорганізація виробництва, зміни кон'юнктури ринку, дій конкурентів, законодавства тощо; неможливо встановити й точно передбачити наслідки впливу на досліджувані об'єкти тих чи інших факторів (зараз – воєнних дій на території України), спрогнозувати розвиток бізнесу фірми; має місце нерівний ступінь поінформованості економічних агентів про умови їхньої діяльності, предмет і умови угоди між ними (асиметрія інформації). Наслідком економічних ризиків є втрати (збитки) у підприємницькій діяльності: матеріальні, трудові (втрати робочого часу), фінансові (втрати доходу і прибутку), специфічні (збитки здоров'ю та життю людей, довіллю, іміджу підприємця).

За таких умов нагально потрібними стають заходи з управління ризиками на всіх етапах прийняття й реалізації управлінських рішень: виявлення ризиків, їхній аналіз, застосування методів оптимізації, оцінку одержаних результатів, прогнозування, запобігання та подолання ризиків. П. Матруліо (P. Matruglio) і С. Барет (S. Varet), експерти консалтингово-аудиторської міжнародної мережі «Deloitte», підкреслюють: «Організації будь-якого розміру розуміють, що ризик є реальністю, невіддільною частиною ведення бізнесу. Своєю чергою, управління ризиками вже давно є корпоративною функцією. Та оскільки ризики стають дедалі складнішими – через чинники, починаючи від глобалізації, технологій, нормативних актів і громадського контролю, – компанії усвідомлюють, що їхні функції управління ризиками можуть бути

не такими ефективними, якими вони повинні бути, що має наслідки для акціонерної вартості. Щоб зберегти цінність і ефективніше керувати всесвітом ризиків, що розширюється, організації шукають способи змінити спосіб розгляду та управління ризиками. Вони прагнуть запровадити управління ризиками як дисципліну в усій компанії» [24].

Утім одного управління ризиками недостатньо. Підприємець безпосередньо або створена ним фірма як організаційна одиниця бізнесу є економічно відокремленими, самостійними суб'єктами ринкових відносин – агентами ринку. Підприємець, із метою збереження та розвитку бізнесу як цілісної господарсько-правової системи, зацікавлений у *системній захищеності* від деструктивних наслідків загроз і ризиків бізнес-середовища, що порушують його господарську автономію та економічну рівновагу. Без ефективної *системи економічної безпеки* неможливо досягати цілей бізнесу щодо отримання підприємницького доходу, необхідного рівня його ефективності, конкурентоспроможності, сталого розвитку.

Система економічної безпеки бізнесу за своїм призначенням має бути комплексом взаємопов'язаних структурних елементів і заходів, що в сукупності забезпечують досягнення стратегічних і тактичних цілей його захищеності та здатність менеджменту бізнес-організацій прогнозувати, попереджати та долати негативні наслідки дестабілізуючого впливу загроз і ризиків у поточному та довгостроковому періодах. Їй притаманні відкритість як взаємозв'язок системи зі складовими зовнішнього середовища бізнесу макро- та мікроекономічного рівнів; цілісність та інтегративність як, по-перше, єдність, взаємозв'язки та взаємодія структурних елементів системи, що поєднані спільною метою функціонування, по-друге, структурованість складових системи як її підсистем; комплементарність як взаємодоповнюваність структурних елементів системи; емерджентність – наявність у системи особливих характеристик, відмінних від властивостей її структурних елементів; цілеспрямованість – орієнтованість усіх складових системи на забезпечення економічної безпеки бізнесу як умови досягнення його цілей; керованість; синергія, що проявляється в синергетичному ефекті взаємопов'язаного функціонування складових системи щодо забезпечення економічної безпеки бізнесу; динамічність [19].

Отже, бізнес-мотиви підприємницького доходу та безпеки є взаємопов'язаними, але притаманна їм певна суперечливість може стати загрозою для тих фірм, менеджмент яких не забезпечує їхнього узгодження, збалансованості. Ідеться про *дисбаланс (неузгодженість) бізнес-мотивів підприємницького доходу і безпеки* (рис. 1).

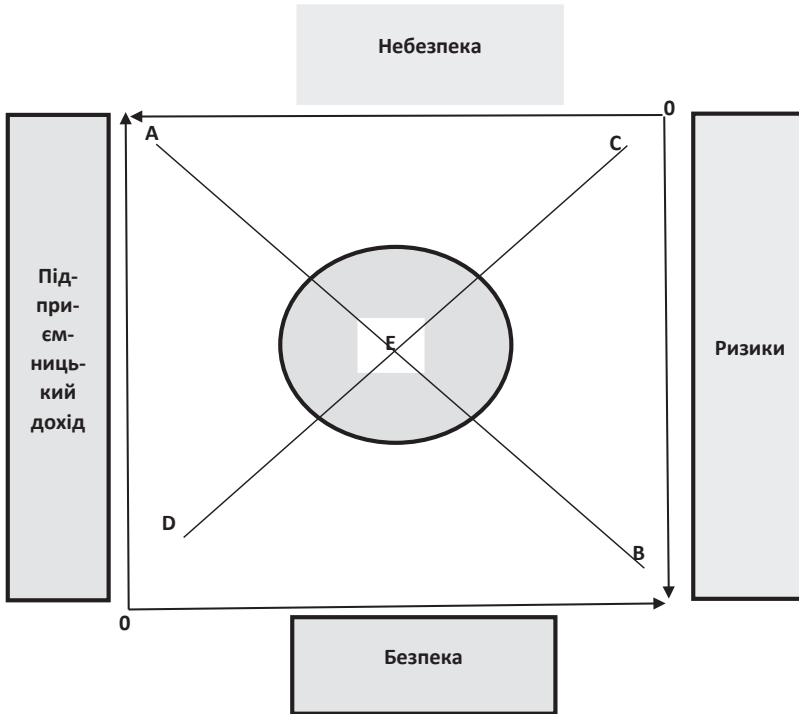

Рис. 1. Модель дисбалансу (неузгодженості) бізнес-мотивів підприємницького доходу і безпеки

На рисунку 1:

Лінія АВ «підприємницький дохід – безпека»: обернена залежність між бізнес-мотивами безпеки і доходу.

Лінія CD «ризики – небезпека»: пряма залежність ризиків і небезпек щодо доходу та збереження бізнесу.

Сектор СЕВ. Якщо домінуючим є мотив безпеки бізнесу порівняно з мотивом підприємницького доходу, це може призвести до певних втрат ефективності фірми, оскільки буде обмежувати її ділову активність та інноваційність як суб'єкта ринку, що діє в ризикованому конкурентному середовищі, для якого ризик є фактором бізнес-новацій, прибутковості та розвитку.

Сектор АЕД. Домінування мотиву підприємницького доходу над мотивом безпеки може призвести до зростання небезпек, пов'язаних зі здійсненням надмірно ризикованих господарських операцій і неналежним рівнем захисту її економічного потенціалу, інтелектуально-інформаційних ресурсів, комерційно цінної інформації, інноваційних ідей, проєктів, що в сукупності є загрозою для прибутковості та безпеки бізнесу.

Сектор Е. Збалансованість бізнес-мотивів підприємницького доходу і безпеки забезпечує підприємцю (фірмі) можливість отримання стабільного (бажаного) прибутку при необхідному рівні управління ризиками. Цей висновок відповідає підходу П. Матруліо і С. Барета: «Бізнес і стратегія ризику разом, щоб підтримувати одне одного» [24].

Дисбаланс бізнес-мотивів підприємницького доходу і безпеки є багаторівневим (рис. 2) і охоплює:

Рис. 2. Основні рівні дисбалансу (неузгодженості) бізнес-мотивів доходу і безпеки

– ментально-психологічний рівень, пов’язаний з персоніфікацією бізнесу та суперечливістю таких базових індивідуально-психологічних характеристик підприємця, як його спрямованість на отримання різних форм підприємницького доходу та збереження власної справи в умовах зовнішніх і внутрішніх небезпек конкурентного середовища. Так, націленість підприємця на максимізацію прибутку спонукає його до ризикованих дій, які породжують певні небезпеки для бізнесу. І навпаки, визначення підприємцем забезпечення власної справи як його пріоритетної потреби може бути фактором, що обмежує ділову активність, отже, і прибуток підприємця;

– соціально-економічний рівень, що характеризується дисбалансом цілей бізнесу щодо максимізації підприємницького доходу та забезпечення економічної безпеки;

– управлінсько-правовий рівень – дисбаланс (неузгодженість) інтересів стейкхолдерів бізнесу. Відповідно до моделі фірми О. Уільямсона (O. Williamson), основною метою власників (акціонерів) є максимізація прибутку та зростання вартості бізнесу; цілями менеджменту (менеджерів) є обсяг реалізації продукції, валовий дохід (випуск), оплата праці плюс інші грошові винагороди, влада як кількість працівників, підлеглих управлінцю, та їхня кваліфікація, контроль за інвестиційними витратами фірми, привілеї [25]. Суперечливість цілей стейкхолдерів призводить до неузгодженості (дисбалансу) їхніх інтересів. Її критичною формою є конфлікт інтересів стейкхолдерів, що має дестабілізуючий вплив як на прибутковість і конкурентоспроможність бізнесу, так і на його економічну безпеку. На подолання дисбалансу інтересів стейкхолдерів повинні бути спрямовані корпоративна безпека та внутрішньокорпоративні правила і норми.

Конкуренція як джерело ризиків. Конкурентна «рента». Дисбаланси конкурентоспроможності та економічної безпеки

Конкуренція є тим механізмом, який міцно влітається в реалізацію базових бізнес-мотивів підприємців: сприяє зростанню підприємницького доходу та водночас створює нові виклики й загрози бізнесу. Беручи участь у конкуренції, підприємці намагаються максимально втілити свої конкурентні переваги. Це ті споживчі властивості товарів, особливі умови їхніх виробництва і продажу, які відрізняють діяльність фірми від конкурентів, забезпечують їй стабільні доходи, що перевищують середні по галузі, і цим дають можливість зайняти вигідну змагальну позицію на ринку. Саме конкурентні переваги дозволяють фірмі одержати доступ до *потоків «рент»*. Чому? «Фірма може мати прибуток без створення рент, наприклад унаслідок призначення ціни, що перевищує витрати. Ренти ж говорять про те, що фірми можуть не тільки створювати прибуток, а робити це в ідіосинкразичний спосіб. Важливим джерелом ренти є створення унікально привабливих товарів і послуг або унікально ефективних дій за рахунок комбінації ресурсів у такі способи, які не можуть повторити інші фірми. Ці комбінації часто називають «компетенціями», де термін «компетенція» має відношення до «порядку вчинків» [26, р. 353–354].

Будучи реалізованими, конкурентні переваги формують конкурентоспроможність фірми – реальну і потенційну можливість ефективної господарської діяльності, а саме розроблення, виробництва та прибуткової реалізації продукції підприємства, що користується пріоритетним попитом споживачів, в умовах конкурентного ринку. Однак на ці процеси впливають багато чинників внутрішнього та зовнішнього бізнес-середовища, що потребує постійного їх моніторингу й діагностики з обов'язковим висновком стосовно того,

які конкурентні можливості підприємства сприяли зростанню його конкурентоспроможності, на які загрози та небезпеки слід звертати увагу менеджерам для зниження негативних наслідків конкурентної боротьби.

Найбільшу загрозу підприємництву зараз становлять:

1) ризики неефективних управлінських рішень через незнання менеджерами сучасних методів діагностики конкурентного середовища, невміння сформулювати прогноз розвитку бізнесу (фірми), некомпетентність у розробленні конкурентних стратегій і виборі способів їхньої реалізації тощо;

2) ризики недобросовісної конкуренції, тобто будь-яких дій у конкуренції, що суперечать торговельним та іншим чесним звичаям у господарській діяльності. Серед них вітчизняний законодавець акцентує увагу на такому: неправомірному використанні ділової репутації суб'єкта господарювання; створенні перешкод суб'єктам господарювання у процесі конкуренції та досягнення неправомірних переваг у конкуренції (наприклад дискредитації суб'єкта господарювання через поширення в будь-якій формі інформації, що вводить в оману, а саме неправдивих, неточних або неповних відомостей, пов'язаних з особою чи діяльністю суб'єкта господарювання, у тому числі щодо його товарів, які завдали або могли завдати шкоди діловій репутації суб'єкта господарювання); неправомірному збиранні, розголошенні та використанні комерційної таємниці [27];

3) ризики підривної конкуренції, що розгортається на основі підривних інновацій. Зазвичай це втілення науково-технічного прогресу, і чим швидше він відбувається, тим краще. Але використання нових технологій «надломлює» основний напрям діяльності організації, змінює співвідношення цінностей на ринку: старі продукти втрачають конкурентоспроможність тільки тому, що параметри, на основі яких раніше відбувалася конкуренція, тепер стають неважливими для покупця, а старі бізнес-моделі – несумісними з інноваційними. «Підривники» (ними можуть бути наявні, нові і потенційні фірми, часто менші за розміром і з меншими ресурсами) дестабілізують і витісняють з ринку більші, усталені фірми [7];

4) ризики асиметричної конкуренції – між супротивниками, в економічних силах і ресурсах яких існує дисбаланс (асиметрія) і які застосовують кардинально різні стратегії й тактику. Вести успішну асиметричну конкуренцію фірмам дозволяє їхня унікальність, а також несподіваність, непередбачуваність і навіть парадоксальність дій і результатів [8];

5) ризики цифрової конкуренції – між цифровими фірмами (підприємствами), цифровими платформами та цифровими екосистемами [9; 10].

Зрозуміло, що фірма, яка функціонує у войовничому конкурентному середовищі, повинна мати додатковий механізм захисту своїх економічних інте-

ресів. Першочерговим завданням менеджерів стає *убезпечення потенціалу конкурентоспроможності бізнесу*. Останній в узагальненому вигляді включає: конкурентоспроможність продукції, інноваційну, інтелектуально-кадрову та фінансову конкурентоспроможність бізнесу (фірми). При цьому важливо не припуститися порушень комплементарності базових бізнес-мотивів підприємництва, інакше можуть виникнути *похідні від них дисбаланси конкурентоспроможності та економічної безпеки*.

Як приклад, звернімо увагу на дисбаланси конкурентоспроможності, а також:

1) *ринкової безпеки бізнесу* як захищеності ринкового потенціалу та ринкової діяльності підприємства від негативного впливу внутрішніх і зовнішніх загроз ведення бізнесу. Однак клієнтоорієнтована ринкова діяльність зазвичай передбачає високий рівень відкритості бізнесу шляхом здійснення маркетингових комунікацій, спрямованих на формування лояльного ставлення клієнтів та громадськості загалом до фірми та її продукції (послуг). (Як у такому випадку захистити конкурентні переваги бізнесу від розвідки та контррозвідки конкурентів, промислового шпигунства?);

2) *інтелектуально-кадрової безпеки*, спрямованої на захист інтелектуального капіталу суб'єктів бізнесу, фірмово-специфічного людського капіталу бізнес-організацій, комерційно цінної інформації (комерційної таємниці) від зовнішніх і внутрішніх загроз, їхньої високої віддачі в бізнес-процесах. (Проте як тоді ефективно використати інтелектуальний капітал у конкурентній боротьбі? Як узгодити заходи безпеки конкурентоспроможності та захищеності знанневих ресурсів бізнесу?);

3) *інноваційної безпеки*, метою якої є сприяння досягненню цілей інноваційної діяльності підприємства шляхом здійснення системи заходів із захисту її ресурсів, процесів і результатів від внутрішніх і зовнішніх загроз. Конкурентоспроможність бізнесу забезпечується його інноваційною діяльністю, що зумовлює необхідність комплементарності зазначених складових системи економічної безпеки бізнесу. Але можливими є ситуації, коли: а) заходи інноваційної безпеки обмежують можливості оптимальної реалізації потенціалу конкурентоспроможності бізнесу внаслідок використання моделі закритих інновацій; б) заходи безпеки конкурентоспроможності суперечать принципам моделі відкритих інновацій, що істотно обмежує інноваційну активність бізнесу;

4) *фінансової безпеки* як захищеності фінансових ресурсів бізнесу та фінансових інтересів його власників із метою забезпечення стабільності та ефективності фінансування підприємницької діяльності. Фінансова безпека і конкурентоспроможність бізнесу тісно взаємопов'язані: з одного боку, формування, ефективна реалізація та захист конкурентних переваг бізнесу в кон-

курентному середовищі потребують стабільного фінансування, що забезпечується заходами фінансової безпеки; з іншого боку, від рівня конкурентоспроможності бізнесу залежать обсяг фінансових надходжень, фінансовий стан та платоспроможність бізнес-організацій, що є чинниками та показниками рівня фінансової безпеки. Виходячи з цього, досягнення цілей політики конкурентоспроможності бізнесу та фінансової безпеки базується на забезпеченні гармонізації та комплементарності їхніх заходів.

Управління дисбалансами бізнесу. Матриця «рівень економічної безпеки – рівень конкурентоспроможності бізнесу»

Завданням менеджменту бізнес-організацій є подолання порушень комплементарності та дисбалансів складових системи економічної безпеки бізнесу та конкурентоспроможності бізнесу. З цією метою важливими є такі заходи:

1. *Оцінка рівня конкурентоспроможності бізнесу* за формулою:

$$LBC = L_{PC} \times w_1 + L_{IC} \times w_2 + L_{IPC} \times w_3 + L_{FC} \times w_4,$$

де LBC (level of business competitiveness) – рівень конкурентоспроможності бізнесу (інтегральний показник);

L_{PC} (level of product competitiveness) – рівень конкурентоспроможності продукції;

L_{IC} (level of innovative competitiveness) – рівень інноваційної конкурентоспроможності бізнесу (фірми);

L_{IPC} (level of intellectual and personnel competitiveness) – рівень інтелектуально-кадрової конкурентоспроможності бізнесу (фірми);

L_{FC} (level of financial competitiveness) – рівень фінансової конкурентоспроможності бізнесу (фірми);

w_1, w_2, w_3, w_4 – відповідно значущість впливу (ваговий коефіцієнт) функціональних показників на рівень конкурентоспроможності бізнесу;

$$w_1 + w_2 + w_3 + w_4 = 1.$$

Отже, рівень конкурентоспроможності бізнесу як *інтегральний показник* розраховується як середня зважена (арифметична) функціональних показників (складників) конкурентоспроможності. Для визначення величини кожного з функціональних показників (наприклад у балах – від 1 (min) до 100 (max)) та їхнього впливу (вагових коефіцієнтів) на рівень конкурентоспроможності застосовується метод експертних оцінювань. Кількість функціональних показників може бути більшою, залежно від необхідності деталізувати аналіз конкурентоспроможності. Кожен із функціональних показників, своєю чергою, має власну підсистему одиничних показників (складників), які оцінюються аналогічно експертним методом (табл. 1).

Показник *LBC* може бути низьким (мінімальним, критичним, незадовільним), середнім (допустимим, нормальним) і високим (оптимальним).

Таблиця 1

Оцінка рівня конкурентоспроможності бізнесу

Інтегральний показник	Функціональні показники (складники) конкурентоспроможності бізнесу	Одиничні показники в підсистемі функціональних показників конкурентоспроможності бізнесу
Рівень конкурентоспроможності бізнесу (<i>LBC</i>)	Рівень конкурентоспроможності продукції, L_{PC}	Відображають можливість фірми успішно реалізувати продукцію на ринку товарів-конкурентів за показниками: <ul style="list-style-type: none"> – відповідність продукції до потреб споживачів за основними нормативними, технічними та економічними параметрами; – співвідношення рівнів попиту на продукцію фірми та продукцію товарів-конкурентів; – співвідношення цін товарів-конкурентів на ринку; – індекс фізичного обсягу товарообігу
	Рівень інноваційної конкурентоспроможності бізнесу (фірми), L_{IC}	Відображає можливість фірми успішно розробляти та упроваджувати інновації за показниками: <ul style="list-style-type: none"> – витрати на НДДКР, насамперед на розроблення та упровадження інноваційних проєктів; – частка інноваційної продукції у валовому доході фірми; – кількість патентів на одного співробітника, зайнятого творчою роботою; – коефіцієнт інноваційного оснащення робочого місця; – рівень цифровізації бізнесу; – кількість цифрових робочих місць у фірмі

Інтегральний показник	Функціональні показники (складники) конкурентоспроможності бізнесу	Одиничні показники в підсистемі функціональних показників конкурентоспроможності бізнесу
	Рівень інтелектуально-кадрової конкурентоспроможності бізнесу (фірми), L_{PC}	Відображає ефективність управління персоналом фірми за показниками: <ul style="list-style-type: none"> – фактичні видатки на утримання одного працівника; – розмір та динаміка середньої заробітної плати працівників фірми; – кількість і частка працівників, які пройшли підготовку або перепідготовку за рахунок коштів фірми (інвестиції в людський капітал); – рівень задоволеності працівників фірмою; – рівень стабільності персоналу за певний період часу
	Рівень фінансової конкурентоспроможності бізнесу (фірми), L_{FC}	Відображає здатність фірми ефективно використовувати фінансові ресурси та залучати інвестиції на кращих умовах порівняно з конкурентами за показниками: <ul style="list-style-type: none"> – платоспроможність фірми; – ліквідність фірми; – рентабельність бізнесу; – інвестиційна привабливість; – фінансова стабільність

2. Оцінка рівня системи економічної безпеки бізнесу на основі системно-функціонального підходу, за яким:

– складові системи визначаються відповідно до основних функцій бізнесу – ринкова, інтелектуально-кадрова, інноваційна, виробнича, фінансова, безпеки та ін.;

– оцінювання здійснюється на основі системи показників (табл. 2).

Показники оцінювання рівня системи економічної безпеки бізнесу

Показники оцінювання рівня економічної безпеки бізнесу	Визначення	Види та методика розрахунку показників рівня системи економічної безпеки бізнесу
Частково функціональні показники	Показники, що характеризують окремі аспекти стану та динаміки певної підсистеми системи економічної безпеки бізнесу	<p>На прикладі підсистеми інноваційної безпеки:</p> <ul style="list-style-type: none"> – обсяг витрат підприємства на упровадження продуктивних, технологічних, управлінських інновацій; – обсяг реалізованої інноваційної продукції; – рівень інноваційності технологічного потенціалу: частка техніко-технологічних рішень на рівні винаходів у загальній кількості нових рішень, використаних у виробничому процесі; – частка доходів, отриманих від продажу прав інтелектуальної власності у валовому доході підприємства
Загально-функціональні показники	Показники, на основі яких аналізуються стан і динаміка певної підсистеми системи економічної безпеки бізнесу в цілому	<p>На прикладі підсистеми інноваційної безпеки:</p> <ul style="list-style-type: none"> – коефіцієнт інноваційних витрат: співвідношення інноваційних витрат та валових витрат підприємства в певний період; – частка обсягу реалізованої інноваційної продукції в загальному обсязі реалізованої продукції; – частка витрат на інновації в загальному обсязі реалізованої продукції; – співвідношення збитку, відверненого здійсненням заходів забезпечення інноваційної безпеки, та витратами підприємства на здійснення їх; – співвідношення збитку, відверненого здійсненням заходів забезпечення інноваційної безпеки, та суми витрат на ці заходи та завданого підприємству збитку, пов'язаного з негативними наслідками порушення інноваційної безпеки;

Показники оцінювання рівня економічної безпеки бізнесу	Визначення	Види та методика розрахунку показників рівня системи економічної безпеки бізнесу
		<p>– коефіцієнт рівня управління інноваційною безпекою: співвідношення збитку, відверненого здійсненням заходів інноваційної безпеки та сукупного збитку від її порушень у певному періоді;</p> <p>– чистий результат заходів інноваційної безпеки як різниця між збитком, відверненим на основі заходів інноваційної безпеки та витратами підприємства на здійснення їх</p>
Інтегрально-функціональні показники	Середньозважена (адитивна згортка) частково-функціональних та загальнофункціональних показників рівня певної підсистеми системи економічної безпеки бізнесу підсистем	<p>На прикладі підсистеми інноваційної безпеки:</p> $IFIInS = (PFIInS_1 \times d_{PFIInS1} \dots + \dots PFIInS_n \times d_{PFIInSn}) + (GITTS_1 \times d_{GITTS1} \dots + \dots GITTS_n \times d_{GITTSn}),$ <p>де:</p> <p>$IFIInS$ – інтегрально-функціональний показник рівня інноваційної безпеки (Integral-functional indicator of innovative security) на дату оцінки;</p> <p>$PFIInS_{(1-n)}$ – частково-функціональні показники інноваційної безпеки (Partial-functional indicator of innovative security) на дату оцінки;</p> <p>$GFIInS_{(1-n)}$ – загальнофункціональні показники інноваційної безпеки (General-functional indicator of innovative security) на дату оцінки;</p> <p>d_{PFI} – питома вага значущості частково-функціональних показників інноваційної безпеки для оцінки рівня підсистеми інноваційної безпеки бізнесу. Сумарне значення d_{PFI} частково-функціональних показників дорівнює 1;</p> <p>d_{GFI} – питома вага значущості загальнофункціональних показників інноваційної безпеки для оцінки рівня підсистеми інноваційної безпеки підприємства. Сумарне</p>

Показники оцінювання рівня економічної безпеки бізнесу	Визначення	Види та методика розрахунку показників рівня системи економічної безпеки бізнесу
		<p>значення d_{GFI} загальнофункціональних показників дорівнює 1.</p> <p>Слід здійснити нормування показників з метою забезпечення вимірювання рівня інноваційної безпеки за шкалою від 0 до 1 або у відсотках</p>
Інтегрально-системний показник	Середньозважена інтегрально-функціональних показників підсистем системи економічної безпеки бізнесу (адитивна згортка) показників, що характеризують різні підсистеми	<p>$ISISES = IFISES_1 \times d_1 + \dots + IFISES_n \times d_n$, де:</p> <p>$ISISES$ – інтегрально-системний показник рівня системи економічної безпеки (integral-system indicators of the economic security system) бізнесу на дату оцінки;</p> <p>$IFISES$ – інтегрально-функціональні показники рівня певних підсистем системи економічної безпеки (integral-functional indicators of subsystems of the economic security system) бізнесу на дату оцінювання;</p> <p>d_i – питома вага (вагові коефіцієнти) значущості впливу окремої підсистеми на рівень системи економічної безпеки бізнесу в цілому, що визначається шляхом експертного оцінювання;</p> <p>$i = 1 \dots n$ – підсистеми системи економічної безпеки бізнесу, рівень яких аналізується.</p> <p>Сумарне значення d_i інтегрально-функціональних показників дорівнює 1</p>

Показник $ISISES$ є основою визначення *рівня економічної безпеки* бізнесу, який може бути низьким (мінімальним або абсолютно небезпечним, критичним, незадовільним), середнім (задовільним, нормальним) і високим (оптимальним). Важливим для оцінки рівня безпеки є динамічний підхід на основі порівняльного аналізу її показників протягом певного періоду функціонування фірми.

3. *Позиціонування бізнесу за матрицею «рівень економічної безпеки – рівень конкурентоспроможності бізнесу»* (рис. 3) із визначенням загрози виникнення дисбалансів (розбалансування) конкурентоспроможності та економічної безпеки. Зокрема, бізнесу з мінімальним рівнем розбалансування

конкурентоспроможності та економічної безпеки (позиція 3) та бізнесу, що перебуває в абсолютній небезпеці (позиція 7).

Рівень економічної безпеки бізнесу	високий	(1) Допустиме становище в бізнесі	(2) Низький рівень загрози розбалансування конкурентоспроможності та економічної безпеки	(3) Мінімальний рівень загрози розбалансування конкурентоспроможності та економічної безпеки
	середній	(4) Загроза виникнення дисбалансу конкурентоспроможності та економічної безпеки	(5) Допустиме становище в бізнесі	(6) Низький рівень загрози розбалансування конкурентоспроможності та економічної безпеки
	низький	(7) Абсолютна небезпека виникнення дисбалансу конкурентоспроможності та економічної безпеки	(8) Загроза виникнення дисбалансу конкурентоспроможності та економічної безпеки	(9) Допустиме становище в бізнесі
		низький	середній	високий
Рівень конкурентоспроможності бізнесу				

Рис. 3. Матриця «рівень економічної безпеки – рівень конкурентоспроможності бізнесу»

4. Розроблення та упровадження заходів забезпечення комплементарності конкурентоспроможності та складових системи економічної безпеки бізнесу, подолання їхніх дисбалансів.

Такі заходи повинні мати:

а) реактивний характер, тобто бути спрямованими на боротьбу з загрозами, які вже виникли, та визволення з дисбалансів, які вже утворилися, – для найбільш небезпечних зон ведення бізнесу відповідно до матриці (4), (7) і (8);

б) проактивний характер, тобто попереджати, запобігати потраплянню в дисбаланси – для всіх позицій бізнесу. Саме проактивні заходи стають умовою досягнення конкурентних переваг і зростання конкурентоспроможності бізнесу.

Висновки. Проведене нами дослідження дозволяє стверджувати наступне.

1. Сучасне підприємництво є ризикованим, а базові бізнес-мотиви підприємців суперечливими: зацікавленість одночасно і в отриманні підприємницького доходу, і в безпеці бізнесу як цілісної господарсько-правової системи є взаємопов'язаними бізнес-процесами, але їхня реалізація може відбуватися неузгоджено, породжуючи певні дисбаланси. Потрібен захист фірми від деструктивних наслідків загроз і ризиків бізнес-середовища, що порушують її господарську автономію та економічну рівновагу. Система економічної безпеки бізнесу має бути комплексом взаємопов'язаних структурних елементів і заходів, метою яких є досягнення стратегічних і тактичних цілей його захищеності та здатність менеджменту бізнес-організацій прогнозувати, попереджати та долати негативні наслідки дестабілізуючого впливу загроз і ризиків у поточному та довгостроковому періодах.

2. Джерелом підприємницьких ризиків залишається конкуренція. Найбільшу загрозу бізнесу становлять: ризики неефективних конкурентних рішень менеджерів; ризики недобросовісної конкуренції, підривної конкуренції та асиметричної конкуренції. Водночас створені фірмою конкурентні переваги не тільки відрізняють її діяльність від конкурентів, але й забезпечують стабільні доходи, що перевищують середні по галузі (потоки «рент»), і цим дають можливість зайняти вигідну змагальну позицію на ринку. Перед системою корпоративної економічної безпеки тепер ставиться завдання захищати потенціал конкурентоспроможності та конкурентні переваги бізнесу. Причому будь-яке порушення комплементарності базових бізнес-мотивів підприємництва може призвести до утворення похідних дисбалансів конкурентоспроможності та економічної безпеки.

3. Дисбалансами бізнесу можна і потрібно управляти. Нами запропонована матриця «рівень економічної безпеки – рівень конкурентоспроможності бізнесу», яка дозволяє позиціонувати бізнес фірми та виявити безпечні й небезпечні зони ведення бізнесу.

4. Дослідження ризиків і дисбалансів бізнесу та конкуренції слід продовжити. Актуальними на цьому етапі є обґрунтування пасток конкуренції та створення ефективної моделі конкурентної безпеки бізнесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Марченко О. С., Шевченко Л. С., Минко Н. А., Нестеренко І. В. Підприємство у правовому середовищі: актуальні проблеми ефективного функціонування.

- Економічна теорія та право*. 2022. №4 (51). С. 44–68. DOI: <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2022-51-4-44>.
2. Марченко О. С., Ярмак О. В. Техніко-технологічні, наукові чинники та трансформації управлінського консалтингу. *Економічна теорія та право*. 2023. №1 (52). С. 52–68. DOI: <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2023-52-1-52>.
 3. Шевченко Л. С., Нестеренко І. В. Управлінський консалтинг в умовах законодавчих та інформаційних обмежень. *Економічна теорія та право*. 2023. №1 (52). С. 69–86. DOI: <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2023-52-1-69>.
 4. Бізнес-консалтинг у нових реаліях господарської діяльності в Україні. Круглий стіл у редакції збірника наукових праць «Економічна теорія та право», 2 червня 2022 року / упоряд. О. С. Марченко. *Економічна теорія та право*. 2022. №2 (49). С. 112–153. DOI: <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2022-49-2-112>.
 5. Шевченко Л. С. Конкурентний консалтинг: актуальні питання розвитку. *Економічна теорія та право*. 2022. №1 (48). С. 44–64. DOI: <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2022-48-1-44>.
 6. Губін К. Г. Розвиток маркетингу в Україні: довгострокові орієнтири. *Економічна теорія та право*. 2022. №3 (50). С. 43–58. DOI: <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2022-50-3-43>.
 7. Шевченко Л. С. Підrivна конкуренція: загрози чи нові можливості бізнесу? *Економічна теорія та право*. 2023. №1 (52). С. 30–51. DOI: <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2023-52-1-30>.
 8. Шевченко Л. С. Асиметрична конкуренція: гра за новими правилами. *Економічна теорія та право*. 2021. №1 (44). С. 66–84. DOI: <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2021-44-1-66>.
 9. Шевченко Л. С. Цифрова конкуренція: нові можливості та нові загрози. *Економічна теорія та право*. 2021. №2 (45). С. 11–31. DOI: <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2021-45-2-11>.
 10. Osiyevskyy O., Shevchenko L., Marchenko O., Umantsiv Yu. Hybrid Firm: The Future of Organizing for the Industry 4.0. *Rutgers Business Review*. 2022. Vol. 7, No. 3. P. 289–308. URL: <https://rbr.business.rutgers.edu/article/hybrid-firm-future-organizing-industry-40> (дата звернення: 15.04.2023).
 11. Шевченко Л. С. Конкурентні переваги бізнесу: управлінсько-орієнтований погляд на проблему. *Економічна теорія та право*. 2022. №2 (49). С. 72–92. DOI: <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2022-49-2-72>.
 12. Шевченко Л. С. Готовність до майбутнього як конкурентна перевага компанії. *Економічна теорія та право*. 2022. №3 (50). С. 124–137. DOI: <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2022-50-3-124>.
 13. Шевченко О. С. Конкурентоспроможність бізнесу (підприємства) : навч. посіб. у питаннях і відповідях. Харків : Право, 2022. 312 с.
 14. Шевченко Л. С. Чому створення біонічних компаній стає новим пріоритетом для глобальних бізнес-консультантів? *Економічна теорія та право*. 2021. №3 (46). С. 132–147. DOI: <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2021-46-3-132>.
 15. Безпека підприємництва : моногр. у складі міжнар. авт. кол. / Л. В. Рибальченко, Е. В. Рижков, С. М. Тютченко та ін. Дніпро : Вид. Біла К. О., 2020. 180 с.
 16. Економічна безпека підприємництва в Україні : монографія / Г. В. Ситник,

- Г. В. Блакита, Н. М. Гуляєва та ін. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2020. 284 с. DOI: <http://doi.org/10.31617/m.knute.2020-216>.
17. Данилова Е. І. Концепція системного підходу до управління економічною безпекою підприємства : монографія. Вінниця : Європейська наукова платформа, 2020. 342 с. DOI: <https://doi.org/10.36074/danilova.kontseptsia-2020>.
 18. Економічна безпека підприємства : підручник / А. М. Дідик, О. Є. Кузьмін, В. Л. Ортинський та ін. ; за заг. ред. А. М. Дідика. Львів : «Львівська політехніка» : ТзОВ «Видав. група «Бухгалтери України»», 2019. 624 с.
 19. Марченко О. С. Економічна безпека підприємства : навч. посіб. / М-во освіти і науки України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Каф. екон. теорії. Харків : Право, 2022. 246 с.
 20. Небава М. І., Міронова Ю. В. Економічна безпека підприємства : навч. посіб. Вінниця : ВНТУ, 2017. 73 с.
 21. Гвініашвілі Т. З., Халецька В. В. Розроблення системи забезпечення економічної безпеки підприємства в умовах мінливого середовища. *Причорноморські економічні студії*. 2021. Вип. 64. С. 52–57. DOI: <https://doi.org/10.32843/bses.64-9>.
 22. Марченко О. С. Інституційна безпека підприємства та її забезпечення в умовах воєнного часу. *Економічна теорія та право*. 2022. №3 (50). С. 86–105. DOI: <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2022-50-3-86>.
 23. Марченко О. С. Антикризовий консалтинг у системі економічної безпеки підприємства. *Економічна теорія та право*. 2022. №2 (49). С. 93–111. DOI: <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2022-49-2-93>.
 24. Risk Angles. Five questions on aligning risk and value : an interview with P. Matruglio and a closer look by S. Baret / Deloitte. 2014. URL: https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/ua/Documents/risk/gx_grc_Deloitte%20Risk%20Angles-Aligning%20risk%20and%20value.pdf (дата звернення: 15.04.2023).
 25. Williamson O. E. The Logic of Economic Organization. *Journal of Law Economics and Organization*. 1988. Vol. 4, Iss. 1. P. 65–93. DOI: <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.jleo.a036949>.
 26. Hamel G., Prahalad C. K., Thomas H., O’Neal D. Strategic flexibility. Managing in a Turbulent Environment. John Wiley & Sons, Ltd. (UK), 1998. 658 p.
 27. Про захист від недобросовісної конкуренції : Закон України від 07.06.1996 №236/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236/96-вр> (дата звернення: 15.04.2023).

REFERENCES

1. Marchenko, O. S., Shevchenko, L. S., Mynko, N. A., & Nesterenko, I. V. (2022). Pidpryiemstvo v pravovomu seredovyshchi: aktualni problemy efektyvnoho funktsionuvannya [Enterprise in a legal environment: Actual problems of effective functioning]. *Ekonomichna teoriia ta pravo – Economic Theory and Law*, 4(51), 44–68. <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2022-51-4-44> [in Ukrainian].
2. Marchenko, O. S., & Yarmak O. V. (2023). Tekhniko-tekhnologichni ta naukovi chynnyky transformatsii upravlinskoho konsaltnynhu [Technical, technological and scientific factors of management consulting transformations]. *Ekonomichna teoriia*

- ta pravo – Economic Theory and Law*, 1(52), 52–68. <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2023-52-1-52> [in Ukrainian].
3. Shevchenko, L. S., & Nesterenko, I. V. (2023). Upravlinskyi konsaltnykh v umovakh zakonodavchykh ta informatsiinykh obmezhen [Management consulting in conditions of legislative and informational restrictions]. *Ekonomichna teoriia ta pravo – Economic Theory and Law*, 1(52), 69–86. <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2023-52-1-69> [in Ukrainian].
 4. Marchenko, O. S. (Ed.). (2022). Biznes-konsaltnykh u novykh realiiakh hospodarskoi diialnosti v Ukraini. Kruhlyi stil u redaktsii zbirnyka naukovykh prats «Ekonomichna teoriia ta pravo», 2 chervnia 2022 roku [Business consulting in new realities of economic activity in Ukraine. Round-table discussion at the editorial office of the collection of scientific papers «Economic Theory and Law», 02 June 2022]. *Ekonomichna teoriia ta pravo – Economic Theory and Law*, 2(49), 112–153. <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2022-49-2-112> [in Ukrainian].
 5. Shevchenko, L. S. (2022). Konkurentnyi konsaltnykh: aktualni pytannia rozvytku [Competitive consulting: Current development issues]. *Ekonomichna teoriia ta pravo – Economic Theory and Law*, 1(48), 44–64. <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2022-48-1-44> [in Ukrainian].
 6. Hubin, K. H. (2022). Rozvytok marketynhu v Ukraini: dovhostrokovy oriientyry [Development of marketing in Ukraine: Long-term guidelines]. *Ekonomichna teoriia ta pravo – Economic Theory and Law*, 3(50), 43–58. <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2022-50-3-43> [in Ukrainian].
 7. Shevchenko, L. S. (2023). Pidryvna konkurentsii: zahrozy chy novi mozhlyvosti biznesu? [Disruptive competition: Threats or new business opportunities?]. *Ekonomichna teoriia ta pravo – Economic Theory and Law*, 1(52), 30–51. <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2023-52-1-30> [in Ukrainian].
 8. Shevchenko, L. S. (2021). Asymetrychna konkurentsii: hra za novy my pravylamy [Asymmetric competition: New rules of the game]. *Ekonomichna teoriia ta pravo – Economic Theory and Law*, 1(44), 66–84. <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2021-44-1-66> [in Ukrainian].
 9. Shevchenko, L. S. (2021). Tsyfrova konkurentsii: novi mozhlyvosti ta novi zahrozy [Digital competition: New opportunities and new threats]. *Ekonomichna teoriia ta pravo – Economic Theory and Law*, 2(45), 11–31. <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2021-45-2-11> [in Ukrainian].
 10. Osiyevskyy, O., Shevchenko, L., Marchenko, O., & Umantsiv, Yu. (2022). Hybrid firm: The future of organizing for the Industry 4.0. *Rutgers Business Review*, 7(3), 289–308. <https://rbr.business.rutgers.edu/article/hybrid-firm-future-organizing-industry-40>
 11. Shevchenko, L. S. (2022). Konkurentni perevahy biznesu: upravlinskooriiientovanyi pohliad na problemu [Competitive advantages of business: Management-oriented view of the problem]. *Ekonomichna teoriia ta pravo – Economic Theory and Law*, 2(49), 72–92. <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2022-49-2-72> [in Ukrainian].
 12. Shevchenko, L. S. (2022). Hotovnist do maibutnoho yak konkurentna perevaha kompanii [Future readiness as a company's competitive advantage]. *Ekonomichna teoriia ta pravo – Economic Theory and Law*, 3(50), 124–137. <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2022-50-3-124> [in Ukrainian].

13. Shevchenko, L. S. (2022). *Konkurentospromozhnist biznesu (pidpryiemstva)* [Competitiveness of business (enterprise)]. Pravo [in Ukrainian].
14. Shevchenko, L. S. (2021). Chomu stvorennia bionichnykh kompanii staie novym priorytetom dlia hlobalnykh konsaltnykhovykh firm? [Why does the creation of bionic companies become a new priority for global consulting firms?]. *Ekonomichna teoriia ta pravo – Economic Theory and Law*, 3(46), 132–147. <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2021-46-3-132> [in Ukrainian].
15. Rybalchenko, L. V., Ryzhkov, E. V., Tiutchenko, S. M., Havrysh, O. S., & Varianychenko, A. O. (2020). *Bezpeka pidpryiemnytstva* [Entrepreneurship security] [Monograph]. Vydavets Bila K. O. [in Ukrainian].
16. Sytnyk, H. V., Blakyyta, H. V., Huliiayeva, N. M., Hanechko, I. H., Hanushchak, T. V., Zubko, T. L., Lanovska, H. I., Adamenko, V. V., Lositska, T. I., Vavdiichyk, I. M., Butova, T. Yu., Olesenko, I. S., & Arkhipov, N. M. (2020). *Ekonomichna bezpeka pidpryiemnytstva v Ukraini* [Economic security of entrepreneurship in Ukraine]. Kyiv National University of Trade and Economics. <http://doi.org/10.31617/m.knute.2020–216> [in Ukrainian].
17. Danilova, E. I. (2020). *Kontseptsiiia systemnoho pidkhodu do upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu pidpryiemstva* [The concept of a systemic approach to the management of economic security of the enterprise]. Yevropeiska naukova platforma. <https://doi.org/10.36074/danilova.kontseptsiiia-2020> [in Ukrainian].
18. Didyk, A. M., Kuzmin, O. Ye, Ortunskyi, V. L., Kozachenko, H. V., Pohorelov, Yu. S., Illiashenko, O. V., Rudnichenko, Ye. M., Ovcharenko, Ye. I., Havlovska, N. I., Ivchenko, Ye. A., Lemishovskyi, V. I., & Vakhlakova, V. V. (2019). *Ekonomichna bezpeka pidpryiemstva: pidruchnyk* [Economic security of the enterprise: a textbook] (Didyk, A. M., Ed.). «Lvivska politehnika»; TzOV «Vydavnycha hrupa 'Bukhhaltery Ukrainy'» [in Ukrainian].
19. Marchenko, O. S. (2022). *Ekonomichna bezpeka pidpryiemstva* [Economic security of the enterprise] [A study guide]. Pravo [in Ukrainian].
20. Nebava, M. I., & Mironova, Yu. V. (2017). *Ekonomichna bezpeka pidpryiemstva* [Economic security of the enterprise] [A study guide]. VNTU [in Ukrainian].
21. Hviniashvili, T. Z., & Khaletska, V. V. (2021). Rozroblennia systemy zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky pidpryiemstva v umovakh minlyvoho seredovyshcha [Development of the enterprise's economic security ensuring system in the conditions of the changing environment]. *Prychornomorski ekonomichni studii – Black Sea Economic Studies*, 64, 52–57. <https://doi.org/10.32843/bses.64–9> [in Ukrainian].
22. Marchenko, O. S. (2022). Instytutsiina bezpeka pidpryiemstva ta yii zabezpechennia v umovakh voiennoho chasu [Enterprise's institutional security and its ensuring in wartime conditions]. *Ekonomichna teoriia ta pravo – Economic Theory and Law*, 3(50), 86–105. <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2022-50-3-86> [in Ukrainian].
23. Marchenko, O. S. (2022). Antykryzovyi konsaltnykh u systemi ekonomichnoi bezpeky pidpryiemstva [Anti-crisis consulting in the system of economic security of the enterprise]. *Ekonomichna teoriia ta pravo – Economic Theory and Law*, 2(49), 93–111. <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2022-49-2-93> [in Ukrainian].
24. Deloitte. (2014). *Risk Angles. Five questions on aligning risk and value* (an interview with P. Matruggio and a closer look by S. Baret). Retrieved April 15, 2023, from <https://>

www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/ua/Documents/risk/gx_grc_Deloitte%20Risk%20Angles-Aligning%20risk%20and%20value.pdf

25. Williamson, O. E. (1988, Spring). The logic of economic organization. *Journal of Law Economics and Organization*, 4(1), 65–93. <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.jleo.a036949>
26. Hamel, G., Prahalad, C. K., Thomas, H., & O'Neal, D. (1998). *Strategic flexibility. Managing in a Turbulent Environment*. John Wiley & Sons, Ltd. (UK).
27. Pro zakhyst vid nedobrosovisnoi konkurentsii: Zakon Ukrainy vid 07.06.1996 No. 236/96-VR [On protection against unfair competition: Law of Ukraine dated June 7, 1996]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 25.04.2023

Стаття пройшла рецензування 18.05.2023

Статтю рекомендовано до опублікування 26.05.2023

O. S. MARCHENKO

Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Economic Theory Department, Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine, Kharkiv

L. S. SHEVCHENKO

Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Economic Theory Department, Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine, Kharkiv

ENTREPRENEURSHIP IN A COMPETITIVE ENVIRONMENT: RISKS, IMBALANCES AND SECURITY

Problem setting. The basic business motives of entrepreneurs are contradictory. The goal of entrepreneurs is to obtain business income. Its general economic form is profit, and derived economic forms are gross income, economic profit, accounting profit, net profit, etc. At the same time, every entrepreneur is interested in securing business. Such processes are interrelated, and if their implementation is uncoordinated, imbalances arise.

Recent research and publication analysis. Many modern scientific publications are devoted to the problems of entrepreneurship development in conditions of competition. Scientists explore the issues of the functioning of an enterprise in the legal environment, providing business with effective consulting assistance to improve enterprise management, modern forms and types of competition, competitive advantages of a company, strategic competitive management, and the system of business economic security. However, studying entrepreneurship in the context of imbalances in its development is a new direction of scientific research.

Paper objective. The purpose of the article is to justify the mechanism of safe development of entrepreneurship in a competitive environment, to overcome imbalances (inconsistencies) of basic business motives of entrepreneurs, competitiveness and economic security of a business.

Paper main body. The authors of the article research three blocks of questions:

1) *entrepreneurship and the imbalance (inconsistency) of the basic business motives of entrepreneurs and economic security.* The direction of business to obtain various forms of entrepreneurial income occurs in conditions of uncertainty and unpredictability of the business environment, and numerous economic risks. Measures to form an effective system of economic security are becoming urgently needed. However, the business motives of entrepreneurial income and economic security should be reconciled. Otherwise, there is a threat of their imbalance, which is multi-level and includes: the mental and psychological level associated with the personification of business; socio-economic level, characterized by an imbalance of business goals in terms of maximizing business income and ensuring economic security; management and legal level, namely the imbalance (inconsistency) of the interests of stakeholders of the business;

2) *competition and imbalances of competitiveness and economic security.* Competition is a mechanism that is closely intertwined with the realization of the basic business motives of entrepreneurs. Taking part in competition entrepreneurs try to implement as much as possible their competitive advantages and gain access to rent streams. The greatest threat to business is the risk of inefficient competitive decisions by managers; unfair, subversive, asymmetric competition. The corporate economic security system is faced with the task of protecting the potential of business competitiveness. Moreover, any violation of the complementarity of the basic business motives of entrepreneurship can lead to the formation of derivative imbalances of competitiveness and economic security;

3) *management of business imbalances.* The authors of the article suggest the following measures:

a) assessment of the level of business competitiveness as an integral indicator of product competitiveness, innovative, intellectual, personnel and financial competitiveness;

b) assessment of the level of the system of economic security of business based on the system-functional approach;

c) business positioning according to the matrix «level of economic security – level of business competitiveness» with the determination of the threat of occurrence imbalances of competitiveness and economic security;

d) development and implementation of measures to ensure the complementarity of competitiveness and components of the system of economic security of business, overcoming their imbalances.

Conclusion of the research. Modern entrepreneurship is risky, and the basic business motives of entrepreneurs are contradictory. Their implementation may be uncoordinated, creating certain imbalances. Among them are: imbalance (inconsistency) of basic business motives of entrepreneurs and economic security; derivative imbalances of competitiveness and economic security. However, imbalances of business can and should be managed. In particular, the matrix «level of economic security – level of business competitiveness» allows to position the company's business and identify safe and dangerous areas of doing business.

Research of risks and imbalances of business and competition should be continued. At this stage, the substantiation of traps of competition and the creation of an effective model of competitive security of business are relevant.

Short abstract for an article

Abstract. The authors of the article analyze the development of entrepreneurship in a competitive environment. They prove that entrepreneurs are simultaneously interested in obtaining entrepreneurial income and in the security of business as a complete economic and legal system. But the basic business motives of entrepreneurs are contradictory. The biggest threat is imbalances (inconsistency) of the system of business motives of entrepreneurial income and security, competitiveness and economic security of business. The article proposes an algorithm for managing business imbalances.

Key words: entrepreneurship, company, basic business motives of entrepreneurs, income, profit, competition, competitive «rent», economic risk, economic security of business, imbalance (inconsistency) of business motives of entrepreneurial income and security, imbalances of competitiveness, management of business imbalances, matrix «level of economic security – level of business competitiveness».

Article details:

Received: 25 April 2023

Revised: 18 May 2023

Accepted: 26 May 2023

Рекомендоване цитування: Марченко О. С., Шевченко Л. С. Підприємництво в конкурентному середовищі: ризики, дисбаланси та безпека. *Економічна теорія та право*. 2023. №2 (53). С. 24–47. DOI: <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2023-53-2-24>.

Suggested citation: Marchenko, O. S., & Shevchenko, L. S. (2023). Pidpriemnytstvo v konkurentnomu seredovyshchi: ryzyky, dysbalansy ta bezpeka [Entrepreneurship in a competitive environment: Risks, imbalances and security]. *Ekonomichna teoriia ta pravo – Economic Theory and Law*, 2(53), 24–47. <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2023-53-2-24> [in Ukrainian].

DOI: <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2023-53-2-48>
УДК 343.001

Є. В. ШЕВЧЕНКО

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
Україна, м. Харків
e-mail: krimlaw1@nulu.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7072-8505>

І. О. ЗІНЧЕНКО

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правової політики
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
Україна, м. Харків
e-mail: criminallaw2v@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8295-4518>

ЗМІШАНА ВІНА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ: ЇЇ ВИДИ ТА ВПЛИВ НА КВАЛІФІКАЦІЮ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ¹ (Частина друга)

Авторами на основі цілісного підходу до вирішення проблем, поставлених у їх першій статті у збірнику наукових праць «Економічна теорія та право», № 1 (52), 2023 рік², обґрунтовано доцільність визначення змішаної вини як родового поняття,

¹ © Шевченко Є. В., Зінченко І. О., 2023. Статтю публікується на умовах ліцензії Creative Commons – Attribution 4.0 International (CC BY 4.0).

Статтю розміщено на сайті збірника: <http://econtlaw.nlu.edu.ua>.

² Шевченко Є. В., Зінченко І. О. Змішана вина у кримінальному праві України: її види та вплив на кваліфікацію кримінальних правопорушень. (Частина перша). *Економічна теорія та право*. 2023. № 1 (52). С. 87–104. DOI: <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2023-52-1-87>.

яким позначається особливе, неоднорідне психічне ставлення особи до вчиненого діяння і його наслідків у межах суб'єктивної сторони одного й того самого складу кримінального правопорушення. Доведено, що в межах специфічної суб'єктивної сторони, притаманної деяким складам кримінальних правопорушень, мають місце щонайменше три види різного за своєю сутністю психічного ставлення особи до вчиненого діяння і його наслідків, які доцільно позначати такими термінами, як «подвійна», «складна» й «комбінована» вина. При цьому їх не слід протиставляти одне одному, тому що вони віддзеркалюють особливості суб'єктивної сторони того чи іншого складу кримінального правопорушення і самі по собі є видами більш широкого поняття «змішана» вина.

Ключові слова: суб'єктивна сторона кримінального правопорушення, вина, змішана вина, подвійна вина, складна вина, комбінована вина.

Постановка проблеми. Сучасні тенденції розвитку вітчизняного кримінального права вимагають поглиблення усталених уявлень про сутність такого кримінально правового явища, як «змішана» вина, нових підходів до аналізу суб'єктивної сторони ускладнених кримінальних правопорушень зі «змішаною» виною та правил їхньої кваліфікації. У цій статті автори не претендують на вичерпне вирішення поставлених питань, але вважають її вихідним матеріалом для подальшого, більш глибокого з'ясування феномену «змішаної» вини у кримінальному праві з урахуванням сучасних поглядів на праворозуміння [1].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. З'ясуванням особливостей суб'єктивної сторони ускладнених одиничних кримінальних правопорушень у науці кримінального права займалися такі науковці, як М. І. Бажанов (M. I. Bazhanov) [2; 3], В. І. Борисов (V. I. Borysov) [4], Ф. Г. Бурчак (F. G. Burchak) [5], Р. В. Вереша (R. V. Veresha) [6], М. Й. Коржанський (M. Y. Korzhanskyi) [7], П. С. Матишевський (P. S. Matyshevskyi) [8], В. О. Навроцький (V. O. Navrotskyi) [9], А. О. Пінаєв (A. A. Pinaev) [10], О. Я. Светлов (O. Ya. Svetlov) [11], В. Б. Харченко (V. B. Kharchenko) [12] та ін. Утім здебільшого в наукових працях комплексного дослідження суб'єктивної сторони кримінальних правопорушень зі змішаною виною не здійснювалось, не аналізувалось різне психічне ставлення особи до суспільно небезпечного діяння (дії та бездіяльності) і їхніх наслідків, не розглядалися можливі варіативні поєднання в межах одного складу кримінального правопорушення інтелектуальних та вольових моментів, характерних для умисної та необережної форми вини.

Так само окремо не вивчалися законодавчі тенденції як вітчизняного, так і закордонного кримінального законодавства щодо можливостей закріплення в законі поняття «змішана» вина.

Формулювання цілей. Мета та завдання публікації полягає в тому, щоб на ґрунтовній теоретичній основі запропонувати цілісний підхід до з'ясування сутності таких понять, як «змішана» вина, «подвійна» вина, «складна» вина, «комбінована» вина.

Виклад основного матеріалу. У статті «Змішана вина у кримінальному праві України: її види та вплив на кваліфікацію кримінальних правопорушень (Частина перша)» авторами був досліджений генезис поняття змішаної вини в доктрині кримінального права. З'ясовано юридичну природу даного кримінально-правового явища та зроблено відповідні висновки [13].

Продовжуючи дослідження поставлених проблем, передусім зазначимо, що, на нашу думку, розглядуване тут кримінально-правове явище, яким є змішана вина, навряд чи правильно називати саме «формою» вини, як це часто зустрічається в літературі. У статтях 23–25 Кримінального кодексу (КК) України чітко зазначається що в кримінальному праві існує лише дві форми вини: умисел та необережність з відповідними законодавчими визначеннями їхніх видів. А тому всі спроби додавання до існуючих форм вини якихось інших її форм, що не передбачені в Законі, є не просто не коректними, а й методологічно неправильними. Таким чином, змішана вина не є формою вини. Її слід розглядати виключно в контексті специфічних ознак суб'єктивної сторони деяких кримінальних правопорушень, об'єктивна сторона яких є ускладненою за своїм змістом. Саме з цих позицій автори й будуть розглядати характеристику змішаної вини та її видів.

Наявні нині у правовій літературі точки зору на сутність змішаної вини є дещо однобічними, тому що вони засновані на аналізі різних за своєю юридичною природою деліктів (хоча й схожих, але все ж таки неоднакових за своєю юридичною природою) з ускладненою суб'єктивною стороною.

Унаслідок цього відбувається необґрунтоване поширення висновків, що стосуються окремих випадків, на всю групу кримінальних правопорушень, яким притаманні відповідні особливості суб'єктивної сторони. Утім вважаємо, що обирати поняття для позначення розглядуваного тут кримінально-правового явища потрібно не тільки з позиції змісту вини, а й з урахуванням конструктивних особливостей деліктів, у яких воно зустрічається.

Отже, спочатку слід визначитися з переліком кримінальних правопорушень, у яких, на нашу думку, спостерігається різне психічне ставлення суб'єкта до вчиненого діяння та його наслідків [14, с. 108–110], а вже потім детально аналізувати їхні відповідні склади.

Зауважимо, що точка зору з приводу існування декількох груп вказаних кримінальних правопорушень останнім часом підтримується і в навчальній юридичній літературі. Зокрема, зазначається, що питання про змішану форму

вини виникає в тих складах кримінальних правопорушень, у яких об'єктивна сторона за своїм характером є складною, що й повинна відображати вина. Деякі науковці вказують, що можна виділити три групи кримінальних правопорушень зі змішаною формою вини. Перша – у яких діяння (дія, бездіяльність) являє собою порушення певних правил (наприклад безпеки виробництва). Таке діяння саме по собі, окремо від наслідків, є адміністративним чи дисциплінарним правопорушенням, і тільки настання суспільно небезпечних наслідків, причинно пов'язаних із діянням, робить все вчинене діянням, відповідальність за яке передбачена КК. До таких правопорушень належать, наприклад, порушення вимог законодавства про охорону праці, що заподіяло шкоду здоров'ю потерпілого (ч. 1 ст. 271 КК); порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особою, яка керує транспортним засобом, що спричинило потерпілому середньої тяжкості тілесне ушкодження (ч. 1 ст. 286 КК); порушення чинних на транспорті правил, що спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки (ст. 291 КК). У цих діяннях порушення правил може бути як умисним, так і необережним, але ставлення до наслідків тільки необережним. Тому коли винний порушує правила умисно, то має місце змішана форма вини [15, с. 199]: до діяння – умисел, а до наслідків – необережність.

Характерним для другої групи кримінальних правопорушень є те, що само по собі умисне діяння (дія, бездіяльність) визнається законодавцем кримінальним правопорушенням. Так, у деяких нормах Особливої частини КК (наприклад статті 269, 366, 371, 374 КК), формулюючи ознаки кримінального правопорушення у ч. 1 відповідних статей (наприклад ч. 1 ст. 269 КК, ч. 1 ст. 374 КК), законодавець визначає відповідальність за сам факт вчинення певного діяння (дії або бездіяльності). Суб'єктивна ж сторона кримінального протиправного діяння, тобто кримінального правопорушення з формальним складом, як відомо в цих випадках, полягає в умислі щодо його вчинення (ми утримуємось від дискусії щодо різновиду умислу, а тим більше від дискурсу з приводу необережності у кримінальних правопорушеннях з формальним складом). Але, якщо те саме кримінальне правопорушення вчиняється за наявності обтяжливих обставин, при відповідальності яка пов'язана зі спричиненням певних наслідків (наприклад ч. 2 ст. 269 КК, ч. 2 ст. 374 КК), його суб'єктивна сторона ускладнюється, оскільки стосовно діяння (дії чи бездіяльності) вина може бути тільки умисною, а психічне ставлення до наслідків може виражатися як в умисній, так і в необережній її формі.

В останньому випадку, на думку науковців, також має місце змішана форма вини: до діяння – умисел, а до наслідків – необережність.

У третій групі кримінальних правопорушень (до якої належать делікти з похідними наслідками) складність об'єктивної сторони полягає в тому,

що передбачене законом умисне діяння спричиняє два (або більше) різних наслідки: перший (найближчий, основний) є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони основного (простого) складу кримінального правопорушення, а другий (віддалений, похідний) – обтяжливою або особливо обтяжливою обставиною.

У цих кримінальних правопорушеннях і щодо діяння, і щодо першого, обов'язкового наслідку суб'єктивна сторона виражається в умислі (прямому чи непрямому), а щодо другого наслідку (який є обтяжливою обставиною) – тільки в необережності. До таких кримінальних правопорушень, як уже зазначалося вище, належать, зокрема: умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого (ч. 2 ст. 121 КК); умисне знищення або пошкодження чужого майна, що спричинило загибель людей чи інші тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 194 КК) та ін. Так, якщо проаналізувати суб'єктивну сторону умисного тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого (ч. 2 ст. 121 КК), то щодо діяння (наприклад пострілу з рушниці) і заподіяння тяжкого тілесного ушкодження (першого, найближчого наслідку) у винного повинен бути тільки умисел, а щодо другого (віддаленого) наслідку – смерті потерпілого – тільки необережність [15, с. 199, 200].

Нам уявляється, що до вказаних кримінальних правопорушень з огляду особливостей їх суб'єктивної сторони, можна запропонувати й іншу класифікацію.

Так, зокрема, до першої групи можна віднести делікти, що мають ознаки одиничних ускладнених кримінальних правопорушень, які в теорії кримінального права мають назву «кримінальні правопорушення з похідними наслідками».

Не викликає сумніву що суб'єктивна сторона вказаних кримінальних правопорушень характеризується змішаною виною: умислом щодо діяння і основного (прямого, найближчого) наслідку і необережністю щодо похідного (додакового, віддаленого) наслідку.

Очевидно, що кримінальні правопорушення цього виду характеризуються сполученням двох різних форм вини. Сполучення прямого і непрямого умислу, а також протиправної самовпевненості та протиправної недбалості в межах цих складів, не є характерним для відповідних деліктів.

Мало того, можна виділити два типи кримінальних правопорушень з похідними наслідками залежно від особливостей їхньої суб'єктивної сторони. Перший тип складають кримінальні правопорушення, основний склад яких є матеріальним, а в ролі кваліфікуючої ознаки виступає більш тяжкий наслідок, ніж той, що є обов'язковою ознакою основного складу. Для цих кримінальних правопорушень характерним є те, що кваліфікуючий наслідок по-

лягає у спричиненні шкоди не тому безпосередньому об'єкту, на який посягає передбачене в законі діяння, а іншим суспільним відносинам (об'єкту).

Скажімо, умисне тяжке тілесне ушкодження (ч. 1 ст. 121 КК) в якості об'єкта має здоров'я людини, однак якщо воно спричинило смерть потерпілого (ч. 2 ст. 121 КК), то обов'язковим додатковим об'єктом цього необережного посягання стає життя людини. Усі кримінальні правопорушення з похідними наслідками цього типу характеризуються умисним спричиненням основного (прямого) наслідку і необережним ставленням до більш тяжкого похідного наслідку, який є кваліфікуючою ознакою цього кримінального правопорушення.

Другий тип кримінальних правопорушень із похідними наслідками характеризується неоднорідним психічним ставленням до діяння (дії чи бездіяльності), яке є кримінальним правопорушенням незалежно від настання суспільно небезпечних наслідків, а також до наслідку передбаченого як кваліфікуючої обставини. Це стосується тих кримінальних правопорушень, основний склад яких є формальним, а кваліфікований склад містить певні тяжкі наслідки. Вказані наслідки, з погляду законодавця, можуть визначатися ним конкретизовано – наприклад, при незаконному проведенні абортів це спричинення тривалого розладу здоров'я, безплідність або смерть потерпілої особи (ч. 3 ст. 134 КК) – або формулюватися за допомогою оціночних понять – згвалтування, що спричинило тяжкі наслідки (ч. 5 ст. 152 КК). У складах кримінальних правопорушень цього типу умисне вчинення кримінально протиправного діяння (дії чи бездіяльності) теж сполучається з необережним ставленням до кваліфікуючого наслідку.

Отже, похідні (додаткові) наслідки можуть бути поставлені особі у вину лише за умови необережного до них ставлення. Поєднує їх саме те, що як щодо діяння, так і основного (прямого) наслідку завжди повинно бути встановлено умисну форму вини. У цілому вказані кримінальні правопорушення визнаються вчиненими умисно.

Звернімо увагу, що в кримінальних кодексах деяких країн питання щодо відповідальності за кримінальні правопорушення, які вчинені зі змішаною виною, регламентується безпосередньо в законі. Наприклад, у ст. 29 «Відповідальність за злочин, скоєний при поєднанні умислу та необережності (подвійна форма вини)» КК Туркменістану 1997 р. зазначається: «Подвійна форма вини характеризується умисним вчиненням злочину і необережністю по відношенню до тих наслідків, які настали в результаті цього злочину. Загалом такий злочин визнається вчиненим умисно. Якщо внаслідок скоєння умисного злочину настають наслідки, з якими закон пов'язує більш суворе покарання, кримінальна відповідальність за такі наслідки може настати тіль-

ки у випадку, якщо особа не передбачала, але повинна була і могла передбачити можливість настання таких наслідків, або у разі, якщо особа передбачала можливість їхнього настання, але легковажно розраховувала на їхнє відвернення».

Виходячи з викладеного, на нашу думку, кримінальні правопорушення із похідними наслідками характеризуються саме «подвійною виною» як різновидом «змішаної вини».

Другу групу складають делікти, у яких психічне ставлення винного до похідного наслідку може характеризуватися як умисною, так і необережною формою вини. Так, сюди можна віднести таке кримінальне правопорушення, як доведення особи до самогубства або до замаху на самогубство, що є наслідком жорстокого з нею поводження, ..., примусу до протиправних дій, систематичного приниження її людської гідності або систематичного протиправного примусу до дій, що суперечать її волі, ..., а також інших дій, що сприяють вчиненню самогубства (ч. 1 ст. 120 КК).

Як відомо, психічне ставлення особи до такого похідного наслідку, як самогубство, може бути або умисним (непрямий умисел), або необережним. Зрозуміло, що в наведеному прикладі самогубство або замах на нього варто розглядати як похідну шкоду від такого діяння, як жорстоке поводження з потерпілим, що охоплює собою, приміром, різні види тілесних ушкоджень, заподіяння яких потерпілому виступають в якості проміжного наслідку. Таким чином, суб'єктивна сторона розглядуваного кримінального правопорушення може бути визначена як «прямий умисел + непрямий умисел» або як «умисел (прямий чи непрямий) + необережність (протиправна самовпевненість або протиправна недбалість)». До того ж слід ураховувати, що вказаний делікт з огляду на його конструктивні особливості не можна віднести і до складених кримінальних правопорушень, бо в ньому немає об'єднання двох окремих складів кримінальних правопорушень (сам по собі акт суїциду як суспільно небезпечний наслідок не передбачається чинним законом як кримінальне правопорушення) [14, с. 31].

Для визначення суб'єктивної сторони таких деліктів, а також для їхнього відмежування від розглянутих вище кримінальних правопорушень із подвійною виною найбільш вдалим, як видається, буде використання поняття «кримінальні правопорушення зі складною виною», бо вина в них не завжди складається з двох різних її форм в межах одного делікту і її недоцільно іменувати «подвійною». До цієї ж групи діянь слід віднести й ті, у яких у межах одного складу законодавець об'єднує адміністративний делікт і криміноутворюючий суспільно небезпечний наслідок. Зокрема, це діяння, передбачені ст. 286 КК тощо. З точки зору суб'єктивних ознак, особливістю тут є те,

що в таких кримінальних правопорушеннях можливе сполучення прямого чи непрямого умислу стосовно діяння, що само по собі є адміністративним правопорушенням, із виною у формі необережності (протиправної самовпевненості або протиправної недбалості) щодо похідної (криміноутворюючої) шкоди. Приміром, спричинення середньої тяжкості або тяжкої шкоди здоров'ю потерпілого або заподіяння йому смерті.

Умисне ж ставлення до наслідків, через які вказані діяння набувають кримінально-правового значення (мається на увазі похідні наслідки), тут виключається, інакше вчинене, за загальними правилами, підлягатиме кваліфікації за спрямованістю умислу винної особи, як, наприклад, умисне вбивство (ч. 1 ст. 115 КК).

Саме тому, з урахуванням складнощів при визначенні суб'єктивної сторони таких діянь, найбільш прийнятною для позначення їхньої суб'єктивної сторони (як і в попередньому випадку), вважаємо, є доцільним використання терміна «складна вина» як різновиду вини «змішаної».

До третьої групи кримінальних правопорушень, які тут розглядаються, можна віднести делікти з альтернативно викладеними похідними наслідками, які можуть наставати одночасно. Це випадки, коли суспільно небезпечне діяння здатне породжувати відразу два, три або більше різних суспільно небезпечних наслідків.

При цьому окремі наслідки можуть утворювати собою самостійні кримінальні правопорушення, інші ж – ні. До того ж щодо одних наслідків психічне ставлення винного може характеризуватися умисною формою вини, щодо інших – необережною (прямий умисел + непрямий умисел + один із видів необережності). Така ситуація, до речі, зустрічається при вчиненні діяння, передбаченого частинами 2 або 3 ст. 277 КК. Вина особи стосовно похідних наслідків даного кримінального правопорушення, якими є, наприклад, аварія потягу, порушення нормальної роботи транспорту, заподіяння легких тілесних ушкоджень трьом або більше особам (як різновиду категорії «інші тяжкі наслідки») тощо, може іноді виражатися навіть і у прямому чи непрямому умислі. Проте здебільшого у вказаних випадках, безумовно, ідеться про необережне ставлення винного до суспільно небезпечних наслідків. З огляду ж на те, що умисне руйнування або пошкодження шляхів сполучення може викликати в результаті аварії як окремий наслідок і заподіяння середньої тяжкості або тяжких тілесних ушкоджень (як одному потерпілому, так і декільком), не виключено одночасне настання відразу декількох альтернативних наслідків. Психічне ставлення до кожного з них, як було зазначено нами вище, зовсім не обов'язково буде характеризуватися однією й тією самою формою вини. Крім того, у такому випадку одні наслідки можуть утворювати собою окремий

склад кримінального правопорушення, і тоді буде мати місце законодавчо врахована ідеальна сукупність кримінальних правопорушень, а в інших випадках (наприклад при забрудненні повітря тощо) – такого не відбудеться.

Отже, у діяннях, що належать до цієї групи, може спостерігатися певна комбінація їхніх суб'єктивних ознак, за якої поряд з особливостями, які мають кримінальні правопорушення зі складною виною, можуть бути присутні й ознаки, притаманні кримінальним правопорушенням з подвійною виною.

Для подібних випадків, свого часу, В. І. Касинюк (V. I. Kasyniuk) запропонував запровадити окремий термін – кримінальні правопорушення з «комбінованою виною» [16, с. 42] який, з нашого погляду, досить вдало підкреслює особливості законодавчої конструкції і кваліфікації вищевказаних деліктів.

Висловлене дає підстави стверджувати, що в межах специфічного суб'єктивного змісту, притаманного деяким зі складів кримінальних правопорушень, мають місце щонайменше три різних за своєю сутністю кримінально-правових явища, визначати які можна з використанням таких термінів, як «подвійна», «складна» та «комбінована» вина.

На наш погляд, їх не слід протиставляти одне одному, тому що вони здатні віддзеркалювати особливі якості, які має той чи інший склад кримінального правопорушення з точки зору побудови його об'єктивної та суб'єктивної сторони.

Таким чином, наукові дискусії щодо з'ясування змісту змішаної вини, є актуальними виключно з позиції відповіді на запитання: яким терміном слід визначати психічне ставлення особи до вчиненого діяння та його наслідків, щоб належним чином віддзеркалити його особливості.

На наше переконання, кожна з висловлених позицій на захист того чи іншого терміна для позначення особливостей суб'єктивної сторони ускладнених кримінальних правопорушень має право на існування, якщо враховувати не тільки суб'єктивний критерій, а й особливості їхньої законодавчої конструкції, і не повинна виключатися з наукового обігу.

На нашу думку, існуючу вже не одне століття категорію «змішана» вина доцільно використовувати як родове поняття, яке свідчить про ускладнену суб'єктивну сторону одиничних кримінальних правопорушень певного виду. Як нам здається, саме такий зміст, ґрунтовно дослідив М. І. Бажанова, мав на увазі А. Фейєрбах (A. Feuerbach), запроваджуючи «змішану» вину [3, с. 57].

За такого розуміння, правові категорії «змішана» вина і «подвійна», «складна» й «комбінована» вина співвідносяться між собою, як родові поняття з його видами.

Вважаємо, що запропонований нами підхід до розуміння змішаної вини дозволяє усунути суперечності щодо тлумачення її змісту, оскільки, з одного

боку, він розкриває юридичну природу зазначеного явища (ускладненість суб'єктивної сторони окремих кримінальних правопорушень), а з іншого – демонструє видові відмінності (специфіку), яка може мати місце при встановленні вини в конкретному делікті.

Отже, ми підтверджуємо, що наукове та практичне значення «змішаної» вини полягає в тому, що її встановлення дозволяє здійснити розмежування суміжних складів кримінальних правопорушень, правильну кваліфікацію вчиненого й забезпечення індивідуалізації кримінального покарання.

Що ж до визначення поняття «змішана» вина, то її дефініцію можна було б запропонувати у кримінальному законі наступним чином: змішаною виною є таке психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої цим кодексом, та її наслідків, за якого в межах одного й того самого складу кримінального правопорушення одночасно збігаються умисна і необережна форми вини.

При цьому, якщо в результаті вчинення умисного діяння спричиняються тяжкі наслідки, що не охоплювалися умислом особи, кримінальна відповідальність за них настає тільки у випадках, якщо особа передбачала їхнє настання, але легковажно розраховувала на відвернення їх, або не передбачала їхнього настання, хоча повинна була і могла їх передбачити. У цілому таке кримінальне правопорушення визнається вчиненим умисно.

У кримінальних правопорушеннях, у яких діяння полягає в умисному або необережному порушенні певних правил (тобто є адміністративним чи дисциплінарним правопорушенням), ставлення особи до суспільно небезпечних наслідків може бути лише необережним. У цілому таке діяння визнається кримінальним правопорушенням, вчиненим з необережності.

У контексті вищезазначеного цікаво звернутися до європейського досвіду щодо особливостей закріплення у кримінальних кодексах окремих країн поняття змішаної вини. Наприклад, в Особливій частині КК ФРН криміналізовано низку складів кримінальних правопорушень, сформульованих як злочини із двома формами вини. Серед них можна назвати: § 176 – сексуальні дії з дитиною, що спричинили, принаймні через необережність, її смерть; § 178 – примус до сексуальних дій та зґвалтування, що спричинили, принаймні через необережність, смерть потерпілого тощо.

Як видно, КК ФРН вказав у кожному подібному складі злочину на необережне ставлення суб'єкта умисного кримінального правопорушення до заподіяних цим злочином суспільно небезпечних наслідків. У той же час законодавче застереження («принаймні з необережності»), що міститься у складах кримінальних правопорушень в Особливій частині КК ФРН, при описі винного ставлення до наслідку, можна, на наш погляд, тлумачити подвійно: як за-

борона об'єктивного ставлення в вину, так і відсутність заборони з приводу додаткової кваліфікації, інших умисних деліктів, наприклад відповідно до §§ 176, 178 КК ФРН.

У КК Франції відсутнє пряме посилання на змішану вину. Проте французькій кримінально-правовій науці відоме поняття «проміжної» форми вини – *le dol indetermine* (невизначений намір). Її зміст полягає в такому: суспільно небезпечне діяння суб'єкта злочину є причиною настання більш тяжких суспільно небезпечних наслідків, ніж ті, які передбачав суб'єкт, хоча суб'єкт абстрактно мав можливість передбачити їхнє настання. У цьому випадку про умисел говорять лише щодо наслідків, які чітко передбачалися винним. З приводу ж більш тяжких наслідків злочину має місце необережність, оскільки заподіяти їх винний не бажав і до настання такої шкоди не прагнув. Кримінальне право Франції припускає кримінальну відповідальність і в тих випадках, коли більш значна шкода взагалі не могла передбачатись виконавцем, наприклад через незначний удар та особливу вразливість потерпілого, про яку винний не знав та (або) не повинен був знати (так званий претерінтенційний делікт – *le delit praeterintentionel*) заподіяв останньому тяжке тілесне ушкодження.

Зазначимо, що в доктрині континентальної школи кримінального права під претерінтенційним злочином звичайно розуміють комбінацію умисної дії, спрямованої на заподіяння менш тяжкої шкоди, та фактичного заподіяння більш тяжкого наслідку, ніж той, якого бажала особа. Тобто, йдеться про поєднання умисної вини з її необережним проявом.

Певні особливості з розглядуваного нами питання має КК Італії. У ньому прямо передбачено третю форму вини – претерінтенційність, коли дія породжує суспільно небезпечний результат більш тяжкий, ніж той, якого бажав суб'єкт і на який був спрямований його умисел (ст. 43 КК Італії). Наприклад, як претерінтенційне вбивство кваліфікується заподіяння смерті в результаті нанесення побоїв або тілесних ушкоджень (статті 582, 584 КК Італії); злочинний аборт, яким є переривання вагітності внаслідок заподіяння потерпілій тілесних ушкоджень, побоїв (ч. 2 ст. 18 Закону № 1 94 від 25.05.1978).

Таким чином, задля гармонізації вітчизняного кримінального права з кримінальним законодавством країн ЄС уявляється доцільним при реформуванні КК України за можливості використати зарубіжний досвід щодо нормативного закріплення поняття «змішаної» вини.

Висновки. Узагальнюючи зміст першої та другої частин проведеного дослідження «змішаної» вини у вітчизняному кримінальному праві, можна зробити наступні висновки.

Перший: проблема «змішаної» вини в теорії кримінального права, а також у практиці її застосування не є новою для відповідної галузі. Однак дискусій-

ність і суперечливість щодо визначення, переліку складів кримінальних правопорушень, яким, до речі, притаманна «змішана» вина, та термінологічні розбіжності при її позначенні зумовлюють актуальність подальшого дослідження цього юридичного явища.

Другий: усі делікти, у яких спостерігається «змішана» вина, характеризуються таким психічним ставленням особи до вчинюваної дії чи бездіяльності та її наслідків, за якого в межах одного й того ж складу кримінального правопорушення одночасно спостерігаються як ознаки умислу, так і ознаки необережності.

Третій: «змішана» вина не є окремою формою вини. Її слід розглядати виключно в контексті специфічних ознак суб'єктивної сторони деяких кримінальних правопорушень, об'єктивна сторона яких є ускладненою. У межах специфічного суб'єктивного змісту, притаманного відповідним кримінальним правопорушенням, можна виділити, щонайменше три різновиди «змішаної» вини, які доцільно позначати з використанням таких термінів, як: «подвійна», «складна» й «комбінована» вина.

Четвертий: кожна з висловлених у науковій літературі позицій на захист того чи іншого терміна для позначення особливостей суб'єктивної сторони ускладнених кримінальних правопорушень має право на існування, і вони (ці терміни) не повинні виключатися з наукового обігу.

П'ятий: категорію «змішана» вина доцільно використовувати як родове поняття, що свідчить про ускладнену суб'єктивну сторону одиничних кримінальних правопорушень певного виду. Як нам здається, саме такий зміст мав на увазі А. Фейербах, запроваджуючи відповідну термінологію.

За такого розуміння правові категорії «змішана» вина, а також «подвійна», «складна» й «комбінована» вина співвідносяться між собою, як родове поняття з його видами.

Шостий: у якості «de lege ferenda» пропонуємо доповнити розділ V Загальної частини КК «Вина та її форми» нормою такого змісту:

«Змішаною виною є таке психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої цим кодексом, та її наслідків, за якого в межах одного й того самого складу кримінального правопорушення одночасно збігаються умисна і необережна форми вини. При цьому, якщо в результаті вчинення умисного діяння спричиняються тяжкі наслідки, що не охоплювалися умислом особи, кримінальна відповідальність за них настає тільки у випадках, якщо особа передбачала їхнє настання, але легковажно розраховувала на відвернення їх, або не передбачала їхнього настання, хоча повинна була і могла їх передбачити.

У цілому таке кримінальне правопорушення визнається вчиненим умисно.

У кримінальних правопорушеннях, де діяння полягає в умисному або необережному порушенні певних правил (тобто є адміністративним чи дисциплінарним правопорушенням), ставлення особи до суспільно небезпечних наслідків може бути лише необережним.

У цілому таке діяння визнається кримінальним правопорушенням, вчиненим з необережності».

Нарешті, **сьомий**: задля гармонізації вітчизняного кримінального права з кримінальним законодавством країн ЄС уявляється доцільним при реформуванні КК України за можливості використати закордонний досвід щодо нормативного закріплення поняття змішаної вини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Зінченко І. О., Шевченко Є. В. Сучасні погляди на праворозуміння в контексті апгрейду кримінального законодавства України. *Економічна теорія та право*. 2022. №1 (48). С. 81–103. DOI: <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2022-48-1-81>.
2. Бажанов М. І. Вибрані праці / відп. ред. В. Я. Тацій. Харків : Право, 2012. 1244 с.
3. Бажанов М. И. Уголовное право Украины. Общая часть. Днепропетровск : Пороги, 1992. 166 с.
4. Борисов В. І. Вибрані твори / уклад.: В. В. Базелюк, С. В. Гізімчук, Л. М. Демидова та ін. ; від. за вип. М. В. Шепітько. Харків : Право, 2018. 784 с.
5. Бурчак Ф. Г. Квалификация преступлений. Киев : Политиздат Украины, 1985. 120 с.
6. Вереша Р. В. Кримінальне право України. Загальна частина. Вид. 9-те, перероб. та допов. Київ : Алерта, 2023. 576 с.
7. Коржанський М. Й. Презумпція невинуватості і презумпція вини : монографія. Київ : Атіка, 2004. 216 с.
8. Матишевський П. С. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник. Київ : А. С. К., 2001. 352 с.
9. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посіб. 2-ге вид. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 512 с.
10. Пинаев А. А. Особенности составов преступлений с двойной и смешанной формами вины : учеб. пособие. Харьков : Юрид. ин-т, 1984. 51 с.
11. Светлов А. Я. Ответственность за должностные преступления. Киев : Наукова думка, 1978. 303 с.
12. Харченко В. Б. Проблема змішаної (складної) форми вини у злочинах, при вчиненні яких порушуються права на об'єкти інтелектуальної власності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2017. №1 (15). С. 146–158.
13. Шевченко Є. В., Зінченко І. О. Змішана вина у кримінальному праві України: її види та вплив на кваліфікацію кримінальних правопорушень (Частина перша). *Економічна теорія та право*. 2023. №1 (52). С. 87–104. DOI: <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2023-52-1-87>.
14. Шевченко Є. В. Злочини з похідними наслідками. Харків : Вид-во СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2005. 215 с.

15. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 6-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2020. 584 с.
16. Касынюк В. И. Уголовная ответственность за повреждение путей сообщения и транспортных средств : текст лекций. Харьков : Юрид. ин-т, 1979. 58 с.

REFERENCES

1. Zinchenko, I. O., & Shevchenko, Ye. V. (2022). Suchasni pohliady na pravorozuminnia v konteksti aphreidu kryminalnoho zakonodavstva Ukrainy [Contemporary views on the legal consciousness in the context of upgrading the criminal legislation of Ukraine]. *Ekonomichna teoriia ta pravo – Economic Theory and Law*, 1(48), 81–103. <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2022-48-1-81> [in Ukrainian].
2. Bazhanov, M. I. (2012). *Vybrani pratsi* [Selected works] (V. Ya. Tatsii, Ed.). Pravo. [in Ukrainian].
3. Bazhanov, M. I. (1992). *Ugolovnoe pravo Ukrainy. Obshchaya chast'* [Criminal law of Ukraine. General part]. Porohy [in Russian].
4. Borysov, V. I. (2018). *Vybrani tvory* [Selected works]. Pravo [in Ukrainian].
5. Burchak, F. G. (1985). *Kvalifikatsiya prestuplenii* [Qualification of crimes]. Politizdat Ukrainy [in Russian].
6. Veresha, R. V. (2023). *Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna* [Criminal law of Ukraine. General part]. Alerta [in Ukrainian].
7. Korzhanskyi, M. Y. (2004). *Prezumptsiia nevinovatosti i prezumptsiia vyny* [The presumption of innocence and presumption of guilt]. Atika [in Ukrainian].
8. Matyshevskiy, P. S. (2001). *Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna* [Criminal law of Ukraine. General part] [Textbook]. A. S. K. [in Ukrainian].
9. Navrotskyi, V. O. (2009). *Osnovy kryminalno-pravovoi kvalifikatsii* [Fundamentals of criminal law qualification]. Yurinkom Inter [in Ukrainian].
10. Pinaev, A. A. (1984). *Osobennosti sostavov prestuplenii s dvoynoi i smeshannoi formami viny* [Features of crimes with double and mixed forms of guilt]. Yurydicheskii institut [in Russian].
11. Svetlov, A. Ya. (1978). *Otvetstvennost' za dolzhnostnye prestupleniya* [Responsibility for official crimes]. Naukova dumka [in Russian].
12. Kharchenko, V. B. (2017). Problema zmishanoi (skladnoi) formy vyny u zlochynakh, pry vchynenni yakykh porushuiutsia prava na obiekty intelektualnoi vlasnosti [Problem of mixed (complex) form of guilt in crimes violating the rights on intellectual property objects]. *Visnyk Kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy – Bulletin of the Criminological Association of Ukraine*, 1(15), 146–158 [in Ukrainian].
13. Shevchenko, Ye. V., & Zinchenko, I. O. (2023). Zmishana vyna u kryminalnomu pravi Ukrainy: yii vydy ta vplyv na kvalifikatsiiu kryminalnykh pravoporushen (Chastyna persha) [Mixed guilt in the criminal law of Ukraine: Its types and impact on the qualification of criminal offenses (Part one)]. *Ekonomichna teoriia ta pravo – Economic Theory and Law*, 1(52), 87–104. <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2023-52-1-87> [in Ukrainian].
14. Shevchenko, Ye. V. (2005). *Zlochyny z pokhidnyimi naslidkamy* [Crimes with derivative consequences]. Vydavnytstvo SPD FO Vapniarchuk N. M. [in Ukrainian].

15. Tatsii, V. Ya., Borysov, V. I., & Tiutiuhin, V. I. (Eds.). (2020). *Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna* [Criminal law of Ukraine. General part] (6th ed.). Pravo [in Ukrainian].
16. Kasynyuk, V. I. (1979). *Ugolovnaya otvetstvennost' za povrezhdenie putei soobshcheniya transportnykh sredstv* [Criminal responsibility for damage to connections and vehicles]. Yuridicheskii institut [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 24.04.2023

Стаття пройшла рецензування 15.05.2023

Статтю рекомендовано до опублікування 26.05.2023

Ye. V. SHEVCHENKO

PhD in Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Criminal Law Department, Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine, Kharkiv

I. O. ZINCHENKO

PhD in Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Criminal Law Policy Department, Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine, Kharkiv

MIXED GUILT IN THE CRIMINAL LAW OF UKRAINE: ITS TYPES AND IMPACT ON THE QUALIFICATION OF CRIMINAL OFFENSES (PART TWO)

Problem setting. The current trends in the development of domestic criminal law require the deepening of established ideas about the essence of such a criminal legal phenomenon as «mixed» guilt, new approaches to the analysis of the subjective side of complicated criminal offenses with «mixed» guilt and the rules of their qualification.

In this article, the authors do not pretend to provide an exhaustive solution to the issues raised, but consider it a source material for further, more in-depth clarification of the phenomenon of «mixed» guilt in criminal law, taking into account modern views on the understanding of law.

Recent research and publication analysis. Clarifying the peculiarities of the subjective side of complex single criminal offenses in the science of criminal law was carried out by the following scientists, as: Bazhanov M. I., Borisov V. I., Burchak F. G., Vereshha R. V., Korshansky M. Y., Matyshevskyi P. S., Navrotsky V. O., Pinayev A. A., Svetlov O. Ya., Kharchenko V. B., etc.

However, for the most part, in their scientific works, a complex study of the subjective side of criminal offenses with mixed guilt was not carried out, the different mental attitudes of a person to a socially dangerous act (action and inaction) and their consequences were not analyzed, and possible options for combining within one composition of a criminal

offense were not considered intellectual and volitional moments of intentional and negligent forms of guilt.

Similarly, the legislative trends of both domestic and foreign criminal legislation regarding the possible enshrining in the law of the concept of «mixed» guilt were not studied separately.

Paper objective. The purpose and task of the publication is to propose a holistic approach to clarifying the essence of such concepts as «mixed» guilt, «double» guilt, «complex» guilt, «combined» guilt on a sound theoretical basis.

Paper main body. In connection with the above, the task of this publication is to propose, on a thorough theoretical basis, a holistic approach to clarifying the essence of such concepts as «mixed» guilt, «double» guilt, «complex» guilt, «combined» guilt. According to the authors, each of these concepts has the right to exist. They should not be opposed to each other, because they have the same legal nature and reflect the features of the complicated subjective side of some criminal offenses.

Also, thanks to the use of the integration method of research, analysis of the content of the relevant concepts, the authors seek to prove that «double», «complex» and «combined» guilt's are types of a broader, so to speak, generic concept of «mixed» guilt, as well as to show the features of these criminal legal phenomena and their influence on the qualification of criminal offenses.

Conclusion of the research. *First:* the problem of «mixed guilt» in the theory of criminal law, as well as in the practice of its application, is not new to the relevant field. However, the debate and controversy regarding the definition, the list of components of criminal offenses, which, by the way, is inherent in «mixed guilt» and terminological disagreements in its designation determine the relevance of further research of this legal phenomenon.

The second: all torts in which «mixed guilt» is observed are characterized by such a mental attitude of a person to the committed action or inaction and its consequences, for which both signs of intent and signs of carelessness are simultaneously observed within the same composition of the criminal offense. A detailed analysis of the concept of «mixed guilt», its types and features of the qualification of criminal offenses in which it occurs, will be continued by the authors in the next article.

Third: «mixed guilt» is not a separate form of guilt. It should be considered exclusively in the context of specific features of the subjective side of some criminal offenses, the objective side of which is complicated. Within the specific subjective content inherent in the corresponding criminal offense, at least three types of «mixed guilt» can be distinguished, which should be designated using such terms as: «double», «complex» and «combined» guilt.

Fourth: each of the positions expressed in the scientific literature in defence of this or that term to denote the features of the subjective side of complicated criminal offenses has the right to exist and they (these terms) should not be excluded from scientific circulation.

Fifth: it is advisable to use the category «mixed guilt» as a generic concept that indicates the complicated subjective side of individual criminal offenses of a certain type. As it seems to us, this is exactly what A. Feuerbach had in mind when he introduced the appropriate terminology.

According to this understanding, the legal categories of «mixed guilt», as well as «double», «complex» and «combined» wine are related to each other as a generic concept with its types.

Sixth: as a «de lege ferenda» we propose to supplement Chapter V of the General Part of the Criminal Code «Guilt and its Forms» with the norm of the following content:

«Mixed guilt is such a mental attitude of a person to the committed action or inaction provided for by this Code and its consequences, for which in within the limits of one and the same composition of a criminal offense, the intentional and careless forms of guilt coincide at the same time. At the same time, if as a result of the commission of an intentional act, grave consequences are caused that were not covered by the person's intention, criminal responsibility for them arises only in cases where the person foresaw their occurrence, but frivolously counted on their aversion, or did not foresee their occurrence even though he should have could foresee them.

In general, such a criminal offense is recognized as having been committed intentionally.

In criminal offenses, where the act consists in a deliberate or careless violation of certain rules (that is, an administrative or disciplinary offense), a person's attitude to socially dangerous consequences can only be careless.

In general, such an act is recognized as a criminal offense committed out of carelessness».

Finally, **the seventh:** in order to harmonize the domestic criminal law with the criminal legislation of the EU countries, it seems appropriate, when reforming the Criminal Code of Ukraine, to use foreign experience regarding the normative consolidation of the concept of «mixed guilt».

Short abstract for an article

Abstract. The authors, based on a holistic approach to solving the problems posed in their first article in the collection of scientific works «Economic Theory and Law», No. 1 (52), 2023, substantiated the feasibility of defining mixed guilt as a generic concept that denotes a special, heterogeneous mental attitude person to the committed act and its consequences within the subjective side of the same composition of the criminal offense.

It was proved that within the limits of the specific subjective side, inherent in some types of criminal offenses, there are at least three types of mental attitude of a person to the committed act and its consequences, which are expediently denoted by such terms as «double», «complex» and «combined» guilt. At the same time, they should not be opposed to each other, because they reflect the peculiarities of the subjective side of one or another component of a criminal offense and in themselves are types of the broader concept of «mixed» guilt.

Key words: the subjective side of the criminal offense, guilt, mixed guilt, double guilt, complex guilt, combined guilt.

Article details:

Received: 24 April 2023

Revised: 15 May 2023

Accepted: 26 May 2023

Рекомендоване цитування: Шевченко Є. В., Зінченко І. О. Змішана вина у кримінальному праві України: її види та вплив на кваліфікацію кримінальних правопорушень. Частина друга. *Економічна теорія та право*. 2023. №2 (53). С. 48–64. DOI: <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2023-53-2-48>.

Suggested citation: Shevchenko, Ye. V., & Zinchenko, I. O. (2023). Zmishana vyna u kryminalnomu pravi Ukrainy: yii vidy ta vplyv na kvalifikatsiiu kryminalnykh pravoporushen (Chastyna druha) [Mixed guilt in the criminal law of Ukraine: Its types and impact on the qualification of criminal offenses (Part two)]. *Ekonomichna teoriia ta pravo – Economic Theory and Law*, 2(53), 48–64. <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2023-53-2-48> [in Ukrainian].

НАУКОВІ ДИСКУСІЇ ТА ОГЛЯДИ

DOI: <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2023-53-2-66>

УДК 378.016:330.1

В. Л. ОСЕЦЬКИЙ

доктор економічних наук, професор,
академік Академії наук вищої школи України,
заслужений працівник освіти України,
професор кафедри економічної теорії,
макро- і мікроекономіки
економічного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка, Україна, м. Київ
e-mail: val_osetski@ukr.net

ORCID ID: <https://>

orcid.org/0000-0001-5104-1070

Scopus Author ID: [https://www.scopus.com/](https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57202905651)

[authid/detail.uri?authorId=57202905651](https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57202905651)

МЕТОДОЛОГІЧНА ФУНКЦІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ В СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ В УМОВАХ СУЧАСНИХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ¹

У статті розкрито роль та напрями реалізації методологічної функції економічної теорії в удосконаленні підготовки вищою школою фахівців із різних галузей соціально-економічної суспільної практики, здатних до ефективної професійної діяльності в умовах вимог, викликів та загроз сьогодення. На основі аналізу змісту підручника у двох частинах «Економічна теорія» за редакцією В. Д. Лагутіна (Київський національний торговельно-економічний університет, 2021) обґрунтовано основні

¹ © Осецький В. Л., 2023. Статтю публікується на умовах ліцензії Creative Commons – Attribution 4.0 International (CC BY 4.0).

Статтю розміщено на сайті збірника: <http://econtlaw.nlu.edu.ua>.

підходи до розкриття методологічної складової мікроекономіки та макроекономіки: гносеологічний, історичний, системно-аналітичний, інноваційний, прикладний, методичний. Доведено, що поєднання цих підходів забезпечує синергію реалізації методологічної ролі економічної теорії в сучасному освітньому процесі.

Ключові слова: економічна теорія, сучасні суспільні трансформації, освітній процес, методологічна функція економічної теорії, основні підходи до визначення методологічної функції мікроекономіки та макроекономіки в сучасному освітньому процесі.

JEL Classification: A12, A22, B40, D01, E10.

Постановка проблеми. Соціально-економічні реалії сучасного світу характеризуються глобальними, національними, регіональними та локальними трансформаціями, які є суперечливими та багатовекторними, що актуалізує роль фундаментальної економічної науки в їхніх теоретичному аналізі, узагальненні та систематизації. «Усвідомлення нової інформаційно-економічної реальності, її пізнання та оновлення засад системних досліджень сприятиме вирішенню принципових питань формування та реалізації ефективної економічної, науково-технічної та інноваційної політик» [1, с. 16].

Комплексна реалізація методологічної функції економічної науки є необхідною умовою ефективного освітнього процесу та свідчить про зростання ролі економічної теорії як наукового підґрунтя розвитку, підвищення якості та новацій вищої економічної освіти, а також підготовки фахівців з політології, соціології, права, державного управління та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічна функція економічної теорії є визнаним представниками науки та господарської практики напрямом її системного впливу на розвиток суспільних наук, господарські системи, економічну політику держави, право, державно-правове регулювання економіки, міжнародні економічні відносини та ін. [2]. Але методологічна роль економічної теорії в підготовці вищою школою фахівців, професійні знання та навички яких відповідають вимогам та викликам сьогодення, не отримала ще належного рівня розкриття.

Формулювання цілей. Метою статті є визначення змісту та напрямів реалізації в освітньому процесі методологічної функції економічної теорії, характеристика її місця та ролі в підготовці фахівців для професійної діяльності у сфері соціально-економічних відносин на основі аналізу теоретичних, методичних та прикладних положень, розкритих у підручнику «Економічна теорія», підготовленому провідними викладачами кафедри економічної теорії та конкурентної політики Київського національного торговельно-економічного університету.

Виклад основного матеріалу. У системі вищої освіти методологічна функція економічної теорії характеризується спрямованістю викладання цієї фундаментальної науки на формування в майбутніх фахівців у сфері суспільних відносин – економічних, соціальних, політичних, правових, системних знань щодо сучасної моделі економіки, що постійно трансформується, та суспільної економічної практики мікро- та макrorівнів, її чинників, напрямів та перспектив. Її комплексна реалізація є однією з суттєвих науково-методичних переваг підручника «Економічна теорія», метою авторів якого було сприяння формуванню економічного мислення нової генерації фахівців в Україні, здатних вирішувати надскладні завдання [3, с. 6].

Підручник «Економічна теорія» складається з двох частин – мікроекономіка та макроекономіка. Слід підкреслити, що кожна з них містить як теоретичні положення мікро- чи макроекономічного аналізу, так і розкриває фундаментальні категорії теорії економіки (політичної економії), такі як економічна система, власність, ринок, економічні потреби та інтереси, гроші, конкуренція, монополія, економічна роль держави та ін.

У першій частині «Мікроекономіка» підручника «Економічна теорія» [3], що включає вступ та дев'ять розділів, розкрито місце економічної теорії в системі економічних наук, її предмет та методи пізнання економічних процесів та явищ. Значну увагу приділено розгляду етапів становлення та розвитку економічної теорії як науки, від меркантилізму і до сучасних наукових шкіл мейнстріму та неортодоксальної економічної теорії. Визначено наукові досягнення лауреатів Нобелівських премій з економіки. Охарактеризовано розвиток економічної думки в Україні у XX ст. та на початку XXI ст.

Фундаментальну категорію економічної теорії «економічна система» визначено як взаємозв'язок таких її основних елементів: ресурси, економічні відносини, господарська діяльність. Історичний процес розвитку економічних систем суспільства розглянуто за формаційним та цивілізаційним підходами. Охарактеризовано основні моделі змішаної економічної системи.

Обґрунтованим є визначення власності як основоположної економічної категорії, що визначає економічну структуру суспільства, розглянуто її форми.

Економічні категорії «економічна система», «власність» формують методологічну основу теорій мікроекономіки та макроекономіки. Щодо мікроекономічного аналізу, то вони є методологічним підґрунтям теорій економічної поведінки споживача, попиту та пропозиції на ринку, підприємництва та фірми, витрат та доходів, конкуренції та монополії, ринків ресурсів, мікроекономічної ролі держави.

Розгляд теорії поведінки споживача починається з розкриття суті та структури економічних потреб та інтересів, характеристики економічних благ.

На цій методологічній основі аналізується поведінка споживача в системі його уподобань та бюджетних обмежень, його реакція на зміну доходу та цін товарів.

Синергія теорії економіки та мікроекономічного аналізу дозволяє всебічно розкрити закони та чинники попиту та пропозиції на ринку, їхню взаємодію та ринкову рівновагу.

Розкрито еволюцію поглядів на поняття «підприємництво» та «підприємець», моделі підприємництва. На методологічній основі теорій фірми, визначено її сутність та межі. Охарактеризовано економічні ресурси, виробничі можливості та виробничу функцію у короткостроковому періоді (однофакторна модель), у довгостроковому періоді проаналізовано її модель на прикладі ізокванти, зміни масштабу виробництва, траєкторію розвитку фірми.

На основі теорії витрат виробництва розглянуто їхній економічний зміст та види за різними критеріями класифікації, охарактеризовано витрати виробництва у короткостроковому та довгостроковому періодах. Визначено зміст категорії трансакційних витрат. Розглянуто види прибутку підприємства. Детально висвітлено рівновагу виробника в системі ізокванти та ізокости, траєкторію розвитку фірми в довгостроковому періоді.

Розкриттю теоретичних основ досконалої та недосконалої конкуренції присвячено п'ятий, шостий та сьомий розділи першої частини підручника. На основі теорій конкуренції та монополії розглянуто характерні ознаки ринку досконалої конкуренції, монополістичної конкуренції, олігополії, чистої монополії. Викладено основи конкурентних стратегій фірми, конкурентної політики та антимонопольного регулювання.

Всебічно розкрито загальні характеристики та особливості ринків ресурсів: праці, капіталу, землі, інформації.

Методологічна роль щодо підготовки не тільки економістів, а й юристів, політологів, соціологів, фінансистів, управлінців притаманна положенням підручника, що розкривають мікроекономічну роль держави в ринковій економіці.

Таким чином, у першій частині підручника мікроекономічний аналіз базується на інструментарії політичної економії, а їхня єдність забезпечує реалізацію методологічної функції економічної теорії в підготовці майбутніх фахівців.

У другій частині «Макроекономіка» підручника «Економічна теорія», що містить десять розділів, розкрито теоретичні та прикладні основи функціонування та розвитку національної та міжнародної економіки як єдиної цілісної системи. «Вивчення макроекономіки сприятиме формуванню сучасного економічного мислення у студентів, а також засвоєнню макроекономічних моделей

і закономірностей, принципів макроекономіки в їхніх науково-пізнавальній і практично-прикладній функціях. Знання макроекономічної теорії має стати надійною основою розвитку професіоналізму майбутнього фахівця» [4, с. 5].

Аналіз теоретичних поглядів на економічну роль держави та їхні еволюції дозволив авторам підручника надати всебічну характеристику функцій держави як суб'єкта економічної системи, схарактеризувати форми, методи, інструменти та моделі державного регулювання економіки.

Розглянуто систему макроекономічних показників, теорії та моделі макроекономічної рівноваги та їхню еволюцію.

Методологічну основу формування системних знань майбутніх фахівців з макроекономіки складають концепції споживання, заощаджень, доходів, інвестицій, всебічно розкриті авторами підручника.

Окремі розділи підручника присвячено розгляду теоретичних та прикладних основ фіскальної та монетарної політик держави. Слід підкреслити, що їхній аналіз базується на розкритті змісту таких фундаментальних економічних категорій, як податки, гроші, їхні форми та функції.

Макроекономічну рівновагу на національному ринку розглянуто на основі аналізу її теоретичних моделей: «Кейнсіанський хрест», поєднання рівноваги на товарному та фінансовому ринках, поєднання рівноваги на товарному та грошовому ринках, загальної макроекономічної рівноваги. Аналіз зазначених моделей є методологічною основою формування в майбутніх фахівців знань щодо макроекономічної політики держави, її впливу на національну економіку.

Розкриття ролі та інструментів антиінфляційної політики, державного регулювання зайнятості, антикризової політики та економічного зростання в забезпеченні макроекономічної стабільності базується на теоріях макроекономічної нестабільності, циклічності, макроекономічного зростання.

Останній розділ другої частини підручника присвячено розкриттю теоретичних основ макроекономічної політики у відкритій економіці на основі всебічної характеристики різних форм міжнародних економічних відносин та інтеграційних процесів у світовому господарстві.

Висновки. Таким чином, на прикладі підручника «Економічна теорія» слід визначити, що методологічна складова фундаментальної економічної підготовки фахівців в умовах сьогодення характеризується комплексом науково-методичних підходів, серед яких:

- гносеологічний – розкриття процесу та методів пізнання суспільних економічних відносин;

- історичний – аналіз становлення та розвитку економічної теорії, її сучасних напрямів та течій, еволюції української економічної думки та її сучас-

них досягнень, що сприяє засвоєнню майбутніми фахівцями досвіду та результатів наукового економічного аналізу;

- системно-аналітичний – інтеграція в єдине ціле категоріального ряду теорії економіки (політекономії), мікро- та макроекономічного аналізу. Володіння сучасним інструментарієм економічної науки є необхідною умовою ефективної самостійної діяльності фахівців за їхньою професійною спеціалізацією;

- інноваційний – освітній процес базується на наукових, методичних та прикладних новаціях сучасної економічної науки;

- прикладний – забезпечення взаємозв'язку теоретичної підготовки та формування прикладних знань, практичних навичок та умінь сучасних фахівців;

- методичний – чітка логіка та комплекс сучасних методів та підходів викладення навчального матеріалу, доповнення теоретичного матеріалу моделями, графіками, математичними формулами, таблицями, статистичними даними та практичними прикладами.

Поєднання зазначених підходів у цілісну систему вищої освіти забезпечує позитивний синергетичний ефект у формуванні наукового економічного світогляду, системних теоретичних знань, практичних навичок та економічної культури сучасних фахівців із різних галузей соціально-економічної життєдіяльності суспільства.

Проведений аналіз дозволяє дійти висновку, що підручник «Економічна теорія» є цілісним науково-методичним твором, що розкриває сучасні концепції та підходи економічної науки та забезпечує реалізацію методологічної функції економічної теорії в освітньому процесі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Котляревський Я. В., Мельниченко А. А., Іваницька О. М., Семенюк Е. П., Князєв С. І., Мельников О. В. Нова економіка: еволюція форм та методології досліджень. *Наука та інновації*. 2020. Т. 16, № 1. С. 16–32. DOI: <https://doi.org/10.15407/scin16.01.016>.
2. Роль економічної науки у суспільному розвитку: До 100-річчя НАН України : матеріали круглого столу (Київ, 22 листоп. 2018 р.) / наук. ред. Небрат В. В. ; Нац. акад. наук України ; Ін-т економіки та прогнозування НАН України. Київ, 2018. 106 с. URL: <http://ief.org.ua/docs/scc/9.pdf> (дата звернення 05.04.2023).
3. Економічна теорія : підручник : у 2 ч. Ч. 1 : Мікроекономіка / В. Д. Лагутін, Ю. М. Уманців, К. М. Ніколаєць та ін. ; за ред. В. Д. Лагутіна. 2-ге вид., доопр., перероб. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2021. 396 с.
4. Економічна теорія : підручник : у 2 ч. Ч. 2 : Макроекономіка / В. Д. Лагутін, К. М. Ніколаєць, Т. А. Щербаківа та ін. ; за ред. В. Д. Лагутіна. 2-ге вид., доопр., перероб. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2021. 328 с.

REFERENCES

1. Kotlyarevskyy, Ya. V., Melnychenko, A. A., Ivanytska, O. M., Semenyuk, E. P., Kniaziev, S. I., & Melnikov, A. V. (2020). Nova ekonomika: evoliutsiia form ta metodolohii doslidzhen [New economy: Evolution of forms and research methodology]. *Nauka ta innovatsii – Science and Innovation*, 16(1), 16–32. <https://doi.org/10.15407/scin16.01.016> [in Ukrainian].
2. Nebrat, V. V. (Scientific ed.). (2018). *Rol ekonomichnoi nauky u suspilnomu rozvytku: Do 100-richchia NAN Ukrainy* [The role of economic science in social development: To the 100th anniversary of the National Academy of Sciences of Ukraine] [Round table proceedings, Kyiv, November 22, 2018]. Retrieved April 7, 2023, from <http://ief.org.ua/docs/scc/9.pdf> [in Ukrainian].
3. Lahutin, V. D. (Ed.). (2021). *Ekonomichna teoriia. T. 1: Mikroekonomika* [Economic theory: Vol. 1. Microeconomics] [Textbook] (2th ed.). Kyiv National University of Trade and Economics [in Ukrainian].
4. Lahutin, V. D. (Ed.). (2021). *Ekonomichna teoriia. T. 1: Makroekonomika* [Economic theory: Vol. 2. Macroeconomics] [Textbook] (2th ed.). Kyiv National University of Trade and Economics [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 11.04.2023

Стаття пройшла рецензування 12.05.2023

Стаття рекомендована до опублікування 26.05.2023

V. L. OSETSKYI

Doctor of Economic Sciences, Professor, Academician of the Academy of Sciences of the Higher School of Ukraine, Honored Education Worker of Ukraine, Professor of the Department of Economic Theory, Macro- and Microeconomics, Faculty of Economics, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

THE METHODOLOGICAL FUNCTION OF ECONOMIC THEORY IN THE SYSTEM OF TRAINING OF SPECIALISTS IN THE CONDITIONS OF MODERN SOCIO-ECONOMIC TRANSFORMATIONS

Problem setting. The socio-economic realities of the modern world are characterized by global, national, regional and local transformations, which are contradictory and multi-vector, actualizes the role of fundamental economic science in their theoretical analysis, generalization and systematization. This is a necessary condition for the formation of the methodological base of the modern educational process and indicates the growing role of economic theory as a scientific basis for development, improving the quality and innovations of higher economic education, and training specialists in political science, sociology, law and other social sciences.

Recent research and publication analysis. The methodological function of economic theory is recognized representatives of science and economic practice as the direction of its systemic influence on the development of social sciences, economic systems, economic policy of the state, law, state-legal regulation of the economy, international economic relations, etc. However, the methodological role of economic theory in the training of specialists by a higher school whose professional knowledge and skills meet today's requirements and challenges has not yet received an adequate level of disclosure.

Paper objective. The purpose of the article is to determine the content and directions of implementation of the methodological function of economic theory in the educational process, to characterize its place and role in the training of specialists for professional activities in the field of socio-economic relations based on the analysis of theoretical, methodological and applied provisions revealed in the textbook «Economic Theory», prepared by leading teachers of the Department of Economic Theory and Competition Policy of Kyiv National University of Trade and Economics.

Paper main body. In the system of higher education, the methodological function of economic theory is characterized by the focus of teaching this fundamental science on the formation of future specialists in the field of social relations – economic, social, political, legal, systemic knowledge about the current model of the economy, which is constantly being transformed, and the social economic practice of micro- and macro levels, its factors, directions and perspectives. The complex implementation of the methodological function is inherent in the textbook «Economic Theory» that consists of two parts – microeconomics and macroeconomics, each of which discloses both the theoretical provisions of micro- and macroeconomic analysis, and the fundamental categories of economics (political economy), such as: economic system, property, market, economic needs and interests, money, competition, monopoly, economic role of the state, etc.

Conclusion of the research. The methodological component of the fundamental economic training of specialists in modern conditions is characterized by a complex of scientific and methodological approaches, including: epistemological, historical, system-analytical, innovative, applied, methodical.

The combination of these approaches into an integral system of higher economic education provides a positive synergistic effect in the formation of a scientific economic outlook, systematic theoretical knowledge, practical skills and economic culture of modern specialists from different fields of socio-economic life of society.

The conducted analysis allows us to conclude that the textbook «Economic Theory» is a complete scientific and methodological work that reveals modern

concepts and approaches of economic science and ensures the implementation of the methodological function of economic theory in the educational process.

Short abstract for an article

Abstract. The article reveals the role of directions for the implementation of the methodological function of economic theory in improving the training by higher schools of specialists from various fields of socio-economic social practice capable of effective professional activity in the conditions of today's requirements, challenges and threats. Based on the analysis of the content of the textbook «Economic Theory», the approaches to the disclosure of the methodological component of microeconomics and macroeconomics are substantiated: epistemological, historical, system-analytical, innovative, applied, methodical. It is proved that the combination of these approaches provides synergy in the implementation of the methodological role of economic theory in the modern educational process.

Key words: economic theory, modern social transformations, educational process, methodological function of economic theory, main approaches to determining the methodological function of microeconomics and macroeconomics in the modern educational process.

Article details:

Received: 11 April 2023

Revised: 12 May 2023

Accepted: 26 May 2023

Рекомендоване цитування: Осецький В. Л. Методологічна функція економічної теорії в системі підготовки фахівців в умовах сучасних соціально-економічних трансформацій. *Економічна теорія та право*. 2023. №2 (53). С. 66–74. DOI: <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2023-53-2-66>.

Suggested citation: Osetskyi, V. L. (2023). Metodolohichna funktsiia ekonomichnoi teorii u systemi pidhotovky fakhivtsiv v umovakh suchasnykh sotsialno-ekonomichnykh transformatsii [The methodological function of economic theory in the system of training of specialists in the conditions of modern socio-economic transformations]. *Ekonomichna teoriia ta pravo – Economic Theory and Law*, 2(53), 66–74. <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2023-53-2-66> [in Ukrainian].

DOI: <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2023-53-2-75>
УДК [004.9:338.242.2]:339.9

Ю. М. УМАНЦІВ

доктор економічних наук, професор,
в. о. завідувача кафедри економічної теорії
та конкурентної політики

Державного торговельно-економічного
університету,

Україна, м. Київ

e-mail: y.umantsiv@knute.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0788-7110>

Scopus Author ID: [https://www.scopus.com/
authid/detail.uri?authorId=57190254318](https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57190254318)

Web of Science ResearcherID:

[https://www.webofscience.com/wos/author/record/
N-7018-2016](https://www.webofscience.com/wos/author/record/N-7018-2016)

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В ЕКОНОМІЦІ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ: ЦИФРОВИЙ ВИМІР¹

У статті проаналізовано концептуальні засади здійснення трансформаційних процесів в умовах глобальної конкуренції. Розкрито вектори розвитку глобального конкурентного середовища за умов цифровізації. Розглянуто теоретичні засади та практичні аспекти становлення й розвитку економіки спільного користування. Визначено глобальні тенденції конкурентоспроможного поступу в контексті економічної нестабільності. Запропоновано напрями активізації розвитку галузевих ринків за умов воєнного стану та післявоєнної модернізації України.

Ключові слова: трансформаційні процеси, глобальна конкуренція, цифровізація.

JEL Classification: F01, F29, L49, O10.

Постановка проблеми. Глибинні трансформації визначають вектори розвитку світового господарства у XXI ст. Під впливом глобалізації відбуваються

¹ © Уманців Ю. М., 2023. Статтю публікується на умовах ліцензії Creative Commons – Attribution 4.0 International (CC BY 4.0).

Статтю розміщено на сайті збірника: <http://econtlaw.nlu.edu.ua>.

зміни в усьому спектрі соціально-економічних відносин, змінюється весь ландшафт функціонування та розвитку світової економіки. При цьому відбувається широке застосування мережевих інформаційно-комунікаційних технологій, зростають масштаби цифрового формату та розширюються можливості використання цифрових технологій. Поступово інституціоналізується середовище, у якому економічні відносини, а також чимало інструментів управління розвиваються на основі цифрових технологій та інформаційно-комунікаційних систем, що закладає підґрунтя для цифровізації суспільного розвитку [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці аналізу широкого спектра наукових питань, пов'язаних з ідентифікацією та розкриттям векторів здійснення трансформаційних процесів в економіці за умов глобалізації, модифікації конкуренції в цифровому вимірі, необхідності урахування вказаних реалій при реалізації конкурентної політики держави присвячено праці багатьох українських та іноземних науковців. Водночас актуалізується дослідницький вектор, пов'язаний із глибоким теоретико-методологічним та концептуальним переосмисленням широкого кола питань трансформації економіки у вимірі цифровізації планетарного розвитку.

Формулювання цілей. Метою статті є висвітлення проблем здійснення трансформаційних процесів у глобально-конкурентному вимірі за умов цифровізації суспільного розвитку.

Виклад основного матеріалу. Державним торговельно-економічним університетом 18 травня 2023 р. був проведений Всеукраїнський круглий стіл «Цифрові тренди трансформації економіки за умов глобальної конкуренції». Метою круглого столу стало обговорення цифрового виміру трансформації економіки за умов розвитку глобальної конкуренції. Основні напрями роботи круглого столу передбачали обговорення таких тематичних напрямів, як аналіз векторів впливу цифровізації на глобальну економіку; цифрові тенденції розвитку глобальної конкуренції; місце і роль України у глобальному конкурентному середовищі; особливості розвитку економіки України в період воєнного стану та перспективи її повоєнного відновлення; напрями відбудови української економіки на цифрових засадах; особливості взаємозв'язку конкуренції, конкурентної політики та економічного зростання; державне регулювання внутрішнього ринку за умов глобальної конкуренції; напрями використання результатів наукових досліджень проблем конкуренції й конкурентної політики в освітньому процесі. Круглий стіл вирізнявся широким представництвом наукової спільноти, практиків та здобувачів вищої освіти у сфері управління у сфері економічної конкуренції й економіки галузевих ринків.

Роботу круглого столу відкрила вітальним словом проректорка з науково-педагогічної роботи та міжнародних зв'язків Державного торговельно-еконо-

мічного університету, докторка економічних наук, професорка **Анжеліка Герасименко** (A. Gerasymenko), яка наголосила на актуальності обговорення питань цифрових тенденцій розвитку конкуренції за умов глобалізації світового економічного простору [2].

Ольга Горняк (O. Gorniak), професорка кафедри економіки та підприємництва Одеського національного університету імені І. І. Мечнікова, докторка економічних наук, у доповіді на тему «Інституціоналізація процесів децентралізації економічної влади в повоєнній економіці України» розкрила проблематику соціально-економічного розвитку та напрями досягнення конкурентоспроможності як на національному, так і на регіонально-місцевому рівні. Це зумовлює новітні проблеми, серед яких необхідність обґрунтованого врахування загальносвітових тенденцій соціально-економічного розвитку, використання регіональних переваг та можливостей. Доповідачка визначила, що актуальні завдання у сфері реалізації новітньої моделі публічного управління, з одного боку, передбачають нарощування економічного потенціалу, а з іншого – ініціацію трансформаційних процесів у напрямі зростання значущості людського капіталу для виходу економіки на траєкторію високотехнологічного розвитку за умов децентралізації [3].

Аналізові метаморфоз глобального конкурентного середовища за умов цифровізації присвятила свій виступ **Наталія Грущинська** (N. Hrushchynska), заступниця директора Навчально-наукового інституту неперервної освіти Національного авіаційного університету, докторка економічних наук, професорка. Доповідачка розкрила сутнісні характеристики глобалізаційних доміант розвитку конкурентного середовища, особливості застосування державної економічної антикризової політики. У виступі було також проаналізовано проблематику динаміки міжнародної конкурентоспроможності національної економіки в контексті Четвертої промислової революції. Цікавим для учасників стало окреслення нових перспектив розвитку світової економіки у зв'язку з переоцінкою перспектив міжнародної співпраці й пошуку нових імпульсів для неї [4].

З виступом, присвяченим розкриттю перспектив цифрової трансформації туристичної індустрії та визначенню нових можливостей для цієї сфери в конкурентному середовищі, звернувся до учасників круглого столу **Володимир Гуменюк** (V. Humeniuk), професор кафедри загальної, інженерної геології та гідрогеології Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу, доктор економічних наук. Доповідач вказав на те, що у 2020 р. через вплив коронавірусної епідемії глобальна економіка зазнала нищівних втрат і глибокої кризи. Водночас завдяки стрімкому розвитку сучасних технологій цифровізація туристичної галузі, що розпочалася наприкінці ХХ ст.,

змінити ландшафт усієї туристичної індустрії. Аналіз процесів цифровізації, що відбувалися в туризмі, дав змогу виокремити сфери їхнього прикладного застосування. Вчений виокремив при цьому низку сфер застосування цифрових технологій у туризмі [5].

Представник підприємницького сектору, кандидат технічних наук, президент компанії «ЕНО меблі» (м. Мукачево, Закарпатська обл.) **Євген Кунинець** (Ye. Kunynets) присвятив свій виступ аналізу проблем та визначенню перспектив розвитку деревообробної промисловості крізь призму регіонального контексту. Доповідач акцентував увагу на цілій низці аспектів розвитку деревообробної промисловості на прикладі Закарпатської області.

Розглядові теоретичних аспектів та практики становлення та розвитку як у світі загалом, так і в Україні економіки спільного користування та здійсненню обґрунтування економічної природи шерингової економіки, поглибленню її соціально-економічного змісту крізь призму цифрової трансформації було присвячено виступ **Валерія Осецького** (V. Osetskyi), професора кафедри економічної теорії, макро- і мікроекономіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктора економічних наук. Доповідач обґрунтував особливості становлення шерингової економіки у глобальному конкурентному просторі за умов поглиблення віртуальної реальності на основі стрімкого розвитку цифрових технологічних платформ. Вчений звернув увагу на переваги побудови моделей економіки спільного використання. За сучасних умов саме шерингова економіка розвиває новітні виміри соціально-економічних відносин між суб'єктами, забезпечуючи при цьому широкий доступ до товарів, послуг та інформації [6].

«Глобальні тренди інноваційного розвитку: геополітичний аспект» – саме такою була тема виступу вчених з Національного технічного університету України «Дніпровська політехніка» – професорки кафедри туризму та економіки підприємства, докторки економічних наук **Ганни Пилипенко** (H. Pylypenko) та докторантки цієї кафедри, кандидатки геологічних наук **Тетяни Герасименко** (T. Herasymenko). У виступі було звернено увагу на розкритті природи глобальних тенденцій інноваційного розвитку в умовах загострення геополітичних суперечностей. Вчені розкрили методологічні підходи, на основі яких здійснюється вимірювання економічної активності міжнародних компаній в інноваційній сфері. При цьому було виявлено сучасні тенденції поширення інновацій, що можуть дозволити компаніям побудувати та реалізувати більш ефективні підприємницькі стратегії, а урядам – скоригувати напрями реалізації економічної політики [7; 8].

Олександр Тищенко (O. Tyshchenko), професор кафедри національної економіки та публічного управління Київського національного економічного

університету імені Вадима Гетьмана, доктор економічних наук, присвятив свій виступ аналізу потенціалу післявоєнного відновлення економіки України на інноваційних засадах. Доповідач звернув увагу на необхідність використання інноваційного потенціалу відновлення української економіки. Вчений вказав на те, що післявоєнна реконструкція економіки має закласти надійний фундамент подальшого її виходу на траєкторію стійкого зростання саме на інноваційному підґрунті [9].

Неабиякий інтерес та зацікавленість в учасників круглого столу викликав виступ **Людмили Шевченко** (L. Shevchenko), професорки кафедри економічної теорії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, докторки економічних наук, що був присвячений визначенню напрямів розвитку конкурентного управління крізь призму неусвідомлених упереджень та усвідомлених рішень. Дослідниця звернула увагу на концепцію підривної конкуренції, яка здійснюється на основі як продуктових, так і технологічних інновацій, а також нових бізнес-моделей. Л. Шевченко розкрила стратегії докорінного переформатування ринку та наслідки їхнього застосування для підприємницького ландшафту. При цьому дуже важливим є з'ясування сутнісних ознак підривної конкуренції, характеристик інноваційної дилеми, вимірів формування пасток та аномалій прояву такої конкуренції. Вчена обґрунтувала положення про те, що можливостями докорінного переформатування ринку володіють асиметрична конкуренція, гіперконкуренція та суперконкуренція [10].

Професорка кафедри економічної теорії та конкурентної політики Державного торговельно-економічного університету, докторка економічних наук **Ірина Штундер** (I. Shtunder) виступила з доповіддю на тему «Формування інноваційної моделі зайнятості у парадигмі цифровізації економіки». Дослідниця розглянула стратегію формування ефективної зайнятості як модель адекватного реагування на незбалансованість ринку праці, визначила напрями запобігання масовому безробіттю внаслідок структурної трансформації економіки, звернула увагу на забезпечення умов щодо пошуку роботи, працевлаштування молоді, необхідність посилення соціального захисту безробітних. І. Штундер обґрунтувала, що реалізація державної стратегії ефективної зайнятості в Україні передбачає участь трьох сторін – держави, найманих працівників та роботодавців на всіх рівнях управління – загальнодержавному, регіональному й локальному. Науковиця проаналізувала низку чинників формування ефективного попиту та пропозиції робочої сили й обґрунтувала необхідність забезпечення взаємодії ефективного попиту і пропозиції робочої сили у процесі формування ефективної зайнятості [11].

«Тренди розвитку страхового ринку України в умовах глобальної конкуренції» – такою стала тема виступу **Тетяни Яворської** (T. Yavorska), профе-

сорки кафедри банківського і страхового бізнесу Львівського національного університету імені Івана Франка, докторки економічних наук. Доповідачка вказала на те, що функціонування страхового ринку пов'язане з динамікою розвитку та сучасним станом економіки, політичною та соціальною ситуацією в країні, а також правовим полем діяльності страхових компаній. Саме тому ефективний розвиток страхового ринку неможливий без глибокого розуміння факторів макроекономічного середовища, які спроможні визначати масштаби страхової діяльності. У доповіді вказувалося на те, що макроекономічні фактори безпосереднім чином впливають на розвиток ринку, оскільки спад виробництва, зростання інфляції, що відбивається на зниженні купівельної спроможності населення, зумовлюють зменшення обсягів акумульованих страхових премій. Важливо усвідомлювати також дію соціальних факторів впливу на розвиток страхового ринку, що проявляються через довіру до страховиків, яка є каталізатором розвитку ринку. Технологічні фактори впливу на динаміку страхового ринку представлені рівнем розвитку інновацій та технологій у страхуванні, рівнем проникнення інтернету та мобільного зв'язку, а також ступенем глобалізації та відкритості ринку [12].

Висновки. Активне обговорення питань круглого столу дало можливість систематизувати цілу низку дослідницьких завдань. Цифровізація економіки є процесом, що детермінує вектори розвитку глибинних трансформаційних змін у світовій економіці [13; 14]. Упровадження цифрових технологій здійснюється з величезною швидкістю, що зумовлено можливістю збирати, використовувати та аналізувати величезні масиви інформації. Вказані процеси сприяють підвищенню показників соціально-економічної ефективності та спроможні слугувати поштовхом для підвищення добробуту всіх категорій домашніх господарств. Системний підхід до аналізу концептуально-методологічних засад здійснення трансформації економіки в умовах глобальної конкуренції потребує також спрямування впливу держави на подальше стимулювання конкурентного середовища національної економіки. Актуальним є й визначення векторів впливу конкурентної політики на розвиток економіки та зменшення втрат суспільного добробуту внаслідок деформації ринкового середовища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Концептуально-методологічні трансформації економічної теорії XXI століття : монографія / А. А. Мазаракі, В. Д. Лагутін, А. Г. Герасименко та ін. ; за ред. А. А. Мазаракі. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2021. 344 с.
2. Mazaraki A., Gerasymenko A. Challenges to Competition in the Digital World. *4th Eastern European Conference of Management and Economics : Knowledge Transfer*

- for Sustainable Development in Digital Global Societies : Proceedings of the 4th International Scientific Conference. Ljubljana School of Business, 2022. P. 2–11.*
3. Горняк О. В. Формування сучасної моделі економічного розвитку в умовах системних трансформацій. *Стратегічні пріоритети соціально-економічного розвитку в умовах інституційних перетворень глобального середовища : матеріали ІХ Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 25 верес. 2020 р.) / відп. за вип. О. В. Горняк, Н. М. Крючкова. Одеса : ОНУ ім. І. І. Мечникова, 2020. С. 11–13.*
 4. Грущинська Н. М. Метаморфози глобального світового середовища в сучасних умовах. *Економіка та суспільство. 2023. Вип. 51. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-51-7>.*
 5. Humeniuk V., Kaziuka N., Malaniuk T., Vivsiuk I., Betlej A. International Hotel and Tourism Business: Anti-Crisis Management Aspects. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії і практики = Financial and Credit Activities: Problems of Theory and Practice. 2022. №1 (42). С. 493–501. DOI: <https://doi.org/10.55643/fcaptr.1.42.2022.3738>.*
 6. Осецький В. Л., Краус Н. М., Краус К. М. Шерингова економіка: діалектичний розвиток реципрного обміну в умовах віртуальної реальності та цифрової трансформації. *Економічна теорія. 2021. №2. С. 5–27. DOI: <https://doi.org/10.15407/etet2021.02.005>.*
 7. Пилипенко Г. М., Федорова Н. Є. Наука як фактор соціально-економічного розвитку суспільства: монографія. Дніпро : НТУ «ДП», 2020. 213 с.
 8. Рупуленко Н., Нерасуменко Т. Reasons and Dynamics of Reshoring in the European Union and USA. *Економічний вісник Дніпровської політехніки = Economics Bulletin of Dnipro University of Technology. 2022. №4. С. 34–41. DOI: <https://doi.org/10.33271/ebdut/80.034>.*
 9. Тищенко О. П. Механізм забезпечення ефективного планування регіонального розвитку та напрями його удосконалення. *Інвестиції: практика та досвід. 2022. №5–6. С. 43–50. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2022.5-6.43>.*
 10. Шевченко Л. С. Підривна конкуренція: загрози чи нові можливості бізнесу? *Економічна теорія та право. 2023. №1 (52). С. 30–51. DOI: <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2023-52-1-30>.*
 11. Штундер І. О. Оновлення стратегії формування ефективної зайнятості України: пріоритети і перспективи. *Економіка та держава. 2022. №6. С. 40–45. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2022.6.40>.*
 12. Yavorska T., Voytovych L., Voytovych D. The Impact of Macroeconomic Factors on the Development of the Insurance System in Ukraine. *Insurance Markets and Companies. 2022. Vol. 13. P. 21–35. DOI: [https://doi.org/10.21511/ins.13\(1\).2022.03](https://doi.org/10.21511/ins.13(1).2022.03).*
 13. Уманців Ю. М., Золіна Д. О. Конкурентна політика держави за умов глобальних трансформацій. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка». 2020. Вип. 2. С. 52–61. DOI: [https://doi.org/10.24144/2409-6857.2020.2\(56\).52-61](https://doi.org/10.24144/2409-6857.2020.2(56).52-61).*
 14. Уманців Ю., Бабкова Є. Цифровізація економіки у контексті глобальних тенденцій суспільного розвитку. *Геополітика України: історія і сучасність. 2021. Вип. 2. С. 102–114. DOI: [https://doi.org/10.24144/2078-1431.2021.2\(27\).102-113](https://doi.org/10.24144/2078-1431.2021.2(27).102-113).*

REFERENCES

1. Mazaraki, A. A. (Ed.). (2021). *Kontseptualno-metodolohichni transformatsii ekonomichnoi teorii XXI stolittia* [Conceptual and methodological transformations of economic theory of the 21st century]. Kyiv National University of Trade and Economics [in Ukrainian].
2. Mazaraki, A., & Gerasymenko, A. (2022). Challenges to competition in the digital world. *Eastern European Conference of Management and Economics: Knowledge Transfer for Sustainable Development in Digital Global Societies* [Proceedings of the 4th International scientific conference] (pp. 2–11). Ljubljana School of Business.
3. Gorniak, O. V. (2020). Formuvannia suchasnoi modeli ekonomichnoho rozvytku v umovakh systemnykh transformatsii [Formation of a modern model of economic development in conditions of systemic transformations]. *Stratehichni priorityety sotsialno-ekonomichnoho rozvytku v umovakh instytutstynnykh peretvoren hlobalnoho seredovyschcha* [Strategic priorities of socio-economic development in the conditions of institutional transformations of the global environment] [Proceedings of the 9th International Scientific and Practical Conference] (pp. 11–13). Odesa I. I. Mechnikov National University [in Ukrainian].
4. Hrushchynska, N. M. (2023). Metamorfozy hlobalnoho svitovoho seredovyschcha v suchasnykh umovakh [Metamorphoses of the global world environment in modern conditions]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, (51). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-51-7> [in Ukrainian].
5. Humeniuk, V., Kaziuka, N., Malaniuk, T., Vivsiuk, I., & Betlej, A. (2022). International hotel and tourism business: Anti-crisis management aspects. *Financial and Credit Activities: Problems of Theory and Practice*, 1(42), 493–501. <https://doi.org/10.55643/fcaptop.1.42.2022.3738>
6. Osetskyi, V. L., Kraus, N. M., & Kraus, K. M. (2021). Sherynhova ekonomika: dialektychnyi rozvytok retsyproknoho obminu v umovakh virtualnoi realnosti ta tsyvrovoi transformatsii [Sharing economy: Dialectical development of reciprocal exchange in the conditions of virtual reality and digital transformation]. *Ekonomichna teoriia – Economic theory*, 2, 5–27. <https://doi.org/10.15407/etet2021.02.005> [in Ukrainian].
7. Pylypenko, H. M., & Fedorova, N. Ye. (2020). *Nauka yak faktor sotsialno-ekonomichnoho rozvytku suspilstva* [Science as a factor in social and economic development of society]. NTU «DP» [in Ukrainian].
8. Pylypenko, H., & Herasymenko, T. (2022). Reasons and dynamics of reshoring in the European Union and USA. *Economics Bulletin of Dnipro University of Technology*, 4, 34–41. <https://doi.org/10.33271/ebdut/80.034>
9. Tyshchenko, O. P. (2022). Mekhanizm zabezpechennia efektyvnoho planuvannia rehionalnoho rozvytku ta napriamy yoho udoskonalennia [Mechanism for ensuring effective regional development planning and directions for its improvement]. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investment: Practice and Experience*, 5–6, 43–50. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2022.5-6.43> [in Ukrainian].
10. Shevchenko, L. S. (2023). Pidryvna konkurentsia: zahrozy chynovi mozhlyvosti biznesu? [Disruptive competition: Threats or new business opportunities?]. *Ekonomichna teoriia ta pravo – Economic Theory and Law*, 1(52), 30–51. <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2023-52-1-30> [in Ukrainian].

11. Shtunder, I. O. (2022). Onovlennia stratehii formuvannia efektyvnoi zainiatosti Ukrainy: priorityty i perspektyvy [Update of the strategy of formation of effective employment of Ukraine: priorities and prospects]. *Ekonomika ta derzhava – Economy and the state*, 6, 40–45. <https://doi.org/10.32702/2306–6806.2022.6.40> [in Ukrainian].
12. Yavorska, T., Voytovych, L., & Voytovych, D. (2022). The impact of macroeconomic factors on the development of the insurance system in Ukraine. *Insurance Markets and Companies*, 13, 21–35. [http://doi.org/10.21511/ins.13\(1\).2022.03](http://doi.org/10.21511/ins.13(1).2022.03)
13. Umantsiv, Yu. M., & Zolina, D. O. (2020). Konkurentna polityka derzhavy za umov hlobalnykh transformatsii [Competitive state policy under the conditions of global transformations]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya «Ekonomika» – Scientific Bulletin of Uzhhorod University. «Economy» Series*, 2, 52–61. [https://doi.org/10.24144/2409–6857.2020.2\(56\).52–61](https://doi.org/10.24144/2409–6857.2020.2(56).52–61) [in Ukrainian].
14. Umantsiv, Yu., & Babkova, Ye. (2021). Tsyfrovizatsiia ekonomiky u konteksti hlobalnykh tendentsii suspilnoho rozvytku [Digitization of the economy in the context of global trends in social development]. *Heopolityka Ukrainy: istoriia i suchasnist – Geopolitics of Ukraine: History and Modernity*, 2, 102–114. [https://doi.org/10.24144/2078–1431.2021.2\(27\).102–113](https://doi.org/10.24144/2078–1431.2021.2(27).102–113) [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 21.05.2023

Стаття пройшла рецензування 24.05.2023

Статтю рекомендовано до опублікування 26.05.2023

Yu. M. UMANTSIV

Doctor of Sciences (Economics), Professor, Head of the Department of Economics and Competition Policy, State University of Trade and Economics, Ukraine, Kyiv

TRANSFORMATION PROCESSES IN THE ECONOMY IN THE CONTEXT OF GLOBAL COMPETITION: DIGITAL DIMENSION

Problem setting. Profound transformations determine the vectors of development of the world economy in the twenty-first century. Globalization is influencing changes in the entire spectrum of socio-economic relations. The landscape of the global economy is changing. At the same time, networked information and communication technologies are being widely used, the scale of the digital format is growing, and the possibilities for using digital technologies are expanding. The environment in which economic relations, as well as many management tools, are developing on the basis of digital technologies and information and communication systems is gradually being institutionalized, which lays the foundation for the digitalization of social development.

Recent research and publication analysis. The problems of analyzing a wide range of scientific issues related to the identification and disclosure of vectors of transformation processes in the economy in the context of globalization, modification of competition in the digital dimension, the need to take into account these realities in the implementation of the

state competition policy are the subject of works by many Ukrainian and foreign scholars. At the same time, the research vector related to a deep theoretical, methodological and conceptual rethinking of a wide range of issues of economic transformation in the dimension of digitalization of global development is becoming more relevant.

The purpose of the article is to highlight the problems of transformation processes in the globally competitive dimension in the context of digitalization of social development.

Paper main body. On May 18, 2023, the State University of Trade and Economics held an All-Ukrainian round table «Digital Trends in Economic Transformation in the Context of Global Competition». The purpose of the round table was to discuss the digital dimension of economic transformation in the context of global competition. The main focus of the roundtable was the discussion of a number of thematic areas.

Conclusion of the research. The active discussion of the roundtable issues made it possible to systematize a number of research tasks. The digitalization of the economy is a process that determines the vectors of development of profound transformational changes in the world economy. The introduction of digital technologies is carried out at a tremendous speed, which is due to the ability to collect, use and analyze huge amounts of information.

Short abstract for an article

Abstract. The article analyzes the conceptual foundations of transformation processes in the context of global competition. The vectors of development of the global competitive environment in the context of digitalization are revealed. The theoretical foundations and practical aspects of the formation and development of the sharing economy are considered. Global trends in competitive development in the context of economic instability are identified. The directions of intensification of the development of sectoral markets under martial law and post-war modernization of Ukraine are proposed.

Key words: transformation processes, global competition, digitalization.

Article details:

Received: 21 May 2023

Revised: 24 May 2023

Accepted: 26 May 2023

Рекомендоване цитування: Уманців Ю. М. Трансформаційні процеси в економіці в умовах глобальної конкуренції: цифровий вимір. *Економічна теорія та право*. 2023. №2 (53). С. 75–84. DOI: <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2023-53-2-75>.

Suggested citation: Umantsiv, Yu. M. (2023). Transformatsiini protsesy v ekonomitsi v umovakh hlobalnoi konkurentsii: tsyfrovyy vymir [Transformation processes in the economy in the context of global competition: Digital dimension]. *Ekonomichna teoriia ta pravo – Economic Theory and Law*, 2(53), 75–84. <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2023-53-2-75> [in Ukrainian].

DOI: <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2023-53-2-85>
УДК [338.2+334.7+378:33](477)(048)

М. В. ІВАЩЕНКО

кандидатка економічних наук, доцентка,
доцентка кафедри економічної теорії
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: m.v.ivaschenko@nlu.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6078-1783>

ЕКОНОМІКА, ПІДПРИЄМНИЦТВО ТА ЕКОНОМІЧНА ОСВІТА В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ: НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ МОЛОДИ З ПРОБЛЕМ ВІДБУДОВИ ТА ПОДАЛЬШОГО СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ¹

У статті проаналізовано та узагальнено основне коло питань, що стосуються сучасної економіки України в умовах війни та майбутнього повоєнного відновлення, які висвітлено в наукових дослідженнях студентів і представлено на регіональній науково-практичній конференції молодих учених «Економіка, підприємництво та економічна освіта в умовах сучасних викликів» (31 березня 2023 р., Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого).

Ключові слова: бізнес-економіка, економіка воєнного часу, глобальна економіка, підприємство, конкуренція, конференція.

JEL Classification: E30, F01, H53, H56, L10, L20.

Постановка проблеми. Кафедрою економічної теорії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого в режимі онлайн 31 березня 2023 р. була проведена регіональна науково-практична конференція молодих учених «Економіка, підприємництво та економічна освіта в умовах су-

¹ Роботу виконано в межах цільової комплексної програми «Соціально-економічна модернізація України та формування інноваційної моделі розвитку» (номер державної реєстрації 0111u000961).

© Іващенко М. В., 2023. Статтю публікується на умовах ліцензії Creative Commons – Attribution 4.0 International (CC BY 4.0).

Статтю розміщено на сайті збірника: <http://econtlaw.nlu.edu.ua>.

часних викликів»¹, у якій узяли участь студенти й науковці не тільки факультету приватного права та підприємництва НЮУ, а й Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця та Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова.

Очевидно, що наукові дослідження є важливим елементом у вищій освіті для студентів економічної спеціальності. Здійснюючи дослідження, студенти закріплюють набуті теоретичні знання, розвивають практичні навички та розширюють свої компетенції в обраній галузі. Участь у наукових заходах дозволяє студентам займатися власними дослідженнями й відкривати для себе нові знання. Це може стати стимулом для подальшої кар'єри в науковому середовищі.

Крім того, наукові дослідження допомагають студентам збільшити свою впевненість і навички комунікації. Беручи участь у конференції, студенти взаємодіють з іншими учасниками, представляють свої ідеї та дослідження, намагаючись якнайефективніше презентувати свої результати.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стало доброю традицією узагальнювати наукові доробки молоді [1], що дає уявлення про надшироке коло наукових інтересів сучасних студентів та їхніх керівників. Очевидно, що нинішній глобальний стан невизначеності для України суттєво підсилюється воєнним станом, який вносить суттєві корективи в усі сфери життєдіяльності українського суспільства. Надзвичайна актуальність цього питання підтверджується як представленими науковими доробками молоді, так і численними дослідженнями науковців кафедри економічної теорії, яка адмініструє підготовку фахівців за бакалаврською освітньою програмою «Бізнес-економіка».

Так, А. А. Гриценко (А. А. Hrytsenko) та О. А. Гриценко (О. А. Hrytsenko) підкреслюють актуальність середньострокових цілей забезпечення сталого розвитку та довгострокового процесу формування нової інформаційної та мережевої економіки в контексті післявоєнної відбудови економіки України [2]. О. С. Марченко (O. S. Marchenko) зосередилась на макрорівні, доводячи, що в умовах воєнного часу метою інституційної безпеки підприємства є його збереження як цілісної господарської системи й інституційної форми підприємства [3; 4]. Підприємство та його готовність до майбутнього, питання підривної конкуренції та управлінського консалтингу є предметом дослідження Л. С. Шевченко (L. S. Shevchenko) [5–7]. У той же час для бізнес-структур, особливо малих і середніх, болючим питанням є зміни в режимі оподаткуван-

¹ Економіка, підприємництво та економічна освіта в умовах сучасних викликів : матеріали регіон. наук.-практ. конф. молодих учених, м. Харків, 31 берез. 2023 р. : електрон. наук. вид. / за заг. ред. О. С. Марченко ; М-во освіти і науки України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, каф. екон. теорії. Харків : Право, 2023. 68 с.

ня під час війни, який, зазначає Р. О. Піскунов (R. O. Piskunov), має допомогти підприємцям не втратити свій бізнес [8]. Не слід також забувати про існування в країні злочинності: її економічне підґрунтя та суспільні витрати на покарання злочинців досліджує М. В. Іващенко (M. V. Ivashchenko) [9].

Науковці кафедри також активно підтримують талановиту молодь у прагненні аргументувати можливості відбудови й подальшого сталого розвитку України. Зокрема, О. А. Гриценко, Л. В. Нечипорук (L. V. Nechyporuk), К. С. Зеленська (K. S. Zelenska) і К. П. Свириденков (K. P. Svyrydenkov) зосередили свою увагу на загрозах, з якими зіштовхнувся український агробізнес, та проблемах фінансової та продовольчої безпеки, що виникли у зв'язку з воєнними діями [10]. О. С. Марченко, Л. С. Шевченко, Н. А. Минко (N. A. Mynko) та І. В. Нестеренко (I. V. Nesterenko) узагальнили перспективи ефективного функціонування вітчизняних підприємств у чинному правовому середовищі [11].

Мета статті – проаналізувати та узагальнити основні напрями наукових досліджень молодих науковців-економістів та ключові проблеми, що актуалізовані в їхніх дослідженнях.

Виклад основного матеріалу. Дистанційний режим не завадив провести змістовну конференцію із жвавим обговоренням тих практичних питань, які найбільше турбують молодих науковців. Хотілося б зупинитися на найцікавіших доповідях, що викликали активну дискусію, та, судячи з проявленого інтересу, матимуть продовження в наступних наукових дослідженнях.

1. Нова економічна конфігурація світу

Очевидно, що студентів, які навчаються під час війни, найбільше цікавить питання як подальшого розвитку повоєнної України, так і тих кардинальних змін, що відбуваються в глобальній економіці зараз. Ці зміни торкнулися всіх глобальних ринків, конфігурацій основних гравців світової економіки, формування нового глобального циклу, що турбує молодь як із наукової точки зору, так і в ракурсі майбутньої професійної діяльності.

К. А. Волковська (K. A. Volkovska) та к.е.н., доц. **Н. В. Можайкіна** (N. V. Mozhaikina) у доповіді «Матеріальна допомога як фінансовий інструмент запобігання зростанню рівня бідності в умовах воєнного часу» досліджують важливість матеріальної допомоги населенню в умовах воєнного часу та зазначають, що Україна стикається з серйозною проблемою бідності, яка виникає з різних причин, таких як економічні, соціально-медичні, демографічні, освітньо-кваліфікаційні, політичні, регіонально-географічні, релігійно-філософські та психологічні. У сучасний період на перший план вийшли такі політико-економічні чинники, як повномасштабна війна та економічна рецесія, які призводять до зростання рівня бідності. За наведеними авторками

прогнозами, у 2023 р. в Україні очікується значне збільшення рівня бідності, який може досягти 57,6–79,3%. Згідно з аналізом Світового банку, 25% населення України живуть у бідності станом на кінець 2022 р., і ця цифра може зрости до 55% до кінця 2023 р.

Вирішення поточних проблем економіки країни задля забезпечення її функціонування порушує у своєму дослідженні «Економіка України під час війни: ризику та напрями забезпечення стійкості» **А. І. Ворона** (A. I. Vorona). Вона виокремлює низку найважливіших заходів, зокрема: підтримка внутрішнього ринку, що забезпечить збереження українськими виробниками своїх позицій на ринку і продовження виробництва товарів та послуг; розвиток інфраструктури, відновлення зруйнованих доріг, мостів, комунікацій, енергетичних та інших об'єктів. Авторка наполягає на заходах із поліпшення бізнес-клімату, створення сприятливих умов для підприємництва та інвестицій у країну, що може бути здійснено шляхом спрощення бюрократичних процедур, покращання правового поля, розвитку інфраструктури та забезпечення стабільності. Наразі Україна отримує фінансову допомогу від міжнародних партнерів, таких як Міжнародний валютний фонд (МВФ), Світовий банк, Європейський Союз та ін. Ця допомога дозволяє країні зберігати свої фінансові резерви та забезпечувати необхідні витрати на утримання ЗСУ. І в той же час Україна розвиває власне виробництво, зокрема підтримує сільське господарство, що постачає населенню харчові продукти та допомагає забезпечити продовольчу безпеку, приплив експортного виторгу тощо.

У доповіді «Перспективи переходу розвинених країн світу на альтернативні джерела енергії через російську військову агресію» **А. А. Вус** (A. A. Vus) зазначає, що однією з головних тенденцій розвитку сучасного світу є збільшення уваги до екології та енергоефективності. Це веде до прискореного переходу розвинених країн на альтернативні джерела енергії, такі як вітро-, сонячна-, гідро-, біомасова та геотермальна енергія, та зменшує залежність від імпорту нафти та газу, що набуває особливої ефективності в умовах російсько-української війни. Розвинені країни світу поступово переходять на альтернативні джерела енергії, щоб зменшити свою залежність від нафти та газу. Саме прискорений перехід на альтернативні джерела енергії, на думку автора, дозволяє зменшити залежність від імпорту енергоресурсів та знизити екологічний вплив виробництва енергії.

А. В. Гетманчук (A. V. Hetmanchuk) у доповіді «Вплив глобалізаційних процесів на показники зайнятості та бідності в економіці розвинутих країн та країн із новоствореним ринком» обґрунтовує, що глобалізація охопила все світове господарство у ХХІ ст., приносячи безумовні вигоди деяким країнам, але стаючи перешкодою для соціально-трудових відносин і збільшуючи роз-

рив між багатими і бідними країнами. Економічно розвинені країни отримують основні фінансові переваги від глобалізації, а країни БРІКС стають більш вагомим ринковою силою.

Глобальні проблеми є результатом об'єктивних процесів сучасного світу, які виникають через розвиток продуктивних сил, природно-кліматичних умов, соціально-політичних конфліктів і науково-технічних можливостей. Цій проблемі присвячено доповідь **Д. О. Григорової** (D. O. Gryhorova) «Глобальні економічні проблеми сучасності: причини виникнення та їх наслідки». Авторка зазначає, що потужним поштовхом для зростання глобальних проблем став розвиток науково-технічних і технологічних можливостей, який призвів до створення ядерної, хімічної і бактеріологічної зброї, порушивши геополітичний баланс. Крім того, розвиток соціально-політичних та економічних конфліктів світового співтовариства також сприяє глобальним проблемам і загрозам, зокрема загрозам ядерної війни і гонці озброєнь. Розв'язання глобальних проблем вимагає переходу до вищого рівня організації, цілей і інтегрованості людства. Це неможливо реалізувати силами окремих держав або міждержавних асоціацій, тому необхідна якісна науково-практична платформа, що забезпечує інтеграцію спільних зусиль.

Як зазначає **С. В. Дубинка** (S. V. Dubynka) у своїй доповіді «Вплив війни в Україні на глобальну економіку та перспективи післявоєнного відновлення країни», військовий конфлікт в Україні вплинув на економіку країни через припинення торгівлі, руйнування інфраструктури та втрату трудових ресурсів. Це також вплинуло і на світову економіку загалом, зокрема на міжнародну торгівлю, енергетику, інвестиції та міжнародну політичну ситуацію. Загальний вплив на світову торгівлю був невеликим, але війна призвела до занепокоєння щодо перебоїв у постачанні газу з Росії та спричинила збільшення інвестицій в альтернативні джерела енергії. Війна в Україні негативно вплинула на світову торгівлю в цілому, спричинила нестабільність у регіоні та скоротила іноземні інвестиції, але, незважаючи на це, деякі інвестори все ще бачать можливості на українському ринку. Автор переконаний, що перспективи України після війни залежать від тривалості конфлікту, рівня руйнувань і здатності уряду та міжнародної спільноти підтримувати зусилля з реконструкції та відновлення.

Безсумнівно, Україна зазнала великих змін унаслідок війни. **Д. Д. Спаських** (D. D. Spasskykh) у доповіді «Адаптація банківського сектору до сучасних викликів» зосереджує увагу на тому, що стан війни призвів до зникнення деяких старих бізнес-еліт, водночас зростає роль сектору інформаційних технологій і компаній з «економіки знань». Банки пережили складну адаптацію та наразі активно підтримують малі та середні бізнеси. Оскільки малий

і середній бізнес є основною силою економіки України, автор вважає, що банки повинні надавати ефективні інструменти й ресурси для відновлення ділової активності.

Питання енергетичної залежності України порушує **А. А. Чертил** (A. A. Chertyl) у своїй доповіді «Потенціал внутрішнього ринку нафти та нафтопродуктів України» та зазначає, що Україна має низький обсяг видобутку нафти, що значно менше за її потреби. Українська нафтопереробна галузь зазнала значного зниження рентабельності через коливання світових цін на нафту, зростання попиту та тарифів на транспортування нафтопродуктів. Це призводить до зниження конкурентоспроможності вироблених в Україні нафтопродуктів і загрожує енергетичній безпеці країни, особливо у воєнний період, коли потреба в пальному зростає.

Економічним циклам, які є невід’ємною складовою економіки, присвячено ще одне дослідження **А. А. Чертил** (A. A. Chertyl) «Антициклічне регулювання економіки». Економіка постійно змінюється і вивчається через аналіз макроекономічних показників та їхньої динаміки. Сучасний досвід макроекономічного регулювання підтверджує, що саморегуляція циклічності в економіці неможлива, тому антициклічна політика є одним із напрямів загальної соціально-економічної політики держави та пов’язана з регулюванням кон’юнктури національного господарства. Мета держави – висока якість життя, економічний розвиток і рівномірний розподіл доходів, а неефективне керівництво може призвести до кризи та зниження соціального статусу населення. Україна перебуває в стані війни, що негативно впливає на економіку та стабільність країни, а, на переконання авторки, управління економічними процесами повинно бути спрямовано на боротьбу з макроекономічною нестабільністю та забезпечення продовольчої та експортної безпеки, стабільності банківської системи та підтримки армії.

М. С. Юрась (M. S. Yuras), досліджуючи питання «Економіка в умовах сучасних викликів», доходить висновку, що Україна – це країна, що розвивається, але стикається зі складнощами через політичну, економічну та соціальну нестабільність. З 1990-х рр. економіка країни пройшла кілька кризових періодів, але з 2000 р. ВВП зростав до 2008 р. Проте фінансова криза 2008–2009 рр. і конфлікт на сході країни спричинили зниження темпів розвитку, і країна зазнала кризових процесів. Починаючи з 2014 р. українська економіка стикалася з новими випробуваннями, включаючи пандемію COVID-19, яка значно зашкодила всім секторам економіки. У лютому 2022 р. Росія напала на Україну, викликавши безпрецедентну кризу, що зумовила падіння ВВП країни на понад 30%. Українська економіка, на думку авторки, зазнала впливу кількох факторів, зокрема збільшення безробіття, зменшення робочих

місць і падіння доходів суспільства, а також блокування морських портів, які забезпечували більше 60% експорту. Рішучі дії Національного банку України змогли втримати банківську систему від падіння. Банки масово знижували свої видатки, що дало змогу навіть невеликим установам втриматися на ринку. НБУ ввів заборони та обмеження на продаж безготівкової валюти населенню, але вже в 2022 р. дозволив банкам продавати валюту громадянам у рамках розміщення валюти на депозитах строком від 3 календарних місяців. Також особливим викликом для української економіки стали терористичні атаки Росії по енергосистемі України.

2. Бізнес як драйвер соціально-економічного розвитку

Слід зазначити, що підвищений інтерес студентської молоді до процесу функціонування бізнесу не є випадковим, оскільки саме він забезпечує збільшення виробництва, зростання зайнятості, розвиток нових технологій та інновацій, підвищення конкурентоспроможності та залучення інвестицій. Успішні бізнес-ідеї та підприємництво стимулюють економічне зростання, що призводить до покращання рівня життя та благополуччя суспільства. Але війна в Україні супроводжується серйозними економічними проблемами для бізнесу. Перш за все це зниження попиту на товари й послуги, нестабільність валютного курсу, неефективність митної політики та транспортних перевезень, несприятливий інвестиційний клімат. Крім того, війна викликає загрозу безпеці та стабільності бізнесу. Усі ці фактори роблять управління бізнесом у складних умовах викликом для підприємців в Україні в різних секторах економіки, що знаходить відображення в студентських наукових дослідженнях.

У дослідженні «Цифрові технології як чинник трансформацій державного управління» д.е.н., професорка **Л. О. Українська** (L. O. Ukrainka) та **В. С. Ворона** (V. S. Vorona) звертають увагу на те, що трансформація системи державного управління підвищує ефективність управління в суспільстві, особливо у воєнний час. Інформаційно-комунікаційні технології впливають на управління в державному та недержавному секторах, а цифрові технології дозволяють підвищити ефективність державного управління, інтегруючись у процес розроблення політики. Автори переконані, що використання технологій Індустрії 4.0 дозволяє реалізувати різні варіанти державної політики. Для планування діяльності органів влади використовуються цифрові технології, що залежать від горизонту планування: для стратегічного планування доцільним є застосування аналітики на основі «великих даних», а для тактичного планування можуть знадобитися технології штучного інтелекту та «інтернету речей». На етапі моніторингу використовуються платформні рішення, які дозволяють отримати нові дані про результативність програм та органів держав-

ної влади. Нарешті, як зазначають автори, на етапі оцінки та корекції результатів діяльності можуть знадобитися елементи штучного інтелекту та методи, пов'язані з реалізацією «заснованої на доказах» політики.

У доповіді **М. В. Батасвої** (M. V. Bataieva) «Місія та візія підприємства: зміст та особливості визначення» йдеться про те, що багато людей в Україні мають інтерес до створення власного бізнесу, проте не всі знають, як правильно формулювати місію та візію свого підприємства. Місія підприємства описує його призначення, цілі та напрями діяльності, продукти або послуги, які воно виробляє, принципи та корпоративні цінності, а також пріоритети підприємства. Візія підприємства – це образне представлення його успішного майбутнього та мотивуюча картинка для підприємців і працівників фірми. Місію необхідно сформулювати на початку роботи підприємства, вона повинна розповісти про філософію, продемонструвати настрій і ставлення до суспільства та адресатів повідомлення, спонукати до певних дій, які необхідні підприємству. У місії закладаються головні питання: для чого саме створено підприємство, яка концепція його розвитку, яку головну думку підприємство хоче донести своєю роботою, які є інтереси та завдання окрім прибутку. Місія та візія є головними стратегічними орієнтирами розвитку підприємства. Авторка переконана, що місія повинна бути чесно і зрозуміло сформульованою, рухати справу вперед і давати відповідь на запитання: навіщо я веду цей бізнес? Що він мені дає важливого? Візія – це мрія організації, погляд у майбутнє на те, яким сподівається стати підприємство.

Сучасна економічна діяльність характеризується високим рівнем конкуренції та, на думку **О. С. Калмикової** (O. S. Kalmykova), вимагає спеціального дослідження й оцінювання. У доповіді «Маркетингові дослідження конкурентного середовища підприємства» авторка обґрунтовує, що оцінювання діяльності основних конкурентів має особливе значення, оскільки дозволяє підприємству повною мірою оцінити перспективи успіху в певній галузі ринку та визначити пріоритетні цілі. Аналіз конкурентів може допомогти підприємству підвищити ефективність діяльності в цілому, реагувати швидше на дії конкурентів, удосконалювати систему навчання та підвищення кваліфікації працівників. Для цього необхідно систематично збирати актуальну інформацію про конкурентів, розробляти план дій щодо протистояння їм, вивчати їхній потенціал, майбутні дії та цілі. Виділення стратегічних груп конкурентів дозволяє зробити процес аналізу конкурентної діяльності більш керованим.

Про малий бізнес як важливий елемент ринкової економіки, який стимулює інновації, забезпечує нові робочі місця, підтримує економічне зростання та конкуренцію, сприяє розвитку місцевої економіки, забезпеченню стабіль-

ності та є джерелом податкових надходжень для держави йдеться в доповіді **Д. М. Кубрака** (D. M. Kubrak) «Проблеми малого бізнесу України в умовах військового стану». Незважаючи на обмежені фінансові ресурси та вимоги щодо регулювання та бюрократію, малий бізнес може отримати допомогу від держави через програми розвитку, кредити, гранти та спрощення процедур. Гнучкість і персоналізований підхід до клієнтів, на думку автора, є основними перевагами малого бізнесу. Українські малі та середні підприємства стикаються зі зниженням попиту, втратою традиційних ринків, збільшенням витрат і зниженням продуктивності праці, а невизначеність майбутнього та неможливість побудови стратегій є додатковими проблемами. Держава активно підтримує малі та середні підприємства за допомогою фінансової підтримки, стимулювання експорту, консультацій та допомоги бізнесу в разі збитків, дерегуляції та підтримки інноваційної інфраструктури.

Військовий конфлікт в Україні вплинув на всі сторони життя: політику, економіку, суспільство, духовність. **А. О. Куковинець** (A. O. Kukovynets) у доповіді «Бізнес України в умовах війни» зазначає, що бізнес-сектор сильно постраждав: деякі компанії повністю закрилися, інші призупинили свою діяльність, а якісь були змушені переїхати. Власники бізнесу зіткнулися з низкою проблем, включаючи зміну своєї бізнес-моделі, пошук нових співробітників і постачальників, мінімізацію проблем із логістикою та пошук фінансування, одночасно вирішуючи питання безпеки. З лютого 2022 р. український бізнес зазнав збитків на 87 мільярдів доларів, причому найбільший відсоток постраждалих підприємств знаходиться у східній частині країни. Власники бізнесу також стикаються з моральними труднощами, наприклад працівники страждають від хронічної втоми через постійний тиск підвищення продуктивності. Україна має низку програм підтримки малого та середнього бізнесу, включаючи пільгове кредитування та грантові програми, що сприяють створенню та розвитку підприємств. Однак у регіонах, що страждають від війни, таких як Харківська область, існують додаткові труднощі. Бізнес, який був релокований унаслідок війни, має низьку ймовірність повернення. Більшість підприємців змушені переїжджати через відсутність фінансової допомоги від держави, що, на думку авторки, також ускладнює залучення міжнародних інвестицій.

А. А. Панчук (A. A. Panchuk) у доповіді «Формування конкурентної стратегії підприємства» підкреслила, що конкурентна стратегія полягає у формуванні стійких конкурентних переваг, які дозволяють досягати недоступних для суперників рентабельних позицій. Вона має на меті зміцнення ринкових позицій і задоволення клієнтів. Кожне підприємство розробляє свою унікальну стратегію конкуренції, враховуючи ринкові потреби, особливості та тенденції розвитку

економіки. Основні етапи планування і реалізації конкурентної стратегії включають аналіз середовища, визначення здатності до конкуренції, визначення стратегії конкурування, реалізацію та аналіз результатів. Формування конкурентної стратегії базується на аналізі конкурентів та використанні різних джерел інформації. Авторка переконана, що оцінка конкурентів допомагає виявити найбільш ефективні дії підприємства та досягнути стратегічних цілей.

У доповіді **Т. В. Пелих** (T. V. Pelykh) «Бізнес та держава: економіко-правові механізми захисту суспільних та приватних інтересів» авторка розмірковує над тим, що ділові та державні інтереси не завжди збігаються, і важливо забезпечити баланс між ними, зокрема у сфері державних закупівель. Прозорість та ефективність закупівель, на думку доповідачки, є ключовими, а система ProZorro надає значні можливості для малих і середніх підприємств, а також бюджетних установ. Утім необхідно враховувати економічні інтереси суспільства та запобігати порушенням їх. У цьому процесі важливу роль відіграє правоохоронна система, зокрема прокуратура.

У глобалізованому світі конкуренція продовжує бути важливим елементом ринкового механізму. Українська економіка потребує дослідження теорії конкуренції, щоб розвиватися та підвищувати свої конкурентні переваги. На цьому питанні зосереджується **Г. О. Райлян** (H. O. Railian) і в доповіді «Конкуренція та співпраця як механізми координації глобальної економіки» розглядає проблеми, пов'язані з вільною конкуренцією, зауважуючи, що координаційний механізм може допомогти зменшити суспільні витрати, пов'язані з конкуренцією. Витрати можуть бути пов'язані з банкрутством, неповним обліком екстерналій, коротким плануванням рішень, утворенням фінансових «бульбашок», трансформацією ринкових структур та іншими факторами. Сучасна ринкова економіка, на думку авторки, базується не тільки на конкуренції, а й також на співпраці, яка мінімізує владу, засновану на насильстві, та дозволяє вибирати партнерів та форми координації. Співпраця може бути позитивною, що передбачає досягнення суспільних інтересів, або негативною, що ґрунтується на залученні аутсайдерів. Нові форми співробітництва виникають завдяки ускладненню технологій та зростанню добробуту. У сучасній економіці взаємодія конкуренції та співпраці породжує нові форми організації бізнесу.

Глобальний ринок майбутнього винагороджуватиме компанії, які цінують підприємницький ризик та інвестують у свій інтелектуальний капітал, забезпечують індивідуальне зростання, дружні до довкілля політики та використовують ефективне керівництво, переконує **Я. В. Риженко** (Ya. V. Ryzhenko) у доповіді «Джерела конкурентних переваг підприємств у XXI столітті». Конкурентна перевага пов'язана зі структурою витрат, брендингом, якістю

товарної пропозиції, мережею дистрибуції, інтелектуальною власністю та обслуговуванням клієнтів. Термін «конкурентна перевага» належить до світу бізнесу та може бути також застосований до країни, організації або навіть людини. Порівняльна перевага не означає, що продукт чи послуга кращі, вона лише показує, що фірма може запропонувати товар або послугу тієї ж цінності за нижчою ціною. Фактори впливають на сильні та слабкі сторони підприємства при порівнянні їх зі змінними інших підприємств з метою виявлення конкурентних переваг. До основних джерел конкурентних переваг авторка відносить: диференціацію атрибутів продукту, готовність клієнтів платити, цінову дискримінацію та пакетне ціноутворення. Конкурентна перевага залежить від ефективного використання ресурсів фірми, а переваги масштабу можуть стосуватися як пропозиції, так і попиту.

Конкуренція є рушійною силою ринкової економіки, що забезпечує боротьбу між підприємствами на ринку для отримання кращих умов продажу своїх товарів і збуту. **А. С. Тиханська** (A. S. Tykhanska) у своїй доповіді «Конкурентна діагностика фірми: зміст і форми організації» розглядає чотири види ринкових структур: чиста, монополістична, олігополістична конкуренція та монополія. Конкурентне середовище має велику кількість господарських суб'єктів, які конкурують між собою за кращі позиції на ринку. Для діагностики конкурентного середовища використовують три види методів: аналітичну, експертну діагностику та діагностику на моделі. Аналітична діагностика заснована на використанні маркетингових і статистичних методів, експертна – на контактних методах, а діагностика на моделі – на імітаційному моделюванні. Використана в дослідженні модель М. Портера, яка включає п'ять конкурентних сил, широко застосовується для визначення природи та інтенсивності конкуренції в галузі. Ця універсальна модель, яка враховує спільні риси всіх ринків, дозволяє діагностувати конкурентне середовище. Результати діагностики, як резюмує авторка, необхідні для формування маркетингової інформації та розроблення політики конкуренції фірми.

Українські підприємства шукають нові підходи до управління конкурентоспроможністю через зростання конкуренції та зміни в економіці. **Б. І. Чубенко** (B. I. Chubenko) в доповіді «Розроблення конкурентної стратегії підприємства» зазначає, що конкуренція є головним регулятором ринкової економіки, тому підприємства змушені зосередитися на підвищенні своєї конкурентоспроможності, яка є критерієм економічної доцільності. Для досягнення цієї мети підприємства повинні проводити аналіз та оцінку факторів конкурентного середовища, виявляти чинники негативного впливу та ризиків. Однак автор доходить висновку, що вітчизняні підприємства мають складнощі стосовно використання аналітичного інструментарію. Маркетингова стра-

тегія підприємства має бути розроблена за логічно-послідовними етапами, що забезпечить об'єктивний результат.

Важливим, на думку автора, є розроблення такої стратегії, що задовольнить вимоги споживачів і забезпечуватиме максимальні прибутки й конкурентоспроможність. Кожне підприємство має формувати власну маркетингову конкурентну стратегію. Прийоми економічного і стратегічного аналізу становлять основу методологічного інструментарію для розроблення маркетингової стратегії підприємства. Є алгоритм формування маркетингової стратегії, який забезпечує ефективну роботу підприємства на всіх рівнях його діяльності. Проте ця технологія не дає відповіді на питання щодо точного складу всіх етапів формування стратегії та оцінювання її ефективності. Тому доповідач переконаний у необхідності продовжувати досліджувати цю проблему.

В. Д. Шароварова (V. D. Sharovarova) зазначила, що в Україні з'явився новий вид недобросовісної конкуренції – промислове шпигунство. У своїй доповіді «Конкурентна розвідка: сутність та цілі» авторка відзначає, що більшість компаній використовують законні методи збору інформації про конкурентів, але є й ті, що застосовують протиправні дії. Керівники підприємств і менеджери використовують конкурентну розвідку для запобігання шпигунству та досягнення успіхів. Авторка переконує, що завдання служби безпеки полягає в захисті конкурентних переваг підприємства та запобіганні промислому шпигунству. Для цього служба займається вивченням конкурентів, ринку, внутрішнього середовища компанії, демографічної ситуації, використанням нових технологій і багато іншого. В алгоритмі конкурентної розвідки доповідачка виділяє кілька етапів: визначення мети, збір інформації з відкритих джерел, оброблення та аналіз отриманої інформації, підготовка рекомендацій для керівництва підприємства. Конкурентна розвідка є важливим заходом для забезпечення конкурентоспроможності підприємства та захисту його від промислового шпигунства в умовах глобальної конкуренції.

Висновки. Наукова конференція з економіки була надзвичайно цікавою та змістовною. Молоді вчені змогли продемонструвати свої знання та дослідження на різні теми. Присутні мали можливість вислухати різноманітні доповіді, які будуть корисними для подальшої роботи у сфері бізнес-економіки. Багато уваги учасниками було приділено актуальним проблемам, що виникли в економіці України у зв'язку з військовими діями. Загалом конференція виявила великий потенціал студентів, які навчаються в Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого за освітньою програмою «Бізнес-економіка» та в інших університетах м. Харкова і, не зважаючи на всі складнощі воєнного часу, доводять свою здатність до активного наукового пошуку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Борисенко І. В. Бізнес, освіта, консалтинг: дискусійні питання в дослідженнях молодих науковців. *Економічна теорія та право*. 2022. №4 (51). С. 76–91. DOI: <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2022-51-4-76>.
2. Hrytsenko A. A., Hrytsenko O. A. Economic contradictions of globalization and localization under the hybrid war and post-war reconstruction. *Економічна теорія та право*. 2022. №3 (50). С. 9–24. DOI: <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2022-50-3-9>.
3. Марченко О. С. Інституційна безпека підприємства та її забезпечення в умовах воєнного часу. *Економічна теорія та право*. 2022. №3 (50). С. 86–105. DOI: <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2022-50-3-86>.
4. Марченко О. С., Ярмак О. В. Техніко-технологічні та наукові чинники трансформацій управлінського консалтингу. *Економічна теорія та право*. 2023. №1 (52). С. 52–68. DOI: <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2023-52-1-52>.
5. Шевченко Л. С. Готовність до майбутнього як конкурентна перевага компанії. *Економічна теорія та право*. 2022. №3 (50). С. 124–137. DOI: <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2022-50-3-124>.
6. Шевченко Л. С. Підrivна конкуренція: загрози чи нові можливості бізнесу? *Економічна теорія та право*. 2023. №1 (52). С. 30–51. DOI: <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2023-52-1-30>.
7. Шевченко Л. С., Нестеренко І. В. Управлінський консалтинг в умовах законодавчих та інформаційних обмежень. *Економічна теорія та право*. 2023. №1 (52). С. 69–86. DOI: <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2023-52-1-69>.
8. Піскунов Р. О. Особливості оподаткування ФОП в Україні під час воєнного стану: консалтинговий підхід. *Економічна теорія та право*. 2022. №2 (49). С. 145–147. DOI: <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2022-49-2-112>. (У статті: Бізнес-консалтинг у нових реаліях господарської діяльності в Україні. Круглий стіл у редакції збірника наукових праць «Економічна теорія та право», 2 червня 2022 року / упоряд. О. С. Марченко).
9. Іващенко М. В. Економічне підgrунтя злочинності та суспільні витрати на покарання злочинців. *Економічна теорія та право*. 2022. №3 (50). С. 106–123. DOI: <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2022-50-3-106>.
10. Гриценко О. А., Нечипорук Л. В., Зеленська К. С., Свириденков К. П. Новітні напрями бізнес-консалтингу. *Економічна теорія та право*. 2022. №4 (51). С. 20–43. DOI: <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2022-51-4-20>.
11. Марченко О. С., Шевченко Л. С., Минко Н. А., Нестеренко І. В. Підприємство у правовому середовищі: актуальні проблеми ефективного функціонування. *Економічна теорія та право*. 2022. №4 (51). С. 44–68. DOI: <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2022-51-4-44>.

REFERENCES

1. Borysenko, I. V. (2022). Biznes, osvita, konsaltnyh: diskusiini pyttannia v doslidzhenniakh molodykh naukovtsiv [Business, education, consulting: debatable issues in the research of young scientists]. *Ekonomichna teoriia ta pravo – Economic*

- Theory and Law*, 4(51), 76–91. <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2022-51-4-76> [in Ukrainian].
2. Hrytsenko, A. A., & Hrytsenko, O. A. (2022). Economic contradictions of globalization and localization under the hybrid war and post-war reconstruction. *Ekonomichna teoriia ta pravo – Economic Theory and Law*, 3(50), 9–24. <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2022-50-3-9>
 3. Marchenko, O. S. (2022). Instytutsiina bezpeka pidpriemstva ta yii zabezpechennia v umovakh voiennoho chasu [Enterprise's institutional security and its ensuring in wartime conditions]. *Ekonomichna teoriia ta pravo – Economic Theory and Law*, 3(50), 86–105. <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2022-50-3-86> [in Ukrainian].
 4. Marchenko, O. S., & Yarmak, O. V. (2023). Tekhnikotekhnolohichni ta naukovi chynnyky transformatsii upravlinskoho konsal'tynhu [Technical, technological and scientific factors of management consulting transformations]. *Ekonomichna teoriia ta pravo – Economic Theory and Law*, 1(52), 52–68. <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2023-52-1-52> [in Ukrainian].
 5. Shevchenko, L. S. (2022). Hotovnist do maibutnoho yak konkurentna perevaha kompanii [Future readiness as a company's competitive advantage]. *Ekonomichna teoriia ta pravo – Economic Theory and Law*, 3(50), 124–137. <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2022-50-3-124> [in Ukrainian].
 6. Shevchenko, L. S. (2023). Pidryvna konkurentsii: zahrozy chy novi mozhlyvosti biznesu? [Disruptive competition: Threats or new business opportunities?]. *Ekonomichna teoriia ta pravo – Economic Theory and Law*, 1(52), 30–51. <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2023-52-1-30> [in Ukrainian].
 7. Shevchenko, L. S., & Nesterenko, I. V. (2023). Upravlinskyi konsal'tynh v umovakh zakonodavchykh ta informatsiinykh obmezhen [Management consulting in conditions of legislative and informational restrictions]. *Ekonomichna teoriia ta pravo – Economic Theory and Law*, 1(52), 69–86. <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2023-52-1-69> [in Ukrainian].
 8. Piskunov, R. O. (2022). Osoblyvosti opodatkovannya FOP v Ukrayini pid chas voennogo stanu: konsal'tyngovy pidhid [Peculiarities of individual entrepreneurs taxation in Ukraine during martial law: A consulting approach] (Marchenko O. S. (Ed.), *Biznes-konsal'tynh u novykh realiiakh hospodarskoi diialnosti v Ukraini. Kruhlyi stil u redaktsii zbirnyka naukovykh prats «Ekonomichna teoriia ta pravo», 2 chervnia 2022 roku* [Business consulting in new realities of economic activity in Ukraine. Round-table discussion at the editorial office of the collection of scientific papers «Economic Theory and Law», 02 June 2022]). *Ekonomichna teoriia ta pravo – Economic Theory and Law*, 2(49), 145–147. <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2022-49-2-112> [in Ukrainian].
 9. Ivashchenko, M. V. (2022). Ekonomichne pidgruntia zlochynnosti ta suspilni vytraty na pokarannia zlochyntsiiv [The economic background of crime and the social costs of criminal punishment]. *Ekonomichna teoriia ta pravo – Economic Theory and Law*, 3(50), 106–123. <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2022-50-3-106> [in Ukrainian].
 10. Hrytsenko, O. A., Nechyporuk, L. V., Zelenska, K. S., & Svyrydenkov, K. P. (2022). Novitni napriamy biznes-konsal'tynhu [The newest directions of business consulting]. *Ekonomichna teoriia ta pravo – Economic Theory and Law*, 4(51), 20–43. <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2022-51-4-20> [in Ukrainian].

11. Marchenko, O. S., Shevchenko, L. S., Mynko, N. A., & Nesterenko, I. V. (2022). Pidpryiemstvo u pravovomu seredovyshchi: aktualni problem efektyvnoho funktsionuvannia [Enterprise in a legal environment: actual problems of effective functioning]. *Ekonomichna teoriia ta pravo – Economic Theory and Law*, 4(51), 44–68. <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2022-51-4-44> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 23.04.2023

Стаття пройшла рецензування 10.05.2023

Статтю рекомендовано до опублікування 26.05.2023

M. V. IVASHCHENKO

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economic Theory, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

ECONOMY, ENTREPRENEURSHIP AND ECONOMIC EDUCATION IN THE CONDITIONS OF MODERN CHALLENGES: SCIENTIFIC RESEARCH OF YOUTH WITH THE PROBLEM OF RECONSTRUCTION AND FURTHER SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF UKRAINE

Problem setting. On March 31, 2023, the Department of Economic Theory of the Yaroslav Mudryi National Law University held a regional scientific and practical conference of young scientists «Economics, entrepreneurship and economic education in the conditions of modern challenges» online, in which not only students and scientists of the Faculty of Private Law participated and entrepreneurship of University, as well as Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics and O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv.

Recent research and publication analysis. The question of the functioning of the economy in wartime is relevant and can be traced in numerous studies. Thus, A. Hrytsenko and O. Hrytsenko (2022) emphasize the relevance of the medium-term goals of ensuring sustainable development and the long-term process of forming a new information and network economy in the context of the post-war reconstruction of Ukraine's economy. Marchenko (2022), Marchenko and Yarmak (2023) focused on the institutional security of the enterprise and its preservation as a complete economic system and institutional form of entrepreneurship.

The enterprise and its readiness for the future as a competitive advantage in current conditions, the issue of disruptive competition, and management consulting are the subjects of a study by Shevchenko (2022; 2023), Shevchenko and Nesterenko (2023). Piskunov (2022) analyzes the changes in the taxation regime during the war. It is a painful issue for business structures, especially small and medium ones. We should also not forget about the existence of crime in the country. Its economic basis and social costs of punishing criminals are investigated by Ivashchenko (2022).

Hrytsenko, Nechyporuk, Zelenska and Svyridenkov (2022) focused their attention on the threats faced by Ukrainian agribusiness and the problems of financial and food security that arose in connection with military actions. Marchenko, Shevchenko, Mynko and Nesterenko (2022) summarized the prospects for effective functioning of domestic enterprises in the current legal environment.

Paper objective is to summarize and analyze the main directions of scientific research of young economist scientists, key problems actualized in their research.

Paper main body. It is obvious that students studying during the war are most interested in the further development of both post-war Ukraine and the drastic changes taking place in the global economy now. These changes affected all global markets, configurations of the main players of the world economy, the formation of a new global cycle, which worries young people both from a scientific point of view and from the perspective of future professional activity.

The increased interest of student youth in the process of business operation is explained by the fact that it ensures an increase in production, growth in employment, development of new technologies and innovations, increase in competitiveness and attraction of investments. Successful business ideas and entrepreneurship drive economic growth, which leads to improved living standards and societal well-being. But the war in Ukraine is accompanied by serious economic problems for business. First of all, it is a decrease in the demand for goods and services, the instability of the exchange rate, the inefficiency of customs policy and transportation, and an unfavourable investment climate.

Conclusion. A lot of attention was paid by the participants to the actual problems that arose in the economy of Ukraine in connection with the military actions. In general, the conference showed the great potential of students studying in the «Business-Economics» educational program and, despite all the difficulties of the wartime, showed the ability of the students of education for active scientific research.

Short abstract for an article

Abstract. The article summarizes and analyzes the main range of issues related to the modern economy of Ukraine in the conditions of the war and the future post-war recovery, which are highlighted in the scientific research of students and presented at the regional scientific and practical conference of young scientists «Economics, entrepreneurship and economic education in the conditions of modern challenges» (March 31, 2023, Yaroslav Mudryi National Law University).

Key words: business economy, wartime economy, global economy, enterprise, competition, conference.

Article details:

Received: 23 April 2023

Revised: 10 May 2023

Accepted: 26 May 2023

Рекомендоване цитування: Іващенко М. В. Економіка, підприємництво та економічна освіта в умовах сучасних викликів: наукові дослідження молоді з проблем відбудови та подальшого сталого розвитку України. *Економічна теорія та право*. 2023. №2 (53). С. 85–101. DOI: <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2023-53-2-85>.

Suggested citation: Ivashchenko, M. V. (2023). Ekonomika, pidpriemnytstvo ta ekonomichna osvita v umovakh suchasnykh vyklykiv: naukovi doslidzhennia molodi z problem vidbudovy ta podalshoho staloho rozvytku Ukrainy [Economy, entrepreneurship and economic education in the conditions of modern challenges: Scientific research of youth with the problem of reconstruction and further sustainable development of Ukraine]. *Ekonomichna teoriia ta pravo – Economic Theory and Law*, 2(53), 85–101. <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2023-53-2-85> [in Ukrainian].

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ, ЯКІ ПОДАЮТЬСЯ ДО ЗБІРНИКА НАУКОВИХ ПРАЦЬ «ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ПРАВО»

Для публікації статті необхідно подати до редакції:

- *електронний варіант статті*, надісланий на електронну адресу редколегії: econom_theory@ukr.net;
- *примірник статті*, роздрукований на принтері, вчитаний і підписаний усіма авторами, з позначкою про дату її надходження до редакції;
- *довідку про автора (-ів)*: прізвище, ім'я, по батькові повністю, посада та місце роботи, науковий ступінь, вчене звання, контактна інформація (телефон, особистий e-mail автора, поштова адреса (з індексом) організації, де працює автор), ідентифікатор ORCID ID, розділ збірника, у якому доцільніше розмістити статтю;
- *рецензія* кандидата чи доктора наук відповідної спеціальності та *витяг із протоколу* засідання відповідної кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку, якщо автори не мають наукового ступеня;
- **фотографію автора (співавторів)** статті форматом 4×5,5 з розширенням *.jpg, якості 600×600 dpi;
- *ліцензійну згоду* автора (або співавторів) на розміщення статті в мережі Інтернет на сайті Наукової бібліотеки Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (<http://library.nlu.edu.ua/>), сайтах журналу «Економічна теорія та право» (<http://econtlaw.nlu.edu.ua>) та Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (<http://www.nbu.gov.ua>).

Технічні вимоги до статті

Обсяг статті – 18–30 аркушів, включаючи рисунки, таблиці, графіки, список використаної літератури, розширену анотацію.

Текст статті має бути набраний у текстовому редакторі WORD for WINDOWS шрифтом Times New Roman, кегль – 14, міжрядковий інтервал – 1,5, абзацний відступ – 1,25 см, береги: ліворуч – 3 см, праворуч – 1,5 см, угорі та внизу – 2 см. Орієнтація – книжкова.

При підготовці рукопису не слід користуватися для форматування тексту пробілами, табуляцією тощо; застосовувати колонтитули та автоматичне перенесення слів. Таблиці повинні мати вертикальну орієнтацію і будуватися за допомогою майстра таблиць редактора Word, формули необхідно готувати в редакторі Microsoft Equation Editor 2.0. Не допускається використання сканованих або сфотографованих схем, рисунків, таблиць тощо.

Вимоги щодо оформлення статті:

- у лівому верхньому куті першої сторінки зазначається *шифр УДК*;
- наступний рядок – *відомості про автора (співавторів) мовою статті*: прізвище, ім'я, по батькові (великими літерами, шрифт жирний), науковий ступінь,

вчене звання, повна назва посади, установи, де працює чи навчається автор (співавтори); місто, де розташовано організацію, та країна; e-mail і ORCID ID автора;

– у правому верхньому куті першої сторінки розміщується *фото автора (авторів)*;

– нижче по центру наводиться *назва статті мовою статті* (великими літерами, шрифт жирний);

– *джерела фінансування досліджень*. Якщо стаття містить матеріали досліджень, що проводилися в межах грантів, цільових програм, фундаментальних або прикладних досліджень за рахунок видатків державного бюджету або за фінансової підтримки інших установ, указати цей факт у виносці до заголовка статті. Такі роботи заслуговують на особливу увагу та схвалення журналів, що включені до наукометричних баз.

Наприклад:

¹ Роботу виконано в межах цільової комплексної програми «Соціально-економічна модернізація України та формування інноваційної моделі розвитку» (номер державної реєстрації 0111u000961) та фундаментального дослідження «Науково-теоретичні проблеми формування, розвитку та інституційної побудови правової економіки в Україні» за рахунок видатків державного бюджету (номер державної реєстрації 0115U000326);

– *коротка анотація до статті* (до 50 слів) і *ключові слова* (5–7) мовою статті (кегель – 12, міжрядковий інтервал – 1,5).

Для статей, написаних на економічну тематику, під «Ключовими словами» вказується *JEL Classification* (кількість – від 1 до 5, в одному рядку. Наприклад: JEL Classification: I23, M21). Більш детально:

http://en.wikipedia.org/wiki/JEL_classification_codes;

– *текст статті*;

– *список використаної літератури*;

– *references*;

– *розширена анотація обсягом від 2 до 3 тис. знаків англійською мовою* (кегель – 14, міжрядковий інтервал – 1,5).

Анотація англійською мовою повинна відповідати таким вимогам: інформативність (не містити загальних слів); оригінальність (бути написаною автентичною англійською мовою); змістовність (відображати основний зміст статті та результати досліджень); структурованість (дотримуватися логіки викладу матеріалу в статті), компактність. Анотація має лаконічно описувати авторські результати та висновки, а не загальну ситуацію по проблемі. Ключові слова мають бути максимально специфічними, слід уникати загальної термінології та не повторювати назву статті.

Структура наукової статті:

– *постановка проблеми* в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

– *аналіз останніх досліджень і публікацій*, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор статті, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячено статтю;

- формулювання цілей статті (постановка завдання);
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки з цього дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямі.

Список використаних джерел

наводиться в кінці статті (кегель – 12). Використана література подається загальним списком за порядком її згадування в тексті у квадратних дужках (наприклад [1, с. 22], або [1], або [1; 5]). Усі статистичні дані, цитати мають бути підкріплені та закінчуватися посиланнями на джерела. Слід уникати посилань на газети, підручники, навчальні посібники. Редакційна колегія рекомендує посилатися на статті з наукових збірників із глобальними індексами цитування (Scopus, Web of Science).

Список використаних джерел має складатися з двох частин: СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ та REFERENCES.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ – список джерел мовою оригіналу, оформлених відповідно до українського стандарту бібліографічного опису (ДСТУ 8302:2015: Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання. Київ, 2016).

REFERENCES – список використаної літератури, транслітерований у романському алфавіті й оформлений згідно з міжнародним бібліографічним стандартом APA:

<http://www.apastyle.org/> або

<http://www.apastyle.org/learn/quick-guide-on-references.aspx>

http://www.ecu.edu/cs-dhs/laupuslibrary/upload/apa_style_guide_6th_ed_oct09.pdf

<http://soskin.info/userfiles/file/CHASOPYS/APA-2010.pdf>

https://library.westernsydney.edu.au/main/sites/default/files/cite_APA.pdf

Назви періодичних українсько- та російськомовних видань (журналів, збірників і матеріалів конференцій) у REFERENCES подаються транслітерацією та англійською мовою.

Транслітерування українських джерел: <http://www.slovyk.ua/services/translit.php>

Транслітерування російських джерел: <http://translit.net/>

Якщо мовою статті є англійська, бібліографічний опис джерел не транслітерується.

Робота редакції з авторами

Рукопис статті передається на *подвійне сліпе рецензування* членами редколегії та експертами відповідно до наукового напрямку статті. Остаточне рішення про публікацію приймає редакційна колегія, яка має право відхилити матеріали, повертати їх на доопрацювання, скорочувати й редагувати.

Матеріали, які надійшли до редакції з порушенням зазначених вимог, не реєструються й не розглядаються, а повертаються авторам для доопрацювання.

Точка зору редакційної колегії може не збігатися з точкою зору авторів статей.

Автор (співавтор) статті є відповідальним за правильність і достовірність викладеного матеріалу, належність останнього йому особисто, точність викладених у роботі фактів (даних) та якість перекладу цитат з іншомовних джерел (за наявності).

Зразки ліцензійної згоди на публікацію (додаток 1), анотації до статті англійською мовою (додаток 2) та оформлені статті (додаток 3) розміщено на сайті збірника наукових праць «Економічна теорія та право»: <http://econtlaw.nlu.edu.ua/>.

Порядок рецензування статей

Рецензування рукописів наукових статей, поданих авторами у збірник «Економічна теорія та право», спрямовано на підтримку високої якості економічних і юридичних досліджень та забезпечення їхніх результатів від плагіату і недобросовісного використання. Принципами рецензування є незалежність, об'єктивність, висока компетентність, обґрунтованість висновків, етичність та неупередженість наукової експертизи. У збірнику друкуються матеріали, які раніше не публікувалися і не призначені для одночасної публікації в інших виданнях.

Стаття приймається до розгляду лише за умови, що вона відповідає вимогам до авторських оригіналів статей, надрукованим у збірнику.

Перед передачею на рецензування всі статті перевіряються на відсутність плагіату (неправомірного запозичення), актуальність, відповідність до наукової спрямованості (профілю) збірника. При виявленні плагіату або недостовірних даних і посилає стаття знімається з рецензування.

Рецензування рукописів є подвійним сліпим (*double-blind peer review*) і передбачає рецензування та рекомендацію наукової статті до опублікування членом (або членами) редакційної колегії збірника, який є експертом із проблем, що досліджуються автором, а також запрошеними вітчизняними або закордонними фахівцями в певній галузі економіки та права.

Головні вимоги до рецензентів збірника та їхній персональний склад визначаються рішенням редакційної колегії.

Рецензент рукопису повинен визначити актуальність, самостійність, методологічну та теоретичну обґрунтованість, новизну та практичне значення результатів дослідження, відповідність до вимог щодо структури та оформлення статей, що публікуються у фахових виданнях, відповідність статті науковому рівню, тематиці, вимогам і редакційній політиці збірника наукових праць «Економічна теорія та право» та доцільність її публікації.

Якщо в рецензії містяться рекомендації щодо виправлення і доопрацювання статті, редакційна колегія направляє автору текст рецензії з пропозицією врахувати їх при підготовці нового варіанта статті або аргументовано їх спростувати. Стаття, надана автором у редакцію після усунення зауважень, розглядається в загальному

порядку. Остаточне рішення щодо публікації статті приймається редакційною колегією, яка має право відхиляти матеріали, повертати їх на доопрацювання, скорочувати й редагувати. Редакційна колегія зобов'язана за вимогою автора надати йому рецензії (текст рецензії при анонімній експертизі) для вивчення, усунення недоліків та здійснення необхідних доповнень і виправлень.

Стаття, не рекомендована рішенням редакційної колегії до публікації, до повторного розгляду не приймається.

Політика антиплагіату

З метою забезпечення високої якості та унікальності опублікованих матеріалів усі статті, що надходять до редакції, попередньо перевіряються на виявлення текстових запозичень (плагіату) із використанням Антиплагіатної інтернет-системи StrikePlagiarism.com, що є в розпорядженні Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

До розгляду не приймаються:

- статті, що містять менш ніж 85 % унікального тексту, за винятком оглядів (рецензій) наукових праць, які можуть вимагати певної кількості цитувань;
- статті, зміст яких повністю або частково повторює інші опубліковані чи розміщені автором у мережі Інтернет матеріали (дисертацію, автореферат, монографію, наукову статтю, тези, звіт про наукову діяльність тощо);
- статті, створені рерайтом.

Редакція рекомендує авторам здійснювати самостійно попередню перевірку своїх статей на виявлення плагіату з використанням будь-яких онлайн-сервісів.

Відповідальна за випуск *О. С. Марченко*
Коригування *П. О. Білоуса, О. І. Новохацької*
Комп'ютерна верстка *А. Т. Гринченка*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 21210-11010 ПР від 16.02.2015

Підписано до друку 15.06.2023.
Формат 70×100/16. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 8,7. Обл.-вид. арк. 7.
Тираж 100 прим. Вид. № 3194

Адреса редакції:
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
вул. Пушкінська, 77, Харків, 61024, Україна
Тел.: +38 (057) 704-11-35; +38 (057) 704-92-58
E-mail: kafekononom@nlu.edu.ua, econom_theory@ukr.net
Сайт: <http://econtlaw.nlu.edu.ua>

Видавець – видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
вул. Чернишевська, 80, Харків, 61002, Україна
E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції – серія ДК № 4219 від 01.12.2011

Виготовлювач – ТОВ «ПРОМАРТ»,
вул. Весніна, 12, Харків, 61023, Україна
Тел. +38 (057) 717-28-80
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції – серія ДК № 5748 від 06.11.2017

Для нотаток
